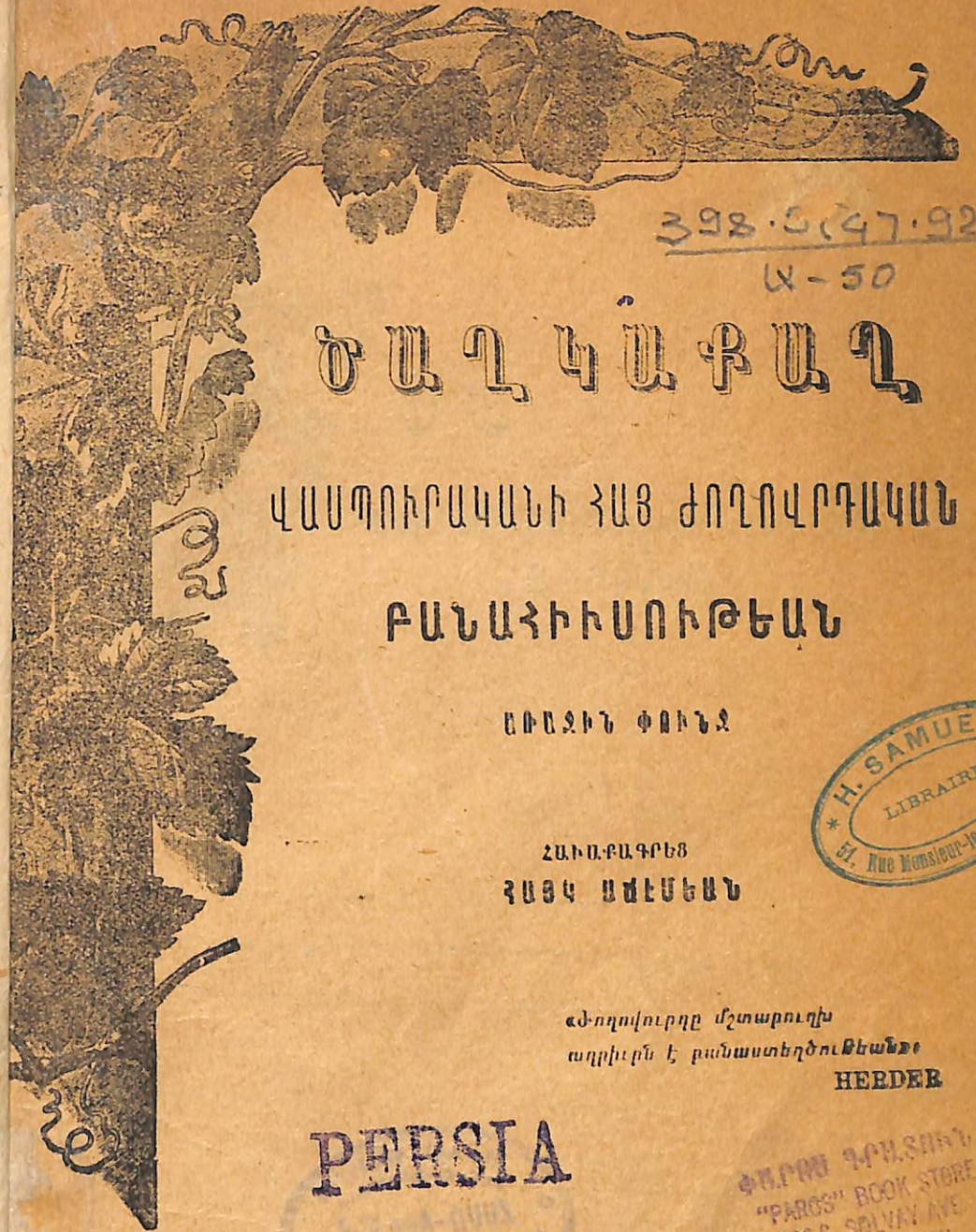

398.5(47.925)

Q-50

398.5(47.925)
X-50

Ծ Ա Ղ Կ Ա Ք Ա Ղ

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ

ԲԱՆԱՅԻՒՍՈՒԹԵԱՆ

ՍԻԱՋԻՆ ՓՈԽՋ

ՀԱՒԱՔԱԳՐԵՑ
ՀԱՅԿ ԱՄԷՆԵԱՆ

«Ժողովուրդը մշտաբուխ
ազդիւրն է բանաստեղծութեան»
HERDER

PERSIA

ՓՈՐՈՒ ԳՐԱՏՈՒՆ
"PAROS" BOOK STORE
806 S. SOLVAY AVE.
DETROIT, MICH.

568

6 FEB 2013

56.859

ՀՐԱՏ

ՆԵԱՆ ԽՈՐԻՆ ՄԵԾԱՐԱՆԱՑ ԵՒ ՄԻՐԱԼԻՐ ՅԱՐԳԱՆԱՑ

Օ Ն

ՄԵԾ ԳԻՏՆԱԿԱՆԻՆ ԵՒ ԱՆՈՒԱՆԻ
ՀԱՅԱԳԻՏԻՆ

Ա.ԶՆՈՒԱ.ՄԵԾԱՐ
ՊՐԵՓԷՍՈՐ ՆԻԿՈԼԱՅ ՄԱՌԻՆ

ՀԱԻԱԶԱԳՐՈՂԸ

20352-59

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Շատ ճշմարիտ են գերմանացի հուշակալոր պատմաբան, գրող, փիլիսոփայ-քննադատ և ժողովրդական բանաստեղծութիւնը ուսումնասիրող Հէրդէրի (1744 + 1803) այս խօսքերը. «ժողովուրդը մշտաբուլիս աղբիւրն է բանաստեղծութեան»:

Հայ ժողովուրդի, բանաստեղծութեան այդ «մշտաբուլիս աղբիւրի» վճիտ ջրով ոռոգուած Վասպուրականի բանահիւսական ծիւծաղիկով, կար կանաչով գարուն-դարդարուն, անուշաբոյր ու գոյնզգոյն ծաղկանոցէն ահա ես փնջեցի այս «ՄԱՂԱՅԱՂ»ը, որու առաջին փունջը այսօր է լոյս ընծայելով, հոգեկան հրճուանք մը կըրգամ, գիտնալով, որ մեր ժողովուրդի մէջէն շատերը հաճոյքով պիտի կարդան դայն:

Ձիւնապատ ու բարձրագագաթ լեռներով շրջապատուած, առատահոս ու վճիտ գետերով ոռոգուած, ընդարձակ ու բերրի դաշտավայրերով զարդարուած պատմական Հայաշխարհի դաշտի ու լեռան ժողովուրդը, դեռ առասպելական, աւանդական դարաշրջաններէն եղած է բանահիւսութեան «մշտաբուլիս աղբիւրը», որը դարերու ընթացքին առանց ցամբելու, զլլալով հոսելով ոռոգեր է մեր հի՛ն հի՛ն նախնեաց, պապերու, սերունդներու հոգեկան ներքնաշխարհներու բուրաստաններն ու ծաղկանոցները, որոնցմէ քաղուած ու փնջուած ծաղիկները մինչև այսօր անթառամ մնալով մեզ հաճոյք ու խինդ կը պատճառեն:

Հայաշխարհի սիրտն է Վասպուրական մեր աշխարհը, որու բազմաթիւ գաւառներու հայ ժողովուրդը ամենէն աւելի օժտուած է ժողովրդական բանահիւսութիւնը ստեղծագործելու բազմատեսակ ձիրքերով: Վասպուրականի

բնական ընդհանուր հրաշագեղ դիրքն ու տեսարանները—
Վանի կապուտակ ու ծփուն ծովը, Արճակի մենաւոր լիճք,
բազմաթիւ լճակները, Տիգրիս, Խօշար, Սև, Բէնդի-Մահու,
Օրօրան և շատ խշշան գետերը, Վարազ, Արաօս, Եղերով,
Առնօս, Ընձաքիսար, Նեմրութ, Գրգուռ, Սիփան բարձրա-
բերձ ու ձիւնածածկ լեռները, կանաչադարձ հովիտները,
անդնդախոր ծործորները, ծառախիտ անտառաշարքերը,
այգիազարդ, ջրաշատ ու ծառաշատ գիւղ-քաղաքները և
տակաւին հազար ու մէկ բնական սքանչելի գեղեցկու-
թիւնները կը գեղազարդեն Վասպուրական աշխարհը, որուն
մէջ ապրող դաշտի ու լեռան, առոյգ, ուրախ ու թրվուռն
հայ «ժողովուրդը մշտաբուրդի աղբիւրն է բանաստեղծու-
թեան», որը այնքան հարուստ, բազմազան և գունագեղ է:

Սիրային, դիւցազնական, կրօնական և այլն երգերը,
պօէմաները շատ ու շատ են, անսպառ, բայց դժբաղտա-
բար շատ քիչերը հրատարակուած են: Այս կարգի նիւթե-
րու մինչև այժմ հրատարակուածներու վրայ բան մը ալ
ես աւելացնելու նպատակով ահա, լոյս ընծայեցի իմ հա-
ւաքած ժողովրդական բանահիւսութիւնէն փոքրիկ մաս մը,
որուն մէջ կը մտնեն նաև «Մոկաց Միրզա» սիրային-
դիւցազնական և «Կարօս Խաչ» կրօնական պօէմաներու
բոլորովին նոր և անտիպ վարիանդները:

Ես կ'ուզէի «ԾԱՂԿԱՔԱՂ»ի այս առաջին փունջը աւելի
բազմերանգ ծաղիկներով գունագեղել, բայց տպագրական
շատ սուղ պայմանները արգելք եղան իմ նպատակի իրա-
կանացման:

«ԾԱՂԿԱՔԱՂ»իս միւս փունջերը պատրաստ են տպագ-
րութեան, եթէ միայն ժողովրդական բանահիւսութիւնը
սիրող և անոր արժէքը գնահատող անձնաւորութիւնները
նիւթական միջոցները ընձեռնեն ինձ, ինչ որ այս առաջին
փունջի համար սիրով յանձն առաւ ս. Էջմիածնի միաբան
Բարձր. Տէր Վրթանէս ծ. վարդապետ Յակոբեանը, որուն
կը յայտնեմ խորին շնորհակալութիւններս:

Հինգ տարի է ի վեր, 1913 թուականէն մինչև ներ-
կայ թուականը, իմ հաւաքած ու գրի առած ժողովրդական

բանահիւսութեան վերաբերեալ նիւթերը, (աւանդավէպ,
առասպել, սիրերգ, պարերգ հանելուկ, և այլն և այլն) բոլորն
ալ մինչև այժմ հրատարակուած չը կան: Աւելորդ չեմ հա-
մարեր յայտնել նաև որ շատ ընտիր նիւթեր ունիմ հա-
ւաքած միջնադարեան անուանի սիրերգու Նահապետ
Քուչակի մասին: (Աւանդութիւններ, մօտ 150 տուն թուր-
քերէն երգեր, որոնք Քուչակին կը վերագրուին և ամէն
երգի վերջին տանը մէջ կը յիշուի «Վանլի Չիչակ» կամ
«Աջըղ Քուչակ», վեց տուն շատ ընտիր հայերէն քառ-
եակները, դարձեալ Քուչակին վերագրուած և այլն):

«ԾԱՂԿԱՔԱՂ»ը ընթերցողին հաճելի դարձնելու հա-
մար, ես նիւթերու դասաւորումը պէսպիսուն ըրի-սի-
բային-դիւցազնական, կրօնական մէկ մէկ պօէմաները,
սիրերգները, պարերգները, Շամիրամի առասպելները,
Նանէ դիցուհին և այլն:

Անծանօթ վայրերու, անուններու և բառերու անհրա-
ժեշտ բացատրութիւնները, տուած եմ իւրաքանչիւրը իբր
տեղին:

Հայկ Անէմեան

Ս. Էջմիածին
12 Օգոստոս 1917

«Են գրականութեան այն օրինական մեակն եմ, որ ի վայրիս եւ ի մայրիս կը բարբափի, լեռնային դաւառային տունկեր, ծաղիկներ եւ բոյսեր կը ժողովե եւ կողովով կ'ածե գայն ի վանատ. ի հրապարակս հաղափին, յորմէ ատեայ հաղափացին՝ արուեստիս կը վերատնկե գայն եւ կը դարմանե ի պարտեզս եւ ի բուրաստանս ապարանից մեծատանց»:

+ Գ. ԵՊ. ՍՐՈՒՄՆՅՅԵՆ

«Մանանայ»

ՄՈՎԱՑ ՄԻՐԶԱ

(Բուն երգը Մոկոսի բարբառով)

Ա.

Հայաստանի ոչ մէկ նահանգը այնքան հարուստ և բազմազան ժողովրդական բանահիւսութիւն ունի, որքան լիոնազարդ ու ջրաշատ Վասպուրականը, որու բնական սքանչելի դիրքն ու գեղեցկութիւնը եղած են ծնուցիչը՝ վառվառն երևակայութեամբ օժտուած և ստեղծագործող հայ ժողովուրդի մը, որ երկար դարերու ընթացքին, սերունդէ սերունդ պահած ու պահպանած է ժողովրդ. բանահիւսութեան գողարիկ ու գրաւիչ ստեղծագործութիւնները, որոնց մեծ մասը դժբաղտարար զեռ հաւաքուած և հրատարակուած չեն*):

Վասպուրականի հայ բանահիւսութեան կեդրոնը, Վան քաղաքը կարելի է համարել, որմէ յետոյ ալ առաջնակարգ տեղ կը բռնեն Գաւաշ, Շատախ, Ողմ, և Մոկոս գաւառները, որոնցմէ մանաւանդ վերջինիս հայ ժողովուրդը շատ վառ ու գունագեղ երևակայութեան տէր և ստեղծագործող է: Այդ ժողովրդեան հոգու և վառ գզացումներու ակնադրիւրի արտադրութիւնն է անա

*) Վասպուրականի հայ ժողովրդ. բանահիւսութեանն փշրանքներ հաւաքած ու հրատարակած են՝ Գարեգին եպիս. Սրուանձտեան՝ «Մանանայ»ի «Համով-Հատով»ի մէջ, Արիստ. վրդ. Գէվկանց՝ «Պանտոլիստ Վանցի»ի, Գ. Նէրնց՝ «Վանայ Սագ»ի եւ Եր. Լալայեան՝ (ուրիշներու միջոցով) «Սզգագր. Հանդէս»ի մէջ: Վերջին տարիներս Վասպ. ի բանահիւսութեան եւ ազգագրութեան վերաբերեալ նիւթերը խնամքով կը հաւաքէին, Մեսրոպ ա. քհնյ. Ճանիկեան (†), Խաչատուր Լեւոնեան, Յովհ. Բարաղամեան (բանասէրներ †), Տիգ. Զիթունի (ղաւառիկ գրող) եւ ուրիշներ, որոնց արժէքաւոր հաւաքածոյներու մեծ մասը վերջին դէպքերուն ոչնչացան:

«Մոկաց Միրզա» *) սիրային-դիւցազնական և «Կարո Քայ» կրօնական պօէմաները, որոնց բոլորովին նոր վարիանդները եւ այժմ հրատարակութեան կուտամ, իրենց աւանդավէպերու և կարգ մը ծանօթութիւններու հետ միասին:

Վասպուրականի պատմական մէկ գաւառն է Մոկս կամ Մոկք, որու կոչումը բնիկ ժողովուրդը կը ստուգաբանէ անով, որ նորածին Բրիտանիան տեսութեան գացած արևելքի երեք մոզերը (մոզք) այդ աշխարհի մէջ երկու ամիս մնացին, Գասպարը այնտեղ մեռաւ և թաղուեցաւ հոն, ուր այժմ կը ցուցնեն գերեզմանը. այն օրունէ այդ երկիրը Մոկք կոչուեցաւ: Վանի ծովու հարաւակողմեան գաւառներու (Շատախ, Գաւաշ, Կարճկան, Կարկառ) մէջ Մոկսը կարևոր տեղ մը կը զբաւէ:

*) «Մոկաց Միրզա» ժողովդ. երգին մինչև այժմ հրատարակուած կան երեք տարբերակներ (variante). 1) Արիստ. վրդ. Սեդրակեանի (յետոյ եպիսկոպոս) «Քնար Մեցուց եւ Վանեցուց» (1874, Վաղարշապատ տպ. ս. էջմիածնի) 2) Պարեգին սարկի. Յովսէփեանի (այժմ եպիսկոպոս) «Փշրանքներ հայ ժողովրդական բանամիտութիւնից» (1892. Թիֆլիս տպ. Մ. Շարածէ) 3) Կոմիտաս վարդապետի եւ Մանուկ Արեղեանի խմբագրած «Հազար ու մի խաղ» (առաջին յիշենակ, 1903 տպ. ս. էջմիածնի) դիրքերու մէջ: Հրատարակուած երեք վարիանդները սակայն պակասաւոր են, ասկէ դատ բարբառն ու հնչիւնաբանութիւնը երեքն ալ այնքան հարգատուութեամբ գրի առնուած չեն, իսկ որ կարեւորն է երեք վարիանդներու բովանդակութիւնն ու պատմելու ձեւը, անունները հետո եւ իրարու հետ առնչութիւն մ'ունենալէ: Համեմատարար աւելի լաւ է վերջիններու վարիանդը:

Իմ գրի առած վարիանդի ոչ միայն բովանդակութիւնը ամբողջական ըլլալ կը թուի, այլ եւ որոշ կերպով տաղաչափուած է:

Իմ վարիանդը եւ գրի առած եմ երկու անգամ. ա) 1916-ի յունիսին Վանի մէջ, երրորդն է Մոկսի Նափանցի դիւզացի Արթիկ Յովօեան 67 տարեկան, եւ բ) 1917-ի ապրիլին ս. էջմիածնի մէջ, երրորդն է Մոկսի Գնիկանցի դիւզացի Նահապետ Մարտիրոսեան (Նահա քիճա մականուանեալ) 73 տարեկան: Եւ հրատարակութեան կուտամ առաջինի երգածը որ աւելի լրիւ է:

«Մոկաց Միրզա»ի եղանակը ձայնագրի եւ գրամաֆոնի մէջ երգեթմեր անուանի երաժշտագէտ Կոմիտաս վարդապետը, որ սակայն այդ եղանակը մշակած ու փոփոխած է, ինչ որ կորսնցուցած է իւր հարազատ ձեւը, այսինքն այն ինչ որ ըրած է Կոմիտաս վրդ.-ը շատ քիչ կը նմանի ժողովուրդի երգածին: Իմ երգածը ձայնագրեց Տէր Բարդուղիմէոս եպիս. ձուղուրեանը, հայկական ձայնագրերով:

Մոկսի բնական դիրքը շատ գեղեցիկ և իւրայատուկ է. քառանկիւնի լեռնահանգոյց մը կը ներկայանայ ուղևորին առջև, որ կրնայ դայն կտրել անցնել վեց ժամէն: Մոկաց աշխարհը շրջապատուած է բարձրաբերձ լեռներով, որոնց անմատչելի կատարները յաճախ ձիւնազարդուած են: Անհատնում լեռնաշղթաներ, բազմաթիւ ժայռագագաթներ ամէն ըրպէ կը կտրեն ճանապարհորդին առջևը, որ սակայն հաճոյքով կը շարունակէ իւր դժուարագնաց ուղին: Անդնդախոր լեռնանովտներ, կանաչագեղ ծործորներ, ջրառատ ձորեր, աղբիւրաշատ սարալանջեր, սակաւ բայց ճոխ ու առատարոյս մարգագետիններ և տակաւին հազար ու մէկ բնական գեղեցկութիւնները կը զեղազարդեն Մոկաց աշխարհը, որ շրջապատուած է հետևեալ լեռներով. արևելքէն Աննու և Կոռաշապահ, որոնք կը գծեն Շատախի սահմանը. արևմուտքէն Ռեմուրմէն, Աւախօրիկ և Կարկառ գաւառակի զազաթախիտ լեռնաշարքերը, հարաւէն Թառամաղի և Բարվարի լեռնաշղթաները, իսկ հիւսիսէն ձիւնածածկ ու գեղանի Եղերով լեռը:

Մոկսի ժողովուրդը իւր «աշխարհը» բաժնած է եօթն դեպքերու (հովիտ) այսպէս. 1) Փիւթիւ գետին, 2) Տիւնի գետին, 3) Տուրկա-Բալասո գետին, 4) Տալանից գետին, 5) Յառնանց գետին, 6) Բառա գետին, 7) Յառնջու գետին:

Այս եօթը հովիտներու մէջ անա կը շրջափակուին Մոկաց աշխարհի 74 գիւղերը, իրենց հայ ու քիւրդ բնակիչներով:

Մոկսի կլիման առողջարար է և մեղմ, տաքն ու ցուրտը բարեխառն են բազմատեսակ անպտուղ ծառերու կողքին կ'անին տանձի, խնձորի, ընկոյզի, սալորի, նուռի ընտիր ծառեր, այլ և որթատունկ և այլն: Բազմադրիւր ջուրերէն կազմուած վտակներն ու գետակները միանալով կը թափին արևելեան Տիգրիսը: Մոկսը տափարակ և հարթ դաշտավայրերէ զուրկ ըլլալով, հողագործութիւնը այնքան զարգացած չէ, իսկ խաշնարածութիւն, ոչխարաբուծութիւն, մեղուարուծութիւն շատ տարածուած է: Մոկաց ժողովուրդը ունի նաև արհեստներ, որոնցմէ կարևորներն են մասնաւորապէս, շալագործութիւն, գզրարարութիւն, բրդագործութիւն, կօշկակարութիւն և այլն:

Մոկացիք աշխատասէր և չարքաշ ու ընդունակ ժողովուրդ են, որոնք սակայն յաճախ ենթակայ եղած են քրդական բարբառոտութեանց:

Գիւղերու ընդհանուր ձևը, ժողովուրդի ապրելակերպը առհասարակ շատ պարզ ու նահապետական է. ուսումնապէս յետ չեն մնար միւս գաւառներու ժողովուրդէն. բնաւորութեամբ պարզ, համարձակ ու կոռուասէր են: Կանայքը տղամարդկանց չափ ընդունակ են աշխատանքներու մէջ: Կը պահեն հին, նահապետական

ու աւանդական բոլոր սովորութեանքը. ջերմեանդ, կրօնասէր ու հաւատապաշտ են. բարոյականի պահպանման նախանձախնդիր: Պանտխտել առհասարակ չեն սիրեր: Մոկացին ունի իւրայատուկ բարբառ մը, որ լի է գրաբառ բառերով, ոճերով ու դարձուածքներով, այլև խճողուած քրդերէն, թուրքերէն, պարսկերէն և արաբերէն բառերով:

Մոկաց աշխարհը ունի բաւական թւով շէն ու անշէն վանքեր, որոնց մէջ նշանաւոր է, Փիւթկու ս. Գէորգայ վանքը իր գուշակող անուանի աքաղաղով *): Պատմական, աւանդական վայրերով, հին բերդերու և այլն մնացորդ-հետքերով հարուստ է Մոկաց աշխարհը, որու կոյս բնութեան ծոցին մէջ ապրած կոյս ժողովուրդը սերունդնէ Մոկաց հին իշխան-մէլիքներու շառաւիղներուն:

Այդ մէլիքներէն մէկն ալ անա Վասպուրականի հայ բանասիրուածները մէջ այնքան անուանի «Մոկաց Միրզա» պօէմայի հերոս Մէլիք Միրզան է, որու կեանքի և ժամանակաշրջանի մասին գծարդտարբար ես որոշ տեղեկութիւններ չը կրցայ ձեռք բերել ոչ միայն ժողովուրդէն, այլ և գրաւոր յիշատակարաններէն **):

Մէլիք Միրզան ***) Մոկաց աշխարհի տէրն ու կառավարիչն էր, իր իշխանաւոր հօրը մահէն յետոյ: Առոյց, քաջամարմին ու յաղթանդամ արտաքինով երիտասարդ մընէր ան: Լայն ճակատին տակ կը փայլէին իր խոշոր աչքերը՝ թաւ յօնքերով: Կարմիր թու-

*) Ձմեռը ծիւն ու բուրբն շատ ուխտաւորներ, կամ ճամբորդներ կուգան վանքը եւ դիշերիէ յետոյ կը սպասեն արաղաղի գուշակութեան, եթէ արաղաղը չը կանչէ այդ նշան է որ ճամբաները վտանգաւոր են, ծիւն ու բուր կայ չը պէտք է մեկնիլ, իսկ երբ կանչէ, կը նշանակէ ապահով են: Այս գուշակող արաղաղին ժողովուրդը մեծ հաւատ կընծայէ:

***) Աչքէ անցուցի հետեւեալ հատորները. Գ. եպ. Սրուանձոտեանի «Թորոս աղբար» Բ. հտ. ի յիշատակարանները, (հայերէն ձեռագիրներու): Ղեւոնդ Ժ. վրդ. Փիրղալէմեանի «Նօտարք Հայոց» (յիշատակարաններու հաւարածոյ) Եր. Լալայեանի «Յուցակ հայ ձեռագրաց Վասպուրակա-նի»:

***) Միրզա տեսակ մը յարգանքի արտոյն է, որ կը նշանակէ զրագէտ, իսկ Մէլիք արդէն իշխանական կոչում է. իր բուն անունը յայտնի չէ:

Մանօր.—Եուն պատմուածքը եւ Մոկսի բարբառով գրի առած ունէի, բայց 1916-ի Վանի յուլիսեան նահանջին ճամբան կորսուեցաւ. այսպիսով ես ստիպուած եղայ պատմուածքը գրական լեզուով ներկայացնել:

շերը, կլոր բերանը, բէօզ¹⁾ բեխերը, շէկ մօլուքը, գանգուր մագեբը դրաւչութիւն մը կուտային իւր առնական դէմքին: Գլխին կը դնէր սպիտակ քօլօզ²⁾, որու բոլորտիք կը փաթթէր նրբագործ թուխ փօշին³⁾: Եօթնագոյն թելերով գործուած շալ—շապիկը⁴⁾ կը զարդարէր իր լայն կուրծքը, մէջքին կապած էր մետաքսեայ ճարիկ⁵⁾ մը, որու մէջ կը խրէր արծաթակոթ խանչալը և ծխախոտի չըբուխը⁶⁾: Եօթնագոյն լայն շալվարը կը խըղձար հրբ կը քալէր Մոկաց Միրզան: Ոտքերը կամրացնէր կանեփահիւս ըռիկներու⁷⁾ և կամ ամբաշէն քեւովքեաբներու⁸⁾ մէջ ու կը չափնփէր Մոկաց լեռները: Կեռ թուրը կողքին կախած, իր հետևորդներով, Մէլիք Միրզան շրջագայիւր կեցնէր Մոկաց աշխարհը, իր Բէօզ-Բարալէն ձին հեծած:

Հայ ու քիւրդ սիրակարօտ աղջիկները կը հմայուէին իրենց իշխանով և կը սիրահարուէին վրան: Մեծամեծները, տանուտէրերը, գիւղապետները իրենց աղջիկները Մէլիք Միրզային կնութեան տալ կ'առաջարկէին, բայց սա համեստութեամբ կը մերժէր, առարկելով թէ «ես խո՞վուր աղջիկ տ'առնեմ»:

Ամառնային գով իրիկուն մը լեռնահովիտներէն իր որսորդական շքախմբով կը վերադառնար Մէլիք Միրզան: Հասան Ծափանց^{*} գիւղի աղբիւրին մօտը: Երկարահասակ, շատածամ, աչագեղ, կարմրաթուխ թուշերով աղջիկ մը, կուժը թևին կեցեր էր աղբիւրի գլխին: Մէլիք Միրզան պահ մը լուռ հայեացքով դիտեց ջրատար աղջիկը և հարցուց.

—Ջրէն աղջիկ, քու կուժով պուտ ըմ ջուր տամ Մոկաց Միրզէն խմի, սիրա՞ր խովանայ:

—Ղբ⁹⁾ չըմ իտայ, զքի որ չը տամ, որո՞ւ տը տամ, պատասխանեց աղջիկը ժպտալով և կարմրեցաւ, լեցուց կուժը և տուաւ Մէլիք Միրզային որ խմելէն յետոյ հարցուց.

—Ջրէն աղջիկ դու ո՞ր գեղէն իս:

—Ծափանոց, պատասխանեց աղջիկը:

—Ջրէն աղջիկ, քու խէրն ի՞նչ կանը:

1) Առատ: 2) Բրդաշէն գլխարկ: 3) Նորը գործուածք, որ կը ծառայէ քօլօզին թր փաթթոց: 4) Բրդեայ շապիկ, նախշերով զարդարուած: 5) Մէջք կապելու շալ, մետաքսէ կամ բուրդէ գործուած: 6) Ծխախոտ: 7) Ըռիկը, տեսակ մը կօշիկ է կանեփէն կը շինեն անոր տակը, ի կ երեսը քրդեայ եղով կը գործեն. դիմացկունէ: 8) Դարձեալ տեսակ մը կօշիկ է, ըռիկի գէ. ասոր տակ միայն մեխեր կան: 9) Ինչո՞ւ:

*) Ծափանցը Մոկսի հարաւակողմը, հայաբնակ մեծ գիւղ մըն է, որ վերջին դպրեբէն (1915) առաջ ունէր մօտաւորապէս 50 տուն հայ եւ 7 տուն քիւրդ բնակիչներ:

— Իմ խէր գեղի խովին ը:

— Զրուր աղջիկ, քու անուն Բնչ ը:

— Իմ անուն Ալ-Խաթուն ը:

— Ալ-Խաթուն... Խօրօտիկ անունը՝ տեսքիդ պէս, քու խօր տ'ըսիմ պքի տ'ուզիմ գիկ խարս, դու Բնչ կըսիս:

— Ես Բնչ կէնամ, որ Բնչ տըսիմ, մէնակ տըսիմ Մոկաց Միրզա իմ խուզին քու խուզուն եղնի դուրբան, իս քու խօսք քը գնիմ վըր իմ աչքին, վըր իմ գլխուն: Մոկաց երկրի Մէլիք մարդ գայ ուզը զիս՝ խովու աղջիկ, ես տըսիմ չէ չըմ մունը զքի... իմ խօսք, խօսքը Մոկաց Միրզա, Ալ-Խաթուն, զիւր խուզին քու խուզուն կուրբան կանը...:

— Ալ-Խաթուն—վրայ բերաւ Մէլիք Միրզան—Մոկաց Միրզէն էլ զիւր խուզին քու խուզուն կուրբան կանը:

Այս խօսակցութենէն յետոյ իշխանը հեռացաւ իւր շքախումբով, որու հետէն անթարթ հայացքով լուռ ու ապշահար կը նայէր Ալ-Խաթունը...:

Այն օրուընէ Մոկաց Միրզան ու Ալ-Խաթունը սիրեցին միմեանց և եղան սիրահարներ, որոնք յաճախակի հանդիպումներով իրարու սէրը կը վայելէին:

Մոկսի մէջ կապրէր նենգամիտ ու սև հոգի քիւրդ մը, Կօլօտ—խօճա*) կոչուածով: Սա կը ճանչնար Ծափանց գիւղի հովուի աղջիկ Ալ-Խաթունը և կուզէր զայն իրեն կնութեան առնել, ինչ գնով ալ ըլլայ և քանիցս փորձեր էր Ալ-Խաթունը փախցնել, բայց չէր յաջողած, տեսնելով իր ախոյեան Մէլիք Միրզան: Կօլօտ—խօճէն մտադրուեցաւ դաւադրութեամբ սպաննել տալ Մէլիք Միրզան, որ սակայն իր ձեռքին տակ ունէր կուռողներ, որոնցմով հարկ եղած պարագային նա կը պաշտպանէր իւր երկիրը, թշնամեաց յարձակումներու դէմ:

Մէլիք Միրզան սակայն բոլորովին անկախ չէր, ան կերպով մը գերիշխան էր ձըզիրէի**) քիւրդ ամիրայպետ Միր-Մահմուդին***):

*) Կօլօտ, կը նշանակէ կարճահասակ, իսկ խօճա պարսկերէն բառ է, որ կը նշ. հարուստ, ունեւոր եւ կամ կարողացուր, ըստ զորածուծեան:

**) ձըզիրէ: Բաղէշի կուսակալութեան մէջն է, Սղերդի հարաւակողմը: Այս բարերեր երկիրը ամրոցապէս քիւրդարնակ է. Վասպուրականի հայ եւ քիւրդ բանահիւսուծեանց մէջ յաճախ կը յիշուի այս անունը:

***) Միր-Մահմուդը ապրած կը կարծուի ըլլալ ԺԷ-րդ դարու վերջերէն մինչև ԺԸ-րդ դարու սկիզբները: Անոր անունն ու համբաւը մեծ ժողովրդականութիւն կը վայելն մանաւանդ քիւրդերու մէջ, իբրեւ

Կօլօտ—խօճէն օր մը գաղտնի հեռանալով Մոկսէն ուղևորուեցաւ դէպի ձըզիրէ և հասաւ բերդը, այն ամրոցը, ուր կը բնակէր Միր-Մահմուդը, որուն ներկայանալով հետևեալ զրպարտիչ յայտնութիւնները ըրաւ.

— Իզիթ¹⁾ Միր-Մահմուդ, Մոկաց աշխարհի հայ իշխան Մէլիք Միրզան, երկար ժամանակէ ի վեր կուռի պատրաստութիւններ կը տեսնէ քո իշխանապետութեանդ սահմաններու վրայ յարձակելու համար, նպատակ ունենալով նոյնիսկ սպաննել քեզ և կործանել ձըզիրէի տան*) իշխանութիւնը:

Այս խօսքերուն հաւատաց Միր-Մահմուդը, շատ բարկացաւ, կանչեց լիւր քեաթիբ²⁾ ու ամր³⁾ արաւ որ թըղթիկ ըմ գըր Մոկաց—Միրզէն կանչը ձըզիրէն», որ քննութիւն կատարեն և պատժեն ապստամբ հայ իշխանը:

Բեաթիբը գրեց «թղթիկ» մը, որ յանձնեցին սուրհանդակին Մոկաց Մէլիք Միրզային տանելու համար: Սուրհանդակը ճամբայ ելաւ դէպ Մոկաց աշխարհը...:

Բ.

Գարնանային խաղաղ ու գեղեցիկ առաւօտ մընէր. Մոկաց աշխարհի լեռները զարդարուած էին գոյնղգոյն ու բուրբոնաւետ ծաղիկներով: Գետակներու և աղբիւրներու անուշ ջրածայները խառնուելով թռչուններու արշալոյսային ալէլուներու և գեղգեզանքներու հետ բնութեան մէջ սքանչելի գրաւչութիւն մը յառաջացուցեր էին: Սարալանջերու վրայ արածող ոչխարներու հօտերը հանդարտաքայլ կը յառաջանային դէպի զով բարձունքները, հովուի սրնգի առաջնորդութեամբ:

ամիրայպետի եւ հերոս մարդու Գրաւոր յիշատակարաններու մէջ (հայ ժեռագրաց. ԺԷ—ԺԸ դարերու) կը յիշուին Միր-Հասան եւ Միր-Աւդալ, քիւրդ պարոնները: Այս դարերուն տէրէքէյի—ամիրայ—պարոն—իշխան քիւրդերը (Միրը տիտղոս է կը նշ. հերոս, մեծ, քաջ,) շատ կը նեղէին իրենց հպատակ հայերը, հետաքրքիր են այս տողերը. «Նեղիմք ի հարկապահանջութենէ անարիմաց զի եւս քան զեւս սաստկանայ դառնութիւն եւ նեղութիւն անարիմաց ի վերայ ազգիս հայոց...» (1684-ին. տես Եր. Լալայեանի «Ճուցակ հայ. ծեռագրաց Վասպուրականի» էջ 960. Մոկսի մէջ զրուած աւետարանի մը յիշատակարանն է):

1) Հերոս, քաջ, անվեճեր. պարսկերէն բառ է:
*) «ճուռ» ըսելով պէտք է հասկնալ, իշխանական, տիրապետող գերզատան, գերիշխան քաղաք, երկիր:
2) Գրազիր թրք. բառ է: 3) Հրաման. թրք. բառ է:

Անսովոր շարժում մը կար Մոկաց Մէլիք Միրզայի ամբողջ-
բնակարանին առջև, թամբուած ձիերու վրայ հեծած յաղթամար-
մին թիկնապահները կը սպասէին: Մէլիք-Միրզան իր մտերիմ-
ներու հետ դուրս եկաւ տունէն *), հեծան ձիերը և սկսան յառա-
ջանալ դէպ Մոկսի արեւմտեան կողմը: Մալաքեալէն **) զբօսնե-
լու կերթային: Հաճելի ճամբորդութենէ մը յետոյ հասան Մալա-
քեալէն, ուր արդէն հոծ բազմութիւն մը հաւաքուած էր գուար-
ճանալու:

Ուրախութիւններ, պարեր բուռն կերպով սկսած էին երբ,
հետուն նեղ ճամբաներու վրայ նշմարուեցաւ մենաւոր ձիաւոր մը,
որ կը յառաջանար դէպ Մալաքեալէն, ուր հասաւ կարճ ժամա-
նակուայ մէջ: Փոշիներու մէջ ծածկուած ձիաւորը սառն գէնքերով
զինուած քիւրդ մըն էր, որ բարեկէլ յետոյ հարցուց զինք շրջա-
պատողներուն:

— Մոկաց Մէլիք Միրզէն տեսնել տուզիմ, ես կըգամ ձըզի-
րու տնէն, յընդիւս 1) թղթիկ ըմ բերած եմ Միր Մահմուդէն, իմ
ձեռնով աը տամ Մոկաց Միրզէն:

Բազմութիւնը զարմացաւ այս տարօրինակ երևոյթին վրայ,
սուրհանդակ քիւրդը առաջնորդեցին Մէլիք-Միրզայի քովը, որուն
քիւրդը խորը գլուխ տալէ յետոյ բարեկեց և «թղթիկ»ը յանձնեց:
Մէլիք-Միրզան իւր մարդոց պատուիրեց որ սուրհանդակը տա-
նեն ըստ արժանոյն հիւրասիրեն, ի պատիւ Միր Մահմուդի:

Մէլիք Միրզան կարգաց «թղթիկը» աչքերը կիտեց, գէմբը
մտայուեցաւ և լուռ մնաց, բարձրագոյն հրամանը եկած էր. Մոկաց
Միրզան ձըզիրէ պիտի երթար. իրիկուան կողմը, արևու վերջին
շողերը կը փայլէին Մոկաց բարձրաբերձ ու ձիւնազարդ սարե-
րու գագաթներու վրայ, երբ լեռնահովտի մը մէջէն խումբ մը
ձիաւորներ արագաբայ կը յառաջանային: Մոկաց Միրզան ձըզիրէ
կերթար:

Գետակի մը ափին խումբը կանգ առաւ, այստեղ բաժանում
պիտ ըլլար: Միրզայի մտերիմները ողջագուրուեցան իրեն հետ,
անոր բարի երթ և բարիգալուստ մաղթեցին... և համբուրուելէ
յետոյ բաժանուեցան:

*) Մոկաց Միրզայի տունը Մոկս քաղաքի (նախկին անունով)
մէջն էր: Այժմ աւանդաբար կը ցուցնեն աւերակները:

***) Մոկս քաղաքի արեւմտեան կողմը, գեղեցիկ դիրք ու տեսարա-
նով տեղ մընէ Մալաքեալէն, որ ունէր իւր յատուկ տօնական օրերը:
Ժողովուրդը, հայ թէ քիւրդ, խուռն բազմութեամբ կը հաւաքուէին այն-
տեղ եւ ուրախութիւններ կը կատարէին:

1) Այնտեղէն:

Մութը պատեր էր աշխարհն արարած, երբ Մէլիք Միրզան
քիւրդ սուրհանդակի հետ անցաւ գետակը, ու երկուք միասին
մութին մէջէն անյայտացան, Մոկաց լեռնահովտներու ոլորա-
պտոյտ ճանապարհներէն անցնելով:

Եւ ձըզիրէ գնաց Մոկաց Մէլիք Միրզան. այն երթալն էր
որ գնաց...:

Գ.

Օրն էր ուրբաթ, լուսնէր շաբաթ.

Գեաշտ 1) էն գեացած չուր 2) Մալաքեալէն *),

Խէն 4) ու տաճիկ խընտրաց 5) զըմէն 6):

Թղթիկ ըմ բէրին ձըզիրու տնէն,

Բէրին տուին Մոկաց-Միրզէն,

Առից կարգաց քեաղցրիկ լիզուէն,

Ըսաց. «Տիւս քեաղեցէք Բէօղ-Բաղալէն **)

«Ձիկ սաֆար 7) ի չուր ձըզիրէն,

«Դնւ խէր 8) չէնէր Կօլօտ-խօճէն,

«Ձէրթէր մատնէր գձեռն անօրէն,

«Ձիս չը տանէր չուր ձըզիրէն...»:

Մոկաց Միրզէն գնաց խասաւ չուր ձըզիրէն,

Քաղաք զըմէն ժողվան էկան զիւր թամաշէն 9).

Մոկաց-Միրզէն կարծէր քաղաք զըմէն.

Մոկաց Միրզէն առին տարան քէօշկ 10 ու սարէն 11),

Լցուաւ զիւր սիրտ, արցունք կաթաւ թուխ աչքերէն,

Ախ ըմ քեաղեց սրտի խորքէն,

Ըսաց «Դնւ խէր չէնէր Կօլօտ-խօճէն,

«Մոկաց Միրզէն չը բէրէր չուր ձըզիրէն...»:

20352-59

1) Քրդերէն բառ է. կը նշանակէ երթալ գուարձանալ, գրօսավայր
երթալ. երիտասարդներու եւ աղջիկներու ուրախութիւն ընել: 2) Մինչեւ:

*) Այս անունը Արիստ. վրդ. Սետրակեանը կը գրէ այսպէս. «Մալա-
քամէն» եւ կը բացատրէ «զուլցէ բոլոր», ինչ որ սխալ է. (տես «Քնար
Մշեցուց եւ Վանեցուց» էջ 43). 4) Հայ, Վասպ.ի գաւառներու մէջ
հայ անունը առհասարակ «խէն» կը հնչուի: 5) Միտսին, միատեղ,
բոլորեքեան. 6) Ամէն, բոլոր: **) Ձիու անուն, որը Քարեգին
սարկաւազ Յովսէփեանի վարիանդի մէջ «Բոզ-Գիղաֆին» կը կոչուի: (Տես
«Փշրանքներ հայ ժողովրդ. բանասիրտութիւն» էջ 49):

7) Կարեւոր մեկնում: 8) Թրք. զուր Կըշ քաղ. լուս, այստեղ
«բարի չը տեսնաս»ի իմաստով: 9) Թրք. Քաղ ք, հանդէս, հասարակա-
կան հաճոյք. մեծ տեսարան, դիպիւն, տեսիլ: 10) Թրք. բառ է. բարձր
չէնք: 11) Ապարանք, մեծ տուն: 12) Թրք. զուր Կըշ քաղ. լուս, այստեղ

Բէմուրադ¹⁾ կէնէր Կօլօտ-խօճէն,
Առից փարէն²⁾ գնաց շուկէն³⁾,
էտու⁴⁾ փարէն՝ գնից զբաշուկէն⁵⁾։
Գանակ ղեղից⁶⁾ մէկ իրիսէն,
Առից դանակ կաթից⁷⁾ զբաշուկէն,
Գեաղցր կածն⁸⁾ինք կէրաւ, ղեղոտ տուից Մոկաց Միրզէն։
Մոկաց Միրզէն առից կէրաւ զկաթ բաշուկէն
Թափաւ մօրուս, կախուաւ լամէն⁹⁾...
Խաղար ափսոս Մոկաց Միրզէն,
Չը կէր¹⁰⁾ քու նման հընգի ղիւնեէն¹¹⁾...
Ափսոս, խազանր ափսոս Մոկաց Միրզէն։
Լսան Մոկացիք, լալով գեացին Միր-Մահմուդի քէօշկ
ու սարէն,
Բարձին Մոկաց Միրզի լէշ¹²⁾, առին բէրին ճըզիրէն,
Սթիք¹³⁾ զըմէն թափան փանջարէն¹⁴⁾,
Ժողկան Մոկաց Միրզի թամաշէն,
Ըսին. «Դու խէր չէնէր Կօլօտ-խօճէն,
«Չը մատնէր ջիւան Մոկաց Միրզէն,
«Խաղար ափսոս Մոկաց-Միրզէն,
«Չը կէր քու նման հընգի ղիւնեէն...»։
Լէշ բերին խասուցին չուր Բոնաշէն*)
Կուժ ու կթխէն¹⁵⁾ կախին նաշէն¹⁶⁾,

1) Պարսկ․ բառ է։ «Բէմուրադ մեռնես» կը նշանակէ, փափարիդ չը հասած մեռնես․ այստեղ նոյն իմաստը ունի։ 2) Կրամ, փող։ 3) Շուկայ։ 4) Տուաւ։ 5) Գրդ․ բառ է, կը նշ․ ծմերուկ։ 6) Թոյն բուց, թունաւորեց։ 7) Մոկսի գաւառաբառ է, կը նշ․ կտրել, տապակել։ 8) Ծերտ, տապակ։ 9) Գունչ, կզակ, գաւառաբառ է։ 10) Չը կար։ 11) «Հընգի ղիւնեէն» երեք իմաստով կարելի է հասկնալ, ա) ա՛րքողջ աշխարհ, երկիր։ բ) աշխարհի հինգ ցամաքամասեր, «հընգ» կրնանք հինգ հասկնալ, իսկ «ղիւնեէն» (ղիւնեա) որ Թրքերէն բառ է, կը նշանակէ աշխարհ, գ) «հընգի ղիւնեէն» կրնանք նաեւ «հընգի ղիւնեէն» հասկնալ, որ ըսել է Հնդկաստան, որը յաճախ, «Հընգստան» «Հընդիեաման» «Հընդիղիւնեա» կոչուանքով կը յիշուի հայ եւ քիւրդ բանասիրութեանց մէջ, ի Վասպուրական։

12) Կիակ, մեռած մարմին։ 13) քրդ․ բառ է կը նշ․ տիկիմներ, խանըմներ։ 14) Թրք․ բառ է․ պատուհան։ 15) Գաւաթ։ 16) Գազադ։ («կուժ ու կթխէն կախին նաշէն» տողի մասին, երգողը հետեւեալը յայտնեց․ կուժ ու կթխէն կախեցին նաշէն, որպէս զի, իր բարեկամներուն (Մոկաց-Միրզայի) քոյրերուն, ծնողաց հաւատացնէին թէ Մէլիք Միրզան մեռած չէ, այլ այս «կուժ-կթխայով ղիւնի խմեր, հարբեր եւ հաճոյքի համար «նաշին» մէջ պառկէր է»։ *) Բոնաշէն վայր մըն է Մոկսին մօտիկ, ի հնումն ըստ աւանդութեան եղած է քաղաք, այժմ կան հետքերը, Ցալանից գետի մէջ, Մոկսի հարաւակողմը։

Պուտ պուտ արուն կաթէր լէշէն
Խալխը¹⁾ թափան իր թամաշէն,
Լացին ըսին «Խաղար ափսոս Մոկաց Միրզէն,
«Չը կէր քո նման հընգի ղիւնեէն...»
Լէշ բէրին խասուցին Մալաքեալէն,
Գեղացիք ժողկան էկան իր թամաշէն,
Լացին ըսին. «Բէմուրադ կէնէր Կօլօտ-խօճէն,
«Դու չը մատնէր Մոկաց Միրզէն,
«Խաղար ափսոս Մոկաց-Միրզէն,
«Չը կէր քու նման հընգի ղիւնեէն,
«Ափսոս, խաղար ափսոս Մոկաց Միրզէն...»։
Լէշ բէրին խասուցին Արրախամանց*),
Արրախամանց Բէստայ**) ղիմաց,
Երկու քուրեր խանեցին խաղ,
Մէկու անուն էր Խան-Աղա, մէկուն Ջան-Աղա),
Լացին խաղցին, խաղցին լացին, ըսին.
«Խաղար ափսոս մեր ջիւան ախպէր Մոկաց Միրզէն,
«Չը կէր քու նման հընգի ղիւնեէն.
«Բէմուրադ կէնէր Կօլօտ-խօճէն,
«Չը մատնէր մեր ախպէր Մոկաց Միրզէն,
«Չը տանէր խասուցէր չուր ճըզիրէն,
«Ափսոս, խաղար ափսոս Մոկաց Միրզէն.
«Չը կէր քո նման հընգի ղիւնեէն...»։
Խաղար տարէք Ալ-Խաթունին***),
Խանա զթաթէն²⁾ խազնա զխին³⁾,
Չիւր սիրական Մոկաց Միրզէն,

1) Բազմութիւն, ժողովուրդ։ *) Արրախամանց Թաղ կամ գիւղը Մոկսին մօտիկ է։ **) Բէստայ սարը Արրախամանց գիւղի ղիմացը կը գտնուի։ ***) Այս անունները Սեփրակեան Արիստ․ վարդ․-ը բառեր կարծեր է, «Խան-Աղա» կը գրէ «հանաղէն» եւ կը բացատրէ՝ տալ իսկ «Ջան-Աղա» կը բացատրէ «եղբօր կին» (Տես. «Բնար Մշեցւոց եւ Վանեցւոց» էջ 46)։ Այս բացատրութիւնները սխալ են․ այդ կոչումները զուտ անուններ են, ինչ որ թՎ—ԹՎ զարբերուն շատ տարածուած էր Մոկաց աշխարհի մէջ։

****) Այս անուն տեղ Արիստ․ վրդ․ Սեփրակեանը կը յիշէ «Նազլ-խան» անուն, իրրեւ Մոկաց Միրզայի սիրականը, (տես Բնար Մշեցւոց եւ Վանեցւոց, էջ 45) իսկ Գարեշին սարկաւազ Բովսէփեանի վարիանդի մէջ այս երկու անուններէն մէկը չը յիշուելէ յետոյ, ուրիշ անունըն ալ գոյութիւն չունի, որով կեզրակացուի որ այդ վարիանդը պակասաւոր եւ անկատար է։ 2) Նոր։ 3) Հին, հնցած։

Մատնէցին զձեռն անօրէն,
Առին տարան չուր ձըղիբէն,
Բէմուրադ կէնէր Կօլօտ—խօձէն,
Որ չը մատնէր մեր Մոկաց Միրզէն:
Խաղար ափսոս Մոկաց Միրզէն,
Չը կէր քու նման հընգի գիւնսէն:
Մոկաց Միրզէն բերին թաղէցին սարի վերէն,
Վէր իւր քաղցրիկ գէրէզմանին լուս իջաւ երկնքէն:
Աստուած սիրէք յիշէք Մոկաց Միրզէն.
Ըսէք—«Խաղար ափսոս Մոկաց Միրզէն,
«Չը կէր քու նման հընգի գիւնսէն,
«Ափսոս, խաղար ափսոս Մոկաց Միրզէն...»:

Դ.

Մոկաց Մէլիք Միրզայի այս եղբերական մահէն յետոյ Ալ—
Խաթունը սգոյ հանդերձները հագաւ և ուխտեց չ'ամուսնանալ:
Ալ—Խաթունը սուգով անցուց իւր օրերը. տարին քանի մ'անգամ
գիշերանց ուխտի գնաց Մէլիք—Միրզայի գերեզմանին, որուն հո-
ղերը գլխուն կը ցանէր և դառնապէս կարտասուէր:

Այսպէս կանցնէին սգոյ տարիները...

Գարնանային գեղածիժադ առաւօտ մը Ծափանց գիւղի հո-
վիւր (որ Ալ—Խաթունի հայրն էր) սրինդ նուագելով իր հօտը կը
տանէր դէպ զօզանները, (հով տեղեր) կըր յանկարծ մօտակայ
բլուրի մը վրայ մարդու դիակ մը նշմարեց. սարսափահար մօ-
տեցաւ և լալահառաչ կանչեց.

—Վ՛սչ քօնան զիմ աչքեր, Ալ—Խաթուն, սևաւոր աղջիկ,
յընչի՞ սեցուցիր քու խօր—մօր սիրտ, սըգաւոր աղջիկ...

Հովիւ գրկեց դիակը և սկսաւ արտասուել, իր աղջկայ վրայ,
որ եկած ու գիշերը մեռած էր Մոկաց Միրզայի գերեզմանին
վրայ:

Դժբաղդ հայրը Մէլիք Միրզայի գերեզմանին քով գերեզման
մըն ալ փորեց, իր ձեռքով Ալ—Խաթունի դիակը անոր մէջ դրաւ,
հողով ծածկեց: Ծաղիկներ ցանեց այդ անբաղդ ու բէմուրադ սի-
բահարներու շիրիմներու վրայ:

Ժամանակ մը յետոյ աղբիւրի մը ջրի ձամբան ալ այդ շի-
րիմներու քովէն անցուց. ուռիներ անկեց ջրափին, որ հովանի
ըլլան գերեզմաններու վրայ:

Ամէն գարնան Ծափանց գիւղի հովիւր իր հօտ կը բերէր
արածացնելու այն սարալանջին վրայ, ուր թաղուած էին Մոկաց
Միրզան ու Ալ—Խաթունը: Հօտը կ'արածար, իսկ հովիւր կոնակը

ուռի ծառին տալով շիրիմներու գլխավերեք կը նստէր, մեղմ ու
արտայայտ եղանակով մը կը նուագէր սրինգը ու կ'երգէր.

«Ացկո՛ւն¹⁾ տը լամ արուն կաթի աչքիրուս...»:

Ե.

«Մոկաց Միրզա»ի մասին ես ձեռք բերի նաև հետեւեալ հե-
տաքրքիր տեղեկութիւնները^{*)} հաղորդուած մոկացի Մանուկ Յա-
րօբանէ, 45 տարու անգրագէտ անձ մը, որ շատ մը ժողովրդա-
կան երգեր, հէքեաթներ, պատմութիւններ և այլն գիտէ:

Մոկաց Միրզան եղած է Մոկս քաղաքի հիւսիսակողմի Ման-
զկանց^{**)} կոչուած թաղամասէն, որուն մօտիկ կայ բերդ մը, որ
բատ ժողովուրդի ըսածին Մոկաց—Միրզայի բերդն ըլլալու է: Բերդի
շատ մը մնացորդներ և հետքեր մինչև այժմ կան: Մոկաց Միր-
զայի նախնիքները Մոկաց իշխանները եղած են, որոց վերջին
շառաւիղը ինքն է:

Միրզան իր աննման զեղեցկութեամբ նուրբ զիմագծերով և
արտաքին սիրունութեամբ, համբաւ հանած էր Վասպուրականի
հարաւակողմի հայ և քիւրդ գաւառներու մէջ, այնպէս որ շատ
հեռաւոր վայրերէն մարդիկ կուգային զինք տեսնելու: Մոկաց
Միրզայի զեղեցկութեան համբաւը կը հասնի մինչև հեռաւոր ձը-
ղիբէ, որու քիւրդ մեծամեծներու և տէրէքէյիներու կանանոցներու
մէջ Մոկաց Միրզայի զեղեցկութեան մասին հմայքով կը խօսուի:

Ձըղիբէի քիւրդ ամիրայպետ Միր—Աղիզանի^{***)} կանայք յա-
ճախ իրենց ամուսնոյն հաճոյքով կը պատմէին այն բոլոր խօսակ-
ցութիւնները, որոնք կանդրադառնային Մոկաց Միրզայի զեղեցկու-
թեանը շուրջ: Միր—Աղիզանը տգեղ զիմագծերով և անճոռնի ար-
տաքինով անձ մը ըլլալով հաճոյ չէր թուեր իւր կիներուն: Երբ
նա յաճախ կը պարծենար իր տղամարդու յատկութիւններով, կը
հպարտանար իր կարծած զեղեցկութիւններով, իւր կիները կձու-
և սուր հեգնանքով մը այս խօսքերը կը շարտէին երեսին.—«Ահա
դու ըսիս Մոկաց Միրզէն ը, նա կօլօտ բաժ տիւնը Մոկաց Միրզի
բաժն, նա փուս աչքիւ տիւնը Մոկաց Միրզի բալաք աչքիւ?»

1) Այնքան: *) Տեղեկութիւնները տուաւ ինձ, մոկացի ուսու-
ցիչ պ. Արտ. Շահինեանը:

***) Մանդկանցը ժողովուրդը կը կարծէ որ Մանդակունեաց ապա-
րանքն ըլլալու է: Մանդկանց==Մանդակունեաց, բայց այս գիւ անորոշ է:
***) Իմ վարիանդի մէջ յիշուած Միր—Մահմուդի փոխարէն, այս տեղե-
կութեանց մէջ կը յիշուի Միր—Աղիզանը:

(Ահա դու կարծես թէ Մոկաց Միրզան է, կարճ հասակը Մոկաց Միրզայի հասակին կը նմանի, փոս աչքերը Մոկաց Միրզայի փայլուն, խայտաբղետ աչքերուն կը նմանի?): Յաճախակի կրկնուող այս խօսքերը կը ծակէին Միր-Ազիզանի սիրտը: Սա ուզեց ո՛ր է կերպով վերջացնել Մոկաց Միրզայի կեանքը, կիներու այս հեգնանքներէն ու նախատինքներէն ազատուելու համար և միանգամայն ալ կը փարատուէր իրմէ այն կասկածը, որ մի գուցէ իւր կիները սիրահարեր էին Մոկաց Միրզայի վրայ և զաղտնի յարաբերութեան մէջ էին անոր հետ....:

Միրզան հաճոյքի և ուրախութեան մարդ եղած է, հակառակ իր նախորդներու կռուարարական և շինարարական ձգտումներուն:

Գարնանային առաւօտ մը «գեաշտէն գեացած Մալաքեաժու կանաչ խաչին»: Ուրախութեան ժամանակ Մոկաց Միրզան շըրջուելով աջ թևին վրայ նկատեց, որ մէկ «սև ձիււոր մեանջ Մոկաց քեղքին» իջաւ Ձիււորը հետզհետէ կը յառաջանայ կը հասնի Մալաքեաժէն և «թղթիկ»ը որ բերած էր «ձգիրու անէն», կուտայ Մոկաց Միրզային, սա կը կարդայ «թղթիկ» որ ղինք կը կանչէր ձըզիրէ: Միրզայի դէմքը մոայլուեցաւ անմիջապէս «կուժ ու կթխէն էզար գէյտին» վերջին հրաժեշտը տուաւ իր Գէօզալին*) ըսաւ. «Ի՛նչ խան քու նոր, խազը քու խին»: Այս խօսքերէն յետոյ Մոկաց Միրզան ուղևորուեցաւ դէպի ձըզիրէ, իր հետ վերցնելով նաև նոր «կուժ ու կթխ» ճամբուն գինի խմելու համար:

Իր անցած ճանապարհներու վրայ խոնուած էին հայ ու քիւրդ գիւղերու գիւղականները Միրզայի համբաւաւոր գեղեցկութիւնը

*) Մոկաց Միրզայի սիրահարը երեք անուններով կը կոչուի: Իւրաքանչիւր վարիանը ունի իր կոչում.՝ Նազխան (Արիստ. վարդ. Սեդրակեանի վարիանը) Ալ-խաթուն (իմ վարիանը) եւ Գէօզալ (Այս վարիանը). Վերջին անունը, Միրզա անուան հետ կը յիշատակուի Վանի ս. Ծիրանաւոր եկեղեցոյ մէկ աւետարանի յիշատակարանին մէջ: (Աւետարանը գրուած է Մոկսի մէջ). «... Գարծեալ Աստուած ողորմի ասացէք Միրզին եւ կողակցին Գաւգալին եւ որդոցն Պապազանին եւ Դաւթիկ...» (տես. «Յուլիանի հայ. Չեռագրաց Վասպուրականի» էջ 884) Ա՛րդ, եթէ յիշուած Միրզան եւ Գէօզալ նոյն են պօէմայի հերոսներու հետ, ուրեմն անոնց գոյութիւնը կը հաստատուի: Ուրիշ պարագայ մը եւս ինչպէս յիշեցի Մոկաց Միրզան ապրած կը կարծուի ըլլալ ժէ դարու վերջերէն մինչև ժ.Ղ դարու սկիզբները, եթէ յիշատակարանի անունները պահ մը ընդունենք մեր ուզած անունները, անոնց գոյութեան իբր ապացոյց մըն ալ նոյն յիշատակարանի 1655 թուականը կը ներկայանայ: Բայց հարց մը կը ծագի.՝ մի՞թէ Մոկաց Միրզան ամուսնացած էր, որ «Պապաջան եւ Դաւթի» անունով որդիներ ունէր, այս անորոշ է:

տեսնելու համար: Շատերը «Թափան փանջարէն, Մոկաց Միրզի Թամաշէն» անիծելով «ձըզիրու Կօլօտ-փաշէն» (Միր-Ազիզան):

Մտան Խնկու*) դարէն, ուրկէ անցնելով ալ հասան ձըզիրէ որու «քաղաք զըմէն» ինչպէս նաև փաշայի կիները «Թափան Մոկաց Միրզի Թամաշէն»:

Վերջաւորութիւնը միւս վարիանդներու պէսն է. «գանակ կը դեղին մէկ իրիսէն» կը կտրեն «զբաշուէն» և կը թունաւորեն Մոկաց Միրզէն. «ասացէք Աստուած ողորմի Մոկաց Միրզէն»:

ԿԱՐՕՍ ԽԱԶ*)

(Բուն երգը Վանի բարբառով)

Մոկսի հայ ժողովրդական բանահիւտութեան մէկ զոդտրիկ ու սիրուն փշրանքն է «Կարօս խաշ» կրօնական պօէման, որ այնքան տանրածուած է Վասպուրականի հայ ժողովրդի մէջ, մասնաւորապէս աշուղներու միջոցով: Պօէման Մոկսի հայ ժողովուրդի հոգոյ ստեղծագործութիւնն

*) Խնուկի ծորը (դարէն) Բեդարի ճամբու վրայ կը գտնուի:

*) Այս պօէմային մինչև այժմ հրատարակուած կան չորս վարիանդներ.

1) Արիստ. վրդ. Սեդրակեանի «Բնար Մշեցոց և Վանեցոց»:
 2) Գ. Շէրենցի «Վանայ Սազ» (Ա. մաս): 3) Գարեգին սարկաւազ Յովսէփեանի «Փշրանքներ Հայ ժողովրդական բանահիւտութիւնից»:
 (Գարեգին սարկաւազի վարիանդը պ. Արշակ Զօպանեանը թարգմանելէ ֆրանսերէնի, իւր «Chants populaires arméniens» գրքին մէջ): 4) Կոմիտաս վարդապետի և Մանուկ Աբեղեանի խմբագրած «Հազար ու մի խազ» (առաջին յիսնեակ) գիրքերու մէջ: Այս չորս վարիանդներէն ամենէն թոյլ և անյաշուրը Շէրենցի վարիանդն է, որ ոչ միայն շատ համառօտ է, այլ նաև բարբառը խառն (Վանի և Մոկսի) նախադասութիւնները, մտքերը անկապ և անորոշ. իսկ ընդհանուր կառուցուածքը շատ խզճուկ է: Չը նայած որ այս չորս վարիանդները իրարու լրացուցիչ են, բայց այնուամենայնիւ ես աւելորդ չը համարեցի հինգերորդ վարիանդ մըն ալ հրատարակուելու տալ: Այս վարիանդը ես գրի առած եմ 1913-ին Վանի մէջ, ութսունամեայ ծերունի կոյր աշուղ Պետրոս Պապիկէն, որ իբրև աշուղի բաւական անուն հանած էր Վանի մէջ: Այս աշուղը տաս տարեկան հասակէն կը կուրանայ (ծաղկի պատճառով) և կա՛

ըլլալով բնական է որ Մոկաց բարբառով պիտ ըլլա որչ, դժբաղտաբար պէտք է ըսել, հինգ վարիանդներու մէջն ալ ցայտուն կերպով ի յայտ չի գար: Շէրենցի և իմ վարիանդը Վանի բարբառով են, Արիստ. վրդ. Սեղրակեանի և Գարեգին սարկզ. Յովսէփեանի վարիանդները որպէս թէ Մոկսի բարբառով են, իսկ Կոմիտաս վարդ. ի և Մ. Աբեղեանի վարիանդը գրեթէ գրական բարբառով է, բարբառ մը, որով երբեքիցէ «Կարօս խաչ»-ը չի կրնար երգուած ըլլալ: Վերջին բարբառը ինձ այն եզրակացութեան կը բերէ, որ գաւառաբարբառով երգուած այդ պօէման գրական բարբառի (ո՛չ այնքան ուժեղ) վերածեր են:

շակերտներէ Վասպուրականի մէջ նշանաւոր Աշուղ-Տալիպին և անկէ ալ ահա կը սորվի «Կարօս խաչ» պօէման, Տիրամայր, ս. Կարպետ և Հոգոց վանքերու և Երուսաղէմի գովքերը և այլն, որոնք դարձեալ գրի առած եմ և այժմ քովս են:

Պէտքայի եղանակը ծանր, սիրուն ու սպաւորիչ է: «Կարօս խաչի» եղանակը (իմ երգածը) ձայնագրեր է, գրամօֆօնի մէջ, յայտնի երաժիշտ պ. Եղիշէ Բաղդասարեանը: Այս պօէմայի եղանակը շատ բարդ և տարօրինակ է, կ'արտայայտէ, ջերմեռանդութիւն, հաւատք, ողբ և ապա հոգեկան հրճուանք:

Կարօս (թրք. մայրանօզ) տեսակ մը հաճելի հոտով և գինձի նմանող բանջարաբոյս մըն է, որ գարնանէ մինչև աշուն քանի մ, անգամ կը ծլի և կը քաղուի: Անոր մշակութիւնը շատ տարածուած է Վասպուրականի մէջ:

Կարօս բառը Արիստ. վրդ. Սեղրակեանին անծանօթ ըլլալով, նա այդ բառի տեղ «Քարոզ» կը գրէ, փոխանակ «Կարօս խաչ»-ի՝ «Քարոզ խաչ» (տես «Քնար Մշեցւոց և Վանեցւոց. էջ 9) ինչ որ սխալ է, թէ բառի, թէ կոչումի և թէ հմաստի տեսակէտով:

«Կարօս» հաւանական է որ տեղւոյ մը անուն ալ կրնայ ըլլալ, թէև խաչը՝ «Կարօս» կը կոչուի, բայց հինգ վարիանդներու մէջն ալ «պողէ խաչ ըմ շինեցին» կը յիշուի: Իսկ պողը լեռնային բանջարաբոյս մըն է, որ կը գործածուի իբր պանիրի բանջար և կերակուրի համեմ, նաև աղջրի մէջ պահելով կուտեն:

Վասպուրականի Աղբակ գաւառէն, Բաշ-Կալէի հարաւակողմը, Գեաւառ տանող ձանապարհի վրայ Կարօս խաչ անունով քրդական փոքրիկ գիւղ մը կայ, որուն մօտիկ գերեզմանատուն մը կը գտնուի: Ասոր մէջ 12 կանգուն բարձր և նոյնքան ալ լայն հսկայ

Մոկաց բարբառը համեմատաբար աւելի յաջող է Գարեգին սարկաւազի վարիանդի մէջ, թէև ասոր մէջն ալ (ինչպէս նաև միւսներու) պօէմայի ընդհանուր կառուցուածքը թոյլ է:

Կարօս խաչի մասին կը պատմուի փոքրիկ աւանդութիւն մը, որ մինչև այժմ հրատարակուած չէ,

գերեզմանաքարեր կան, առանց խաչի և արձանագրութեան: Յիշեալ գիւղի քիւրդերը կաւանդեն թէ, Արծրունեաց թագաւորական գերեզմանատունն է այդ, թէ այդ հսկայ գերեզմանաքարերու տակ թաղուած են թագաւորներ, իշխաններ, իշխանազուներ և այլն: Այս աւանդական զրոյցը իրականութիւն ըլլալէ այնքան ալ հեռու չի կրնար ըլլալ, քանի որ ի հնուէն Աղբակի շրջաններու մէջ կային Հաղամակեճու և Արեբաճու քաղաքները, որոնք Արծրունեաց տիրապետութեան օրով անուանի էին:

«Կարօս խաչ» կոչուած տեղը (որ ինչպէս յիշեցի քրդական գիւղ է) կրնայ վանք կամ եկեղեցի եղած ըլլալ, որուն քոֆու ալ եղած է յիշեալ գերեզմանոցը: Այս շրջաններու (Աղբակ) մէջ Բող գիւղին մօտիկ կայ Կաթնով ս. Խաչ աւերակ եկեղեցի: Ս. Խաչ անունով եկեղեցի մը ևս կայ Մալգաւա գիւղին՝ մէջ, իսկ Բաշ-Կալէի հարաւարեւմ. կողմը Խաչոց (թերևս Խաչոց) անունով քրդարնակ գիւղ մը կայ, որուն մօտիկ «Քարափոր եկեղեցի մը մութ և խիստ հնատեսիլ և ուր կազօթէին երբեմն գիւղիս նախնի հայեր, որոց պապերու խաչքարինքն աստ կան ու կը մնան իսկ իրենք նամով ու նմուշով կորած են» (տես Մ. Միրախորեանի «Նկարագրական Աղևորութիւն» Բ. մաս. էջ 98): Խաչի անունով կոչուած այս վանքերը, եկեղեցիներն ու գիւղերը այն եզրակացութեան կը բերեն ինձ, որ «Կարօս խաչ» պօէման ու է կապ ունի այդ խաչախիտ վայրերու հետ: Բայց ուրիշ պարագայ մը ևս կայ. Գ. Շէրենցը իր վարիանդին, իբր ծանօթութիւն կը գրէ. «Կարօս խաչի անցքը պատահում է Մոկաց երկրում, քիւրդ ամիրապետների ժամանակ» (տես «Վանայ Սագ» Ա. մաս. էջ 73): Այս խօսքերը Շէրենցը կը գրէ, առանց որ և է պարզաբանումի կամ հակիրճ ծանօթութեան մը:

Արդ, հարց կը ծագի թէ, պատմական կամ աւանդական ինչ աւանդութիւն կայ Մոկաց հայ ժողովուրդի ստեղծագործած այս պօէմայի՝ «Կարօս խաչ»-ի և Աղբակի շրջանի Կարօս խաչ կոչուած քիւրդ գիւղի և դարձեալ նոյն շրջանի խաչակոչ վայրերու միջև:

Գէթ ժողովրդական աւանդութիւնը այս մասին կը լուէ:

(յիշածս չորս վարիանդներու մէջն ալ չը կայ): Աւանդութիւնը ինձ պատմեր է (Վանի մէջ, 1913-ին) պօէման երգող Պետրոս Պապիկը, և ես գրի առած եմ՝ զայն Վանի բարբառով:

«Մոկաց աշխրի մէյ ¹⁾ գեղի մէջէն, քեռասուն խօտազ շաբաթ իրիկուն ըմ՝ մէյտեղ կը դառնին սար-գաշտէն: Շատ ասին, քիչ ասին, էն մէյ էլ վէրուց ²⁾ ասաց, ծօ անպէր խօտղներ, մշակ, ոնջբար, խօտաղ մարդու բերք-բարին սար-գաշտէն կուզայ, կար-կանաչ, ծիլ-ծաղիկն ի մեր բերք-բարին, ոսկրիչ արծթով ոսկով խաչ կը շինի կուտայ ժամերաց, վանքերաց խիշատակ, գարբին էրկթէ, խուս ³⁾ փէտէ խաչեր կը շինեն կուտան ժամերաց, վանքերաց խիշատակ, էտա ⁴⁾ խաչեր ժամանակ ըմ՝ կը մնան կօծուեն, կը դառնան մասունք չուր ⁵⁾ աշխրի վերջ կը պախեն ուրենց տէրերաց անունն՝ ու խիշատակը: Ախպէր խօտղներ, էկէք ըսինա ⁶⁾ բան մէլ մէնք անենք: Մենք նա՛ արծաթ ունենք նա՛ ոսկի, նա՛ էրկաթ, նա՛ փէտ, մենք սար-գաշտի մարդ ենք, մեր ունեցած կար-կանաչ, ծիլ-ծաղիկ ի, էկէք իսոնցմէ էլ մենք խաչ ըմ՝ շինենք, նստենք Աստծուց խրնդիրք անենք որ զօրք ⁷⁾ ու խրաշք տայ մեր բիւսեղէն ⁸⁾ խաչին, խաչն առնենք տանենք դնենք մէջ մեր գեղի տաճարին . . . »

«Խօտղու էսա ⁹⁾ խարարներ, շատ դիւր էկաւ ուր ինկրներաց, շատ ուրախցան, թրվացին ¹⁰⁾, չորս դեխ ¹¹⁾ իրիշկիցին ¹²⁾, ծաղիկ փնտուիցին, ծաղիկ չը գնտան, խօտղներաց մէկն էլ պօռաց—ախպէրներ, բստեղ բէօլ ¹³⁾ պող կայ, պողն էլ օխուի ¹⁴⁾ բանջար ի, էկէք մեր խաչ պողէ շինենք: Հըմէն ¹⁵⁾ էլ խաւնան էսա խեղքին, քօլօզներ ¹⁶⁾ գլխուց առին տակ, իրիշկիցին էրկիւք, խաչ խանիցին իրիսներ, ձէն-ձէնի տուին, «տէր ողորմեա» կանչէլէն բաշ-

1) Մէկ: 2) Վերցուց: 3) Հիւս: 4) Այր: 5) Մինչև: 6) Այսպէս: 7) Զօրութեան: 8) Բոյսէն շինուած: 9) այս, 10) Հրճուեցան, վեր վեր թոչեցան: 11) Կողմ: 12) Նայեցան: 13) Շատ, առատ: 14) օրհնած: 15) Ամէն, ամբողջ, բոլոր: 16) Բրդեայ գլխարկ, գիւղացոց յատուկ:

լայիցին ¹⁾ խաչի խամար պող քեաղել, Պող քեաղիցին պրծան ²⁾, էկան բուլոր բուլոր բուլորուեցան, Աստծու աչքի առջև էրկու փէտ խաչաձեւիցին, պողը վէրէն ³⁾ փաթութիցին, Խաչ շինիցին պրծան, կայնան խաչի գէմ խաչխանիցին, Աստծուց պողէ խաչին շնոխք ⁴⁾ ուղիցին: Մեռնեմ արարածոց քեաղցրիկ Արարչին, որ ձէն դարձաւ էն բարեպաշտ քեառսուն խօտղին, շնոխք ու զօրք իտու ⁵⁾ պողէ խաչին:

«Բառսուն խօտաղ չէօքէ-չէօք ⁶⁾ էկան խաչի առջև, էկան մէկ մէկ խամբուրիցին, խաչի չորս ձէրեր խնձորիցին ⁷⁾, կար-կանաչով շուշփայիցին ⁸⁾ քեառսուն աջ ձեռնով բռնիցին, որ տանեն գեղ, դնեն մէջ տաճարին: Խասան գեղի կէս ճամբախ թէ չէ, պողէ խաչին մեռնեմ ուր զօրութնին, քեառսուն ձեռաց մէջէն, խաւքու ⁹⁾ պէտթաւ գնաց նստաւ մէջ կարօսի ածուին: Էսա խրաշք որ տեսան, քեառսուն խօտաղ մէյ տեղ չէօքան գէտին խաչ խանեցին, գնացին տէսան, որ Պողէ խաչ դարձեի կարօտ խաչ: Էսա խրաշքի վէրէն, քեառսուն խօտաղ էլմէլ ¹⁰⁾ չէօքան գէտին պօռացին «կարօս խաչ, կարօս խաչ, մեռնենք քեռ սուրբ զօրութնին, քեռ քեաղցրիկ խրաշքին»: Բեառսուն խօտաղ էլ չը կիմիշան ¹¹⁾ ձեռ տալ կարօս խաչին, գնացին գեղ խարար տարան մեծ քախանին ¹²⁾, որ գեայ տանի կարօս խաչին, տանի դնի մէջ տաճարին: Մեծ քախանէն, պստիկ քախանէն, դպիր-տիրացու, խաչ-խաչվառով, խուենկ-բուրվառով ժողվան էկան մօտ կարօս խաչին, սուրբ սեղան կապիցին մէջ կէս դաշտին, ժամպատարագ, խստում ¹³⁾ արին, «տէր ողորմեա» կանչիցին,

1) Սկսան: 2) Վերջացան: 3) Վրայ: 4) Շնորք: 5) Տուաւ: 6) Ծնկաչոք, ծունկի վրայ: 7) Խնձորի ձև տուին. խնձորիկ դաւառաբառ է, ինչ որ սխալ մեկնած ու հասկցած են Արիստ. վրդ. Սեղբակեանը և Կոմիտաս վրդն. ու Մանուկ Աբեղեանը, որոնք «խնձորեցին» բառը կարծեք են թէ «խնձոր դարկին» ըլլալու է: 8) Մետաքսահիւս կտոր, նուրբ գործուած որու մէջ կը ծրարուին մասունքներ: 9) Թոչուն, հաւք: 10) Գարձեալ: 11) Չը համարձակեցան: 12) Գահանայ: 13) Հասարակաց աղօթք կամ պաշտամունք:

Կարօս խաչ առին զրին վեր սուրբ սեղնին, արփշուժէ 1) շուշփէյտերով 2) փաթուժիցին, տէրտէր-դպրով, գեղ-գեղակնով, ջաղամաթով 3) շարական կանչելէն, «տէր ողորմեալով առին տարան մէջ գեղին, տարան զրին մէջ տաճարին:

«Կարօս խաչին մեռնեմ ուր խրաչքին, ծառայ կելնեմ ուր սուրբ զօրքին, որ գիշեր լեռս կամար կապեց վերէն գեղի տաճարի գումբէթին, ցերէկ խօզ կամար կապեց վերէն գեղին . . . ու *):

Մէկ շաբաթ օր լեռս կիրակին,
Քեառսուն խօտաղ իրար 4) ժողվան,
Գնացին խասան մէջ կէս դաշտին,
Մէջկնեք 5) խորհուրդ արին,
Պողէ խաչը՛ շինիցին:
Չորս ծէրեր խնձորիցին,
Գեոզի 6) թափով 7) փաթիւթիցին,
Կար-կանաչով շուշփայիցին,
Քօլօզներ զրին գէտին,
Ուրենց 8) Աստուած կանչիցին,
Չէօքան խաչի դէմ խաչ խանիցին,
Դարձան էկան խամբիւրիցին:
Վերէն պողէ խաչին՝
Էրկնուց զօրքն ու շնոխքն էջուցին,
Ծառայ կ'էլնեմ էն սուրբ խաչին,
Քեառսուն ձեռնով խաչ վերուցին,
Էկան խասան մէջ կէս դաշտին,
Ծառայ կ'էլնեմ էն սուրբ խաչին,
Թաւ գնաց մէջ Կարօս ածուին:
Քեառսուն խօտաղ վերէն էսա խրաչքին,

1) Մետաքս: 2) Մետաքսեայ նուրբ գործուածք: 3) Ամբոխ, շատ ժողովուրդ, թրք. բառ է:
*) Աւանդակէպը վերջանալէն անմիջապէս յետոյ կը սկսէ բուն երգը, պօէման:
4) Իրարու: 5) Իրարու հետ: 6) Ընկոյզ: 7) Տերև: 8) Իրենց:

Չէօքան գէտին ծունդը մ'էրկու ալօթք արին,
Ուրենց Աստուած կանչիցին,
«Կարօս խաչ, Կարօս խաչ» կանչիցին,
Մօտացան խաչ խամբուրիցին,
Խաչի անուն «Կարօս» զրին,
Ծառայ կ'էլնեմ Կարօս խաչին,
Մեռնեմ ուր շատիկ խրաչքին,
Ուր 1) անխասնելի սուրբ զօրութնին,
Կարօս խաչին մեռնեմ ուր խրաչքին,
Էրազ գնաց էն գեղի մեծ քախանին,
Ասաց. — «Արե՛ զիկ տար զիւր մէջ տաճարին,
«Յէրեկ խօզ կ'անեմ վեր ձեր գեղին»:
Ծառայ կ'էլնեմ Կարօս խաչին,
Մեռնեմ ուր շատիկ խրաչքին,
Ուր անխասնելի սուրբ զօրութնին,
Մեծ քախանէն ուր էրազ բարի լուսին,
Էլաւ պատմեց՝ էն երկրի մեծ իշխանին,
— «Խաչ մ'էլեր 2) ի խայոց 3) ազգին
«Իկե 4) ինգե 5) մէջ մեր գեղի քեավշանին 6)
«Իկե ինգե մէջ կէս դաշտին, մէջ Կարօս ածուին,
«Ինոր խամար անուն գրած Կարօս խաչին,
«Որ էրէկ գիշեր էկաւ իմ էրազին,
«Ասաց — «Իկ 7) տարէք զրէք մէջ տաճարին,
«Գիշեր լեռս կուտամ ձեր տաճարին,
«Յերեկ խօզ կանեմ վեր ձեր գեղին»:
Ծառայ կ'էլնեմ Կարօս խաչին,
Մեռնեմ ուր շատիկ խրաչքին,
Ուր անխասնելի սուրբ զօրութնին,
Աստուած բարին տայ էն իշխանին,
Ամր արաց ուր ջաղամաթին,
— «Էլէք էրթանք խետ մեծ — քախանին,

1) Իւր: 2) Եղած է: 3) Հայոց: 4) Վանի գաւառաբարբառի մէջ «ե» տառը յաճախ «խ»-ի կը փոխուի: 4) Եկած է: 5) Ընկած: 6) Սահման. քրդ. բառ է: 7) Ինձի:

«Խետ սարկաւազին, խետ դպրին,
 «Աղօթք անենք դէմ երկնքին,
 «Էրթանք մօտ էն կարօս խաչին,
 «Խստում անենք կարօս խաչին,
 «Առնենք բիրենք մէջ մեր գեղին,
 «Տանենք գնենք մէջ տաճարին...»
 Ծառայ կէլնեմ կարօս խաչին,
 Մեռնեմ ուր շատիկ խրաչքին,
 Ուր անխասնելի սուրբ զօրութնին:
 Մեծ քախանէն սուրջառ քեամկին,
 Մեծ իշխանն թուրըն կողքին,
 Մարդ կնիկ, ճիժ¹⁾ պիժն էն գեղին,
 Ջաղամաթով էլան գնացին,
 Որ բիրեն կարօս խաչին:
 Խոսան մօտ կարօս ածուին,
 Խստում արին, «տէր օղորմեա» կանչիցին,
 Մէկ էլ տեսան կարօս խաչ ուր խրաչքով,
 Թուաւ նստաւ զիրկն մեծ քախանին,
 Որ պագեց²⁾ դրեց վէր ուր գլխին,
 Ասաց—«Ծառայ կէլնեմ կարօս խաչին,
 «Մեռնեմ ուր շատիկ խրաչքին»
 «Ուր անխասնելի սուրբ զօրութնին...»
 Խաչ աւետրնով, խուսկ բուրվառով,
 Առին բիրին կարօս խաչին,
 Բիրին դրին մէջ տաճարին,
 Ծառայ կէլնեմ կարօս խաչին,
 Մեռնեմ ուր շատիկ խրաչքին,
 Ուր անխասնելի սուրբ զօրութնին:
 Գիշեր լեռս կամար կապեց վէր էն գեղի գումրէթին,
 Յէրէկ խօզ կամար կապեց վէր էն գեղին:
 Խեռ³⁾ լսողաց շուն զգիր ըմ կէր մէջ էն գեղին,
 Որ քառսուն տարի ծառայեր էր էն գեղին,
 Խարիւր խուսն տարի ընցեր էր վէր ումրին⁴⁾»

1) Մանր մուկն երեսայ: 2) Համբուրեց: 3) Հեռի, հեռու:
 4) Յիսուն: 5) Կեանքին:

Անիծած գգիր գնաց մօտ քիւրդ պարոնին,
 Մատնեց մեր շատախրաչ կարօս խաչին,
 Ասաց—«Բան ըմ կայ մեր խայոց ազգին,
 «էն չի վէլի¹⁾ խայոց ազգին,
 «էն կը վէլի քիւրդ պարոնին,
 «Խաչ ըմ կայ մէջ մեր տաճարին,
 «էն չի վէլե մեր տաճարին,
 «էն կը վէլի քեռ դիւանին,
 «Գիշեր լեռս կուտայ քեռ դիւանին²⁾,
 «Յէրէկ խօզ կանի վէր քեռ խանըմին,
 «Գիշեր լեռս կուտայ քեռ քէօշկ-սարին»:
 Խեղքն ինկեաւ³⁾ քիւրդ պարոնին,
 Էլաւ կայնաւ վէր բագանին⁴⁾,
 Կանչում կանչեց խայոց Ջաղամաթին,
 Աւաց.—«Խաչ ըմ կայ խայոց ազգին,
 «Գիշեր լեռս կուտայ ձեր տաճարին,
 «Յէրէկ խօզ կանի վէր ձեր գեղին,
 «էն խաչ չի վէլի խայոց ազգին,
 «էն կը վէլի քիւրդ պարոնին,
 «էն խաչ չի վէլե ձեր տաճարին,
 «էն կը վէլի իմ դիւանին...»:
 Ծառայ կէլնեմ կարօս խաչին,
 Մեռնեմ ուր շատիկ խրաչքին»
 Ուր անխասնելի սուրբ զօրութնին:
 Էն գեղի մեծ քախանէն ու մեծ իշխան,
 Էլան երամով ժողվան էկան,
 Թասով⁵⁾ արծաթ, ոսկի ժողվին բիրին,
 Չէօքան առջև քիւրդ պարոնին,
 Աղաչիցին՝ լալով ասին:
 —«Ա՛ռ քե՛ արծաթ, ա՛ռ քե՛ ոսկին,
 «Դայմիշ⁶⁾ մ'էլնե կարօս խաչին»

1) Վայելեր: 2) Դահլիճ, մեծ սրահ, պարսկ. բառ է որ կը նշանակէ նաև խորհրդարան, ժողով: 3) Ընկաւ: 4) Ամբողջ կամ ապարանքի պարիսպ, թրք. բառ է: 5) Մետաղէ բաժակ: 6) Դպչիւ:

«Դիւշման¹⁾ մ'էլնե կարօս խաչին,
 «Խաչ կը վէլի խաչապաշտին,
 «Խաչ չի վէլե մուսուլմանին...»
 Ծառայ կէլնեմ կարօս խաչին,
 Մեռնիմ ուր շատիկ խրաչքին,
 Ուր անխասնելի սուրբ զօրութնին,
 Պարոն քրոխաւ²⁾ վէր մեծ քախանին,
 Գրոխաւ վէր մեծ իշխանին, վէր երամին³⁾,
 Ասքեար⁴⁾ արաց վէր էն գեղին,
 Կատղաւ ասքեար մէջ կէս դաշտին,
 Առջինն դարձաւ վէր յետինին,
 Յետին դարձաւ վէր առջինին,
 Զանդկէ⁵⁾ բերդ կայնաւ մէջ կէս դաշտին,
 Արուն՝ գետ դարձաւ մէջ կէս դաշտին,
 Խաբար տարան քիւրդ պարոնին,
 — «Բեռ ասքեար խասաւ մէջ կէս դաշտին»,
 «Առջին դարձաւ վէր յետինին,
 «Յետին դարձաւ վէր առջինին,
 «Զանդկէ բերդ կայնաւ մէջ կէս դաշտին»,
 «Արուն՝ գետ դարձաւ մէջ կէս դաշտին»:
 Ծառայ կէլնեմ կարօս խաչին,
 Մեռնեմ ուր շատիկ խրաչքին,
 Ուր անխասնելի սուրբ զօրութնին:
 Կատղաւ Ալին կատղաւ ուր ձին,
 Դարձաւ կէրաւ ուր ձիու ցին⁶⁾,
 Կատղաւ խանըմ մէջ դիւանին,
 Կատղաւ մանուկն ուրուրոցին⁷⁾,
 Կատղաւ գղիւր մէջ ուր տախտին⁸⁾,
 Դարձաւ կերաւ միսն ուր ջանին:
 Էսա որ տէսաւ քիւրդ պարոն,
 Փէօշման⁹⁾ էլաւ ուր ասածին, ուր արածին,

1) Թշնամի: 2) Զայրացաւ, բարկացաւ: 3) Ժողովուրդ, բազմութիւն: 4) Զօրք, «ասքեար արաց» ոճ է կը նշանակէ՝ հրամայեց որ պաշարեն: 5) Դիակ (մեռելի կամ սպանուածի): 6) Զիու աղբ, թրիք: 7) Օրորոց: 8) Տան սրահ: 9) Զղջալ:

Ժողովեց ուր ջաղամաթ դնաց առջև կարօս Խաչին,
 Զաղամաթով չէօքան առջև կարօս Խաչին,
 Գիւրդ պարոն ձեռն իտիր ակնջին,
 Սիրտ պլաւ¹⁾, արցունք լցուաւ մէջ ջուխտ աչքին,
 Դառնիկ ձէնով կանչ²⁾ ըմ կանչեց կարօս խաչին,
 — «Բեառսուն լծկան գեռմէջ ունեմ,
 «Կուրբան կանեմ կարօս խաչին,
 «Դայմիշ չէլնի իմ խանըմին,
 «Բեառսուն կտիր³⁾ ոչխար ունեմ,
 «Կուրբան կանեմ կարօս խաչին,
 «Դայմիշ չէլնի իմ մանուկին:
 «Բեառսուն գիւղիւմ⁵⁾ ոսկի ունեմ,
 «Խաչխամբիւր տամ կարօս խաչին,
 «Դայմիշ չէլնի իմ Մարալին⁴⁾,
 «Դայմիշ չէլնի իմ քէօշկ-սարին⁵⁾»:
 Ծառայ կէլնեմ կարօս խաչին,
 Մեռնեմ ուր շատիկ խրաչքին,
 Ուր անխասնելի սուրբ զօրութնին:
 Որ ձէն դարձաւ⁶⁾ քիւրդ պարոնին
 Կատարեց մուրազն անօրէնին,
 Խրաչք նշանց⁷⁾ իտուր⁸⁾ էն այլազգին:
 Մուրադեց Ալին մէջ ուր քէօշք-սարին,
 Մուրադեց խանըմ մէջ դիւանին,
 Մուրադեց մանուկն ուրուրոցին,
 Մուրադեց Մարալ մէջ ուր փայտին⁹⁾,
 Ծառայ կէլնեմ կարօս խաչին,
 Զի թող մէկ քեար վէր ուր քեարին,
 Որ պատուցուց էն շուն գզրին,
 Առին տարան լէշ¹⁰⁾ խորիցին,
 Շներ խանիցին տիւտ լրփըւտիցին¹¹⁾,

1) Յուզուեցաւ: 2) Բարձր ձայնով) երգել (երգ կայն):
 *) Կտիր՝ գաւառաբառ է կը նշանակէ ոչխարի հօտ, որը կը կոչուի նաև սիւրու, սա թրք. բառ է: 5) Մետաղեայ սափոր:
 4) Զիու անուս: 5) Ապարանք: 6) Զայնը լսեց: 7) Յոյց: 8) Տուաւ:
 9) Ախոռ: 10) Դիակ: 11) Պատառոտեցին:

Ծառայ կէշնեմ Կարօս խաչին,
 Մեռնեմ ուր շատիկ խրաչքին,
 Ուր անխասնելի սուրբ զօրութնին:
 Խայ ու քիւրդ երամով ժողվան քնացին,
 Չէօքան առջև Կարօս խաչին,
 Խնդիրք արին, դիլաք¹⁾ արին,
 Ժամ, պատարագ մատաղ արին,
 Ուրենց քեաղցրիկ Աստուած կանչիցին,
 Որ շնորք խոու, խրաչք խոու Կարօս խաչին:
 Ծառայ կէշնեմ ուր սուրբ զօրքին,
 Անխախտ²⁾ մնաց մէջ տաճարին,
 Գիշեր լեոս կամար կապեց վէր գուճբէթին,
 Յէրէկ խօզ կամար կապեց վէր էն գեղին:
 Զաղամաթով տանք ողորմին,
 Էն լեոսխօզի քեառսուն խօտղին,
 Որ սաբիբ³⁾ էլան Կարօս խաչին,
 Մեռնեմ ուր շատիկ խրաչքին,
 Ուր անխասնելի սուրբ զօրութնին,
 Ծառայ կէշնեմ Կարօս խաչին:

Աշուղները «Կարօս խաչը շատ հանդիսաւոր կ'երգեն: Աշուղը ինքը կը նստի կեդրոն մը, կը շրջապատուի ունկընդիրներէն, որոնք ջերմեռանդութեամբ կը լսեն: Երբ աշուղը կը ձայնէ «Ծառայ կէշնեմ Կարօս խաչին, մեռնեմ ուր շատիկ խրաչքին» և այլն, ինքը աշուղը և թէ ունկընդիրները կը խաչակնքեն երեսնին երկինքը նայելով: «Կարօս խաչը շատ հաճոյքով կ'ունկընդրէին կիները»:

1) Խնդրանք, ուխտ: 2) Անսասան, անշարժ: 3) Պատճառ, թրք. բառ է:

ՍԻՐԱՅԻՆ ԵՐԳԵՐ

Ա. *)

Բըլբիւն ըսաց կուճրիկ¹⁾ խաւքուն²⁾,
 Դիւ հէր³⁾ կը լեաս դառնիկ մաճրում⁴⁾.
 Վաղ կը գէյր պայծառ գեարուն,
 Կառնիմ գըի կըլնիմ խեատ⁵⁾ էն բանձրիկ սարիբուն,
 Բիւն էլ կը շինինք մեանջ⁶⁾ պիւղիբուն⁷⁾,
 Դիւն էլ թորկինք⁸⁾ խարաւ⁹⁾ քեամուն,
 Չէնն էլ կը գէյր գեառն ու մաքուն:
 Ծառ ըմ կար մեանջ ծառիբուն,
 Խաւք ըմ կար մեանջ խաւքիբուն,
 Էն ծառի ճղիբն էր արիւ, մզիղն¹⁰⁾ էր էրուն,
 Էն խաւք կարօտ էր էն ծառի ճղիբուն:
 Էն խաւք կըլնէր զիւր բիւն կը շինէր,
 Կը պարծմանէր¹¹⁾ զիւր բանիբուն¹²⁾,
 Փառք չէր խտա¹³⁾ զիւր Աստծուն:
 Չիւր թիւիբ ծափ ծափ¹⁴⁾ կը տէր¹⁵⁾,
 Չիւր թիւբիբուց կըակ կը տէր,
 Կը վառուէր զինք, կը վառուէր զիւր բիւն,
 Էլմ¹⁶⁾ փառք չէր խտա զիւր Աստծուն:

*) Այս և յետագայ քանի մը կտոր սիրային երգերը Մովսէսայ ժողովրդի ստեղծագործութիւնն է, զորս ես գրի առած եմ 1016 թուականին, Վանի մէջ:

1) Աղանի. 2) Թոչուն: 3) Ինչո՞ւ: 4) Զրկուած, թրք. բառ է: 5) Հեատ. 6) Մէջ: 7) Տեսակ մը բանջարաբոյս: 8) Թորուք: 9) Հարաւ: 10) Արմատ: 11) Կը պարծենար: 12) Գործերուն: 13) Չէր տար: 14) Կը թափահարէր: 15) Կուտար: 16) Էլի:

Բ. *)

Դիւ կը քելիս մեղու մեղու,
Աստուած սիրիս պագիկ¹⁾ ըմ տաս գիկ էնիմ դեղու²⁾,
Քնւ դարդէն, թնւի աչքեր, քնւ դարդէն,
Շատ բաժին քնւ դարդէն, թնւի աչքեր, քնւ դարդէն:

Տնէն էլար կայնիր իս դիւ,
Չարկիր իս քու մէջք շուխտակ ըմ նու,
Աստուած սիրիս ամէն խատին պագիկ ըմ տուր,
Թէ դիւ չը տաս՝ Աստուած քի⁵⁾ ծուռ⁴⁾:

Տնէն էլար կէրթաս մարագ,
Քու ուտիլուն³⁾ մեղը ու կարագ,
Ինչ որ կը խագնիս քի մըմբարաք⁶⁾,
Բաժդ⁷⁾ ը⁸⁾ չինար, մէջքդ ը բարակ:

Դիւ կը քելիս կաքւանանակ⁹⁾,
Չըմ գիյտը¹⁰⁾, շատ մարդ կուզիս¹¹⁾՝ թը¹²⁾ գիկ¹³⁾
մէնակ,

Ախչի տնաւիր, դիւ պզտիկ իր¹⁴⁾՝ ես քի սիրիցի,
Քիւ քեաղցրիկ անուն վեար¹⁵⁾ իմ բազկին գրեցի:

*) Ա. Բ. Գ. Դ. Ե. Ձ. է, սիրային երգերը Մոկաց բարբա-
տով են, ինչ որ ես ջանացիք եմ հնար եղածին չափ իր հարազա-
տութեանը մէջ պահել: Մոկաց բարբառը այնպիսի իւրայատուկ
հնչիւնաբանութիւն, շեշտ և առողանութիւն ունի, որոնք շատ
գժուար պիտի ըլլայ իրենց իսկական, հարազատ ձևին մէջ պահել:
Սյնու ամենայնիւ ես ոչ մի ջանք խնայած չեմ բարբառի հնչիւ-
նաբանութիւնը քստ կարելոյն ի յայտ բերելու համար:

Աւելորդ չեմ համարեր յիշել որ իմ գրի առած սիրային եր-
գերը, պարերգները և այլն մինչև այժմ հրատարակուած չը կան:
1) Համբոյր: 2) Դեղ-դարման: 3) Քիզ: 4) Խէթ նայի,
ծուռ աչքով նայի իմաստով: 5) Ուտիլիք, ուտած: 6) Բարի
վայելուժ, շնորհաւոր, արժանի, թրք. բառ է: 7) Հասակդ: 8) է:
9) Կաքաւի պէս: 10) Չեմ գիտեր: 11) Ուզել բառը վասպուրականի
բարբառներէն ոմտնց մէջ յաճախ սիրել իմաստով կը գործածուի:
12) Թէ: 13) Ինձի: 14) Էիր: 15) Վրայ:

Գ.

Թամար աղէն, Թամար աղէն,
Թամար աղի նըխշուն յողէն¹⁾,
Նուր²⁾ իմ իկի³⁾ եարուչ մօտէն,
Չըմ կըշտանա անուշ խուտէն:

Գեղով ըսին քու եար իրի⁴⁾,
Թաղով ըսին քու եար իրի,
Խագար իրի լա⁵⁾ միը տուն չ'իրի,
Գեարնան գիյշիը գի քուն չ'իրի:

Գեղով ըսին քու եար ծուռ⁶⁾ էր,
Թաղով ըսին քու եար ծուռ էր,
Խարիը ծուռ էր, խագար ծուռ էր՝
Մեանջ իմ սրտին լալու⁷⁾ դիւռ⁸⁾ էր:

Դ.

Գեարուն տէլ⁹⁾ աշխար չէր իկի,
Իմ դօստ¹⁰⁾ մէկ կարմիր խնձուր գի խամար խրկիր էր,
Առիցի բունիցի ձիւնիս ասըցի—չըմ գիյտը պագնիմ՝
Թէ խուտ¹¹⁾ էնիմ գնիմ ծուցիս:
Ըսիցի.—«էտիկ¹²⁾ ինչի նշան էր»:
Ըսաց.—«էն էլ կէօ¹³⁾ քու սիրու նշան էր»:
Մէջը լիք «սիրու»¹⁴⁾ լցիր էր,
Մէկ տակ ուր շէկ մագերաց վէրէն փաթթիր էր.
Ըսիցի.—«էտիկ ինչի նշան էր»:

1) Սեմեակ թրք. բառէ: 2) Նուր: 3) Եկած եմ: 4) Եկաւ:
5) Բայց, ապա: 6) Խենթ, գիժ: 7) Ականակու թանգագին բար-
8) Դուռ: 9) Դեռ: 10) Ընկեր, սրտակից: 11) Հոտ: 12) Այդ
ատիկա: 13) Ահա: 14) Վասպուրականի բանահիւտութեանը մէջ
«սիրու» կը նշանակէ, սիրոյ դեղ, որը աղջիկները կըմբռնեն նիւ-
թացեալ, և ասոր համար ալ զանազան գոյնզգոյն, անուշահոտ և
սիրոյ խորհրդանշան եղող ծաղիկներէն «սիրու» կամ սիրոյ դեղ
կը պատրաստեն:

Ըսաց— «տնաւիր թէ՛ քի կըսիմ, էտ քու սիրու նշան էր»:
Առիցի խուտ քեաշիցի, պագիցի, դրիցի իմ ծուց,
Չուր¹⁾ յիմացայ սլլաւ²⁾ իմ սրտի խուց:

Ե.

Խաբար տարէք իմ եարուչ³⁾,
Ճիւեապ⁴⁾ տարէք իմ եարուչ,
Թըխ⁵⁾ շուտ խասնի ուր նաեարուչ⁶⁾:
Թալան⁷⁾ կէնէր էն տաւար,
Մէրաթ⁸⁾ կէնէր էն տաւար,
Տը թօրկեմ⁹⁾ էրթամ իմ եարուչ հաւար¹⁰⁾:
Եար ջան եար ջան, ջանս քի կուրբան
Քու բարակ բաժին, թուխ աչքիրուն էլնիմ կուրբան:

Զ.

Լիւանակն էկաւ իւլիւր¹¹⁾ միւլիւր¹²⁾,
Համ¹³⁾ խօրօտիկ¹⁴⁾ էր համ բիւլիւր¹⁵⁾,
Եարս էլաւ կայնաւ դիւու:
Կապէն¹⁶⁾ խագիյր¹⁷⁾ էր կէսն էր կարմիր կէսն էր
դեղին,
Ըսի «եարիկ Աստուած սիրես քու կարմիր իրիս¹⁸⁾,
Իրիս վեար իմ թուխ բեղին»:
Եարիկ իրիս կանից¹⁹⁾ չէրաւ դասթուր²⁰⁾:
Սարէն էկաւ սէյրան²¹⁾ կէնէր,
Չիւրէն էկաւ սէյրան կէնէր,
Քեառիշոր²²⁾ ձեռ յէրան²³⁾ կէնէր,

1) Մինչև: 2) Քանդուեցաւ, փլչեցաւ: 3) Եարուչ: 4) Պա-
տասխան, լուր: 5) Թող: 6) Թշնամի, սոսխ. քրդ. բառէ: 7) Թող
թալանուէր: 8) Անտէր կենար: 9) Պիտի թողում: 10) Օգնութիւն:
11) Բուր: 12) Մուր: 13) Թէ: 14) Գեղեցիկ: 15) Բուրբակ,
կորակ: 16) Կնոջ վերնազգեստ: 17) Հագիր էր: 18) Երես:
19) Կան աւլ կը նշանակէ շրջել, պտտցնել, կանեց—շրջեց: 20) Հրա-
ման, թոյլ տալ: 21) Դիտել: 22) Քառամատ գործիք է ցորենի կամ
խոտի խուրձեր հոս հոն ձգելու և կամ յարդի դերձածութեան հա-
մար: 23) Յարդը քամուն տալ, յէրնել:

Եարիկ պագիկ ըմ տուր զիկ ժամ¹⁾ ըմ կէնէր,
Եարիկս իրիս կանից չէրաւ դասթուր,
Ըսաց— «տնաւիր էսօր զիկ քու ապով²⁾ ացկուն³⁾ տփիր⁴⁾ էն,
Իմ թուխ աչքիր քօռցցիր⁵⁾ էն,
Իմ շող բագիկնիր թօլցցիր⁶⁾ էն,
Իմ գլօխ ծակուիր էրուն Շամայ^{*}) շաքրով քեամիր⁷⁾ էն:
Քու ազիգ-գէօզալ⁸⁾ արիւ⁹⁾ ինչ ընկաւ իմ իրիս,
Ես գիյտէր զիկ չէր տըփած¹⁰⁾:
Սարի սըբ Գիւրբ^{**)} սըթար¹¹⁾ էրա¹²⁾,
Կուրբաշ¹³⁾ մաքին կուրբան էրա
Իմ պագ եարուչ խալալ էրա:

Ե. *)

Արեւն առից Գըռկանց^{***)} մեղրուց¹⁴⁾,
Լիւանակն էտու¹⁵⁾ Գըռկանց մեղրուց,
Նազէ, Մարիուս էլիր էն գրկածուց...
Գլիւր-մլիւր¹⁶⁾ գեացին ընկեան կանափուց¹⁷⁾:
Խանէ, խանէ, խանէ, խանէ,
Խիհօ, խիհօ, խիհօ, խիհօ:

*) Այս երգի եղանակը շատ հաճելի թեթև և ուրախ է: Մո-
կացիք երբ քարափոր սանդի մէջ (չրի քուռի նման) ձաւար
(խաշուած ցորէն որով փլաւ և այլն կեփեն,) կամ կուրկոտ (ձեծուած
ցորէն. թանապուրի մէջ կը ձգեն և կամ ճաշ կեփեն) լեցուցած
դնգով (մուրճի նմանող փայտեայ մեծ ու ծանր գործիք) կը ձեծեն
ներգաշնակ հարուածներու հետ այս երգը կերպեն, որով թէ կը
զուարճանան և թէ աշխատանքը թեթև ու հաճելի կը թուի իրենց:

1) Մէկ ժամ, պատարագ կ'արժէր: 2) Համար: 3) Այնքան:
4) Ծեծեցին: 5) Կուրցուցած են: 6) Թոյլացուցեր են: *) Դա-
մասկոս քաղաքը թրքերէն (Միջագետքի մէջ) Շամ կը կոչուի:
7) Քեամիլ կը նշանակէ, առողջացնել, լաւացնել: 8) Թրք. բառ է,
կը նշանակէ գեղեցիկ: 9) Արև: 10) Ծեծած: **) Փութիւ Սուրբ
Գէորգայ վանքը, որ կառուցուած է Եղերով լեռան լանջի վրայ
(ի Մոկս) կը կոչուի Սարի սըբ Գիւրբ (սարի վրայ շինուած սուրբ
Գէորգ): 11) Սըթար գաւառաբառ է կը նշանակէ ծրարել, պահել:
12) Ըրէ: 13) Անականջ. քրդ. բառ է: ***) Ազգանուն է:
14) Մեղունի կամ փեթակներ պահելու տեղ կը կոչուի մեղրուց:
15) Տուաւ, փայլեցաւ իմաստով: 16) Գլուր-մլուր: 17) Կանափուց

Գրող-մախ¹⁾ Մարկոս տանէր,
 Նազէ բիւբիկ²⁾ խաց չը տանէր,
 Գրող-մախ Մարկոս տանէր,
 Նազէ յառջև խուզոց³⁾ չը խանէր:
 Խանէ, խանէ, խանէ, խանէ⁴⁾,
 Խիհօ, խիհօ, խիհօ, խիհօ⁵⁾:

Ծառիկ մուռնիմ էր չինարի,
 Քեամին կուտայ թիլ թիլ⁶⁾ տանի,
 Իմ եար նստե բարակ կը մանի:
 Խանէ, խանէ, խանէ, խանէ,
 Խիհօ, խիհօ, խիհօ, խիհօ:

Ես քի մեռնիմ խաթուն կիսուր,
 Քու ծուռ տղին խրատ ըմ տուր,
 Չէրթա պառկի գիւմշու⁷⁾ մսուր:
 Խանէ, խանէ, խանէ, խանէ,
 Խիհօ, խիհօ, խիհօ, խիհօ:

Թուխ աչքիրաց, կարմիր երեսաց,
 Սիւտակ ծրծերաց ինչ կէր կուսուր,
 Որ քու տղէն կէրթա պառկի գիւմշու մսուր:
 Խանէ, խանէ, խանէ, խանէ,
 Խիհօ, խիհօ, խիհօ, խիհօ:

Ես ինչ էսեմ, ես ինչ էսեմ,
 Եարս պատիկ էր շիւարերեմ,
 Սարեր ձիւն էր մայուլեր⁸⁾ եմ,
 Խանէ, խանէ, խանէ, խանէ,
 Խիհօ, խիհօ, խիհօ, խիհօ:

Իրիկուն էր կիրակմուտ էր,
 Իրիկ մուռնեմ նման կը տէր խաւու⁹⁾ ճուտէր,

1) Գրող-մախ: 2) Բորիկ: 3) Հոգոց, սրտի ներքին ցաւ:
 4) Միջարկութիւն, երգին հաճելիութիւն տալու համար, բառ
 անիմաստ է: 5) Նոյնը: 6) Թիլ, թիլ, մազ մազ: 7) Գոմէջ:
 8) Տխրեր, արամեր եմ: 9) Հաւի:

Կանչէք թաղէն խիտ^{*}) խաւերաց թըղ կուտ ուտէր:
 Խանէ, խանէ, խանէ, խանէ,
 Խիհօ, խիհօ, խիհօ, խիհօ:

Իրիկ մուռնեմ կըռնկուց էր¹⁾,
 Ջատ²⁾ ըմ կէր խիտ նման կը տէր մկան պուչէր³⁾...
 Մեանջ իմ տալուչ⁴⁾, մեանջ զի պէտք էր...:
 Խանէ, խանէ, խանէ, խանէ,
 Խիհօ, խիհօ, խիհօ, խիհօ:

Խաբար տարէք կարըքնիրուն,
 Ճուղար⁵⁾ տարէք կարըքնիրուն,
 Չընիր⁶⁾ խալե վեար սարիրուն:
 Խանէ, խանէ, խանէ, խանէ,
 Խիհօ, խիհօ, խիհօ, խիհօ:

Ես քի մեռնիմ ծովու փրփուռ,
 Ես քի մեռնիմ կանաչ թրթուռ,
 Ծովու փրփուռն էր Մարազանցի⁷⁾,
 Կանաչ թրթուռն էր Սըբկանցի⁸⁾,
 Թուխ աչքիրն էր Յակվանցի⁹⁾,
 Յէրկէն բաժըն էր Գիտրիսից¹⁰⁾,
 Սըւտակ լաչիկն էր Յաղնցի¹¹⁾,
 Խօրօտ կնիկը նանընցի¹²⁾,
 Խանէ, խանէ, խանէ, խանէ,
 Խիհօ, խիհօ, խիհօ, խիհօ:

*) Հետ, միասին:

1) Կըռնկի նման: 2) Բան: 3) Պոչ: 4) Տալ. գաւառա-
 բառ է, կը նշանակէ էրկան, ամուսնոյ քոյր: 5) Լուր, պատասխան:
 6) Չընէր: 7) Մարազանց: 8) Սըբկանց: 9) Յակվանց: 10) Գիտ-
 րիս: 11) Յաղն: 12) Նաննց, ասոնք բոլորը անուններ են,
 գիւղերու, որոնք կը գտնուին Մոկաց աշխարհի լեռնահովիտներու
 մէջ:

Պ Ա Ր Ե Ր Գ Ն Ե Ր *)

Ը.

Համ¹⁾ գիւլ²⁾, համ վարդ, համ նարգիզ,
 Գէօլի³⁾ կոռնկ էրկէն վիզ,
 Կակէ⁴⁾ մամէ⁵⁾ կարգա⁶⁾ զիս,
 Համ գիւլ, համ վարդ, համ նարգիզ,
 Նախրորդ մարդու մի տար զիս,
 Կէրթա նախիր մոռնա զիս:

*) Պարերգները առ հասարակ շատ ժողովրդականացած են Վասպուրականի մէջ և այս պատճառով ալ տարածուած են բոլոր գաւառներու ամէն անկիւնները:

Պարերգներէն գրեթէ իւրաքանչիւրը առանձին գաւառի ժողովուրդի ստեղծագործութիւն է, բայց ինչպէս կրտսնենք ոչ մէկուն մէջ Վասպուրականի ո՛ր և է բարբառը իր հարադատութեամբ պահուած չէ: Այս երևոյթը ես կը վերագրեմ այն բանին, որ պարերգներու ժողովրդականացումը եղած է պատճառը, որ անոնք կորսնցնեն իրենց սկզբնական բարբառը: Պարերգներէն գրեթէ բոլորի մէջն ալ մենք կը նկատենք Վասպուրականի գաւառաբարբառներէն շատերու գարձուածքներ, ոճեր, բառեր և այլն, բայց դժուար կ'ըլլայ որոշել թէ այս ինչ պարերգը ո՞ր գաւառաբարբառով է: Արճէշ, Արծկէ, Ախլաթ, Վան, Գաւաշ, Մոկս, Շատախ և այլն գաւառներու մէջ, յետագայ պարերգներու մեծ մասը տարածուած ըլլալով, իւրաքանչիւր գաւառի ժողովուրդը իւր բարբառի հետքը թողած է անոնց վրայ:

Պարերգներու մեծ մասը գրի առած եմ 1917-ի ամռան, ս. էջմիածնի «Եղբ. Օգն.» Ա. Որբանոցի որբերէն, որոնք յաճախ ձեռք ձեռքի տալով կ'երգեն ու պարեն: Պարերգներու գրեթէ բոլորի եղանակներն ալ շատ հաճելի, ուրախ և թեթև են, եթէ ձայնագրուին և մշակուին, շուտով կը տարածուին և մեծ ժողովրդականութիւն կը ստանան:

1) Թէ, թէ վարդ եմ, թէ նարգիզ: 2) Վարդ. պարս. բառ է: 3) Կիճ. Թրք. բառ է: 4) Հնայր. Մայր: 6) Պսակէ, կարգէ:

Համ գիւլ, համ վարդ, համ նարգիզ,
 Գէօլի կոռնկ էրկէն վիզ,
 Կակէ մամէ կարգա զիս,
 Մաճկալ մարդու մի տար զիս,
 Մաճ կը բռնա մոռնա զիս:
 Համ գիւլ, համ վարդ, համ նարգիզ,
 Գէօլի կոռնկ էրկէն վիզ,
 Կակէ մամէ կարգա զիս,
 Կարդացւորի մի տար զիս,
 Գիրք կ'առնի ձեռ մոռնա զիս:
 Համ գիւլ, համ վարդ, համ նարգիզ,
 Գէօլի կոռնկ էրկէն վիզ,
 Կակէ մամէ կարգա զիս,
 Սօլկար¹⁾ մարդու մի տար զիս,
 Սօլ կը կարի մոռնա զիս:
 Համ գիւլ, համ վարդ, համ նարգիզ,
 Գէօլի կոռնկ էրկէն վիզ,
 Կակէ մամէ կարգա զիս,
 Թիւջար²⁾ մարդու մի տար զիս,
 Ոսկի խամրա մոռնա զիս:
 Համ գիւլ, համ վարդ, համ նարգիզ,
 Գէօլի կոռնկ էրկէն վիզ,
 Կակէ մամէ կարգա զիս,
 Զօբան³⁾ մարդու մի տար զիս,
 Կէրթա սար դաշտ մոռնա զիս:
 Համ գիւլ, համ վարդ, համ նարգիզ,
 Գէօլի կոռնկ էրկէն վիզ,
 Կակէ մամէ կարգա զիս,
 Խիեաք⁴⁾ մարդու զիւ տուր զիս
 Մըբիւր⁵⁾ թալա⁶⁾ պագա⁷⁾ զիս . . .

1) Կօշկակար: 2) Վաճառակտն. Թրք. բառ է: 3) Հովիւ. պարսկ. բառ է: 4) Խիեաք, կտաւ գործող. Խիեաքութիւնը Վանի տարածուած և բանուկ արհեստներէն մէկն էր: 5) Մաքուկ. ապրանք կամ շորեղէն գործելու գործիք: 6) Զրէ, կտաւ գործէ: 7) Համբուրէ:

Համ գիւլ, համ վարդ, համ նարգիզ,
Գէօլի կոռունկ էրկէն վիզ,
Կակէ մամէ կարգա զիս,
Համ գիւլ, համ վարդ, համ նարգիզ:

Թ.

Դէրիկօ ¹⁾ հօպնարօ ²⁾, Դէրիկօ հօպնարօ, Դէրիկօ ջան,
Մեր դռան յառաջ բախումի ³⁾ քալամ ⁵⁾ Դէրիկօ ջան,
Դէրիկօ հօպնարօ, Դէրիկօ հօպնարօ, Դէրիկօ ջան:
Մեր դռան յառաջ արտ գեարնցան Դէրիկօ ջան,
Դէրիկօ հօպնարօ, ևայն (կրկնել ամէն տողի վերջը)
Ջուխարմ ջէյրան միջով անցան Դէրիկօ հօպնարօ Դէ-
րիկօ ջան:

Գեղով թափան չը ճանչցան Դէրիկօ ջան,
Մէկն իմ եարն էր մէկ քո եարնէր Դէրիկօ հօպնարօ Դէ-
րիկօ ջան:

Մեր դռան յառաջ քեառսուն կարաս Դէրիկօ ջան,
Քեառսուն կարսի գինին էր խաս ⁵⁾, Դէրիկօ հօպնարօ Դէ-
րիկօ ջան:

Գինին լցեմ արծթէ թաս ⁶⁾ Դէրիկօ ջան,
Հըմէն թասին պագիկ ⁷⁾ ըմ տաս Դէրիկօ հօպնարօ Դէ-
րիկօ ջան:

Դէրիկօն էլե կ'էրթա մարագ Դէրիկօ ջան,
Ուր ուտածնի սեր, մեղր, կարագ Դէրիկօ հօպնարօ Դէ-
րիկօ ջան:

Դէրիկօն էլե կերթա բողչէն ⁸⁾ Դէրիկօ ջան,
Կը բղբղայ ⁹⁾ ճակտի մողչէն ¹⁰⁾ Դէրիկօ հօպնարօ Դէրի-
կօ ջան:

1) Դէրիկօ անուն է աղջկայ: 2) Կանչոց. միջարկութիւն է:
3) Ածու, ալօս: 4) Կաղամբ: 5) Լաւ, թանգարժէք թրք. բառ է:
6) Գաւաթ, բաժակ. դաւառարառ է: 7) Համբոյր: 8) Պարտէզ,
թրք. բառ է: 9) Կը փայլի: 10) Մազա կոչուածը դրամներով
և զանազան փոքրիկ արծաթեայ զարդերով շինուած բոլորակաձև
գլխի կամ ճակատի զարդ է:

Կը շնկշնկայ ¹⁾ կօնդուռի ²⁾ նալչէն ³⁾ Դէրիկօ ջան,
Դէրիկօ հօպնարօ, Դէրիկօ հօպնարօ, Դէրիկօ ջան:

Ժ.

Գիւթան էր մանի ⁴⁾ մանի,
Լօյ լօյ լօյ լօյ վայ լօյ,
Շէկ աղջիկ խաց կը տանի,
Դիլբար մէյվանէ տամա ⁵⁾:

Աղջիկ կայներ կարմնջին,
Լօյ լօյ լօյ լօյ վայ լօյ,
Ոսկի գնդեր ⁶⁾ ալնջին,
Դիլբար մէյվանէ տամա:

Խարար տարէք զոքնչին,
Լօյ լօյ լօյ լօյ վայ լօյ,
Աղջիկ թող տայ կարճին,
Դիլբար մէյվանէ տամա:

Խամբարձման էրկուշաբթին,
Լօյ լօյ լօյ լօյ վայ լօյ,
Առայ գութն ⁷⁾ ու գերնդին,
Դիլբար մէյվանէ տամա:

Իջայ ծով ծովի ափին,
Լօյ լօյ լօյ լօյ վայ լօյ,
Քեաղեցի ծալ ծալ խոտ էր,
Դիլբար մէյվանէ տամա:

Մանտր մանտր խոռմեցի ⁸⁾,
Լօյ լօյ լօյ լօյ վայ լօյ,

1) Կը զընգզընգայ, ձայն կը հանէ: 2) Կիսափողիկի մէկ կո-
պիտ տեսակ: 3) Նալչա՝ պայտածև երկաթէն կը շինեն և կը խփեն
կօշիկի կրունկի վրայ: 4) Մանի՝ գութանի երգ: 5) Այս տող
քրդերէն է և կը նշանակէ «Դիլբար (աղջկայ անուն) ես քեզի
հիւրեմ»: 6) Ականջի օդ: 7) Արճէշի և Ալջաւազի հայաբար-
բառին մէջ մանգաղին «գութ» կըսեն: 8) Խուրց շինեցի:

Ախպօր ձիուն կիրցուցի,
Դիլբար մէյվանէ տամա:

Ախպէր քո ձին փախեր ա,
Լօյ լօյ լօյ լօյ վայ լօյ,
Սասմայ¹⁾ սարերն անցեր ա,
Դիլբար մէյվանէ տամա:

Ծիլ ծիլ քեարեր կերարա,
Լօյ լօյ լօյ լօյ վայ լօյ,
Կաթնով ախպիւր^{*}) խմերա,
Դիլբար մէյվանէ տամա:

ԺԱ.

Նախրագնէն²⁾ ուռի ծառ,
Նախիր տանեմ էլնեմ ծառ,
Խնձոր թալեմ³⁾ արի տար:
Խնձորի կէս կիսուկ⁴⁾,
Չորս գօշէն⁵⁾ արծթուկ էր,
Մէջ երամին⁶⁾ փաթթուկ⁷⁾ էր,
Եարոջ գօտին դրուկ⁸⁾ էր:
Չաղցի դոներ տաշուկ⁹⁾ էր,
Աղջիկ տղին բաշխուկ¹⁰⁾ էր:
Չաղցի դոներ ջուր կուգէյր,
Աղջիկ լաճուն դիւր¹¹⁾ կուգէյր:
Չաղցի առուն աւազ էր,
Աղջիկ լաճուն այվազ¹²⁾ էր:

1) Սասուն անունն է, որ յաճախ Սասուն կը կոչուի բանասերևութեանց մէջ (Վասպուրական) Սասմայ ծոեր, Սասմայ քաջքեր և այլն: * Այն աղբիւրները, որոնց ջուրը գուլալ, սպիտակ, կաթնահամ ու սառն է, կը կոչուին Կաթնով-Ախպիւր: Այս անունով Վասպուրականի գաւառներու մէջ բազմաթիւ աղբիւրներ կան:
2) Նախիր երթալու տեղ: 3) Չգեմ: 4) Կիսուած էր: 5) Թրք. քէօշա բառն է, որ կը նշանակէ, անկիւն: 6) Երկնքէն իջած ցօղի իմաստով: 7) Թափուած էր: 8) Դրուած էր: 9) Տաշուած էր: 10) Բաշխուած էր: 11) Հաճոյ էր: 12) Ծառայ. Թրք. բառ է:

Չաղցի դոնէր բիբար¹⁾ էր,
Աղջիկ լաճուն նուբար²⁾ էր:
Չաղցի դոնէր տաշուկ էր,
Կալամ³⁾ վէրէն⁴⁾ քաշուկ⁵⁾ էր,
Կալամ քաշողին մեռնեմ,
Կալամ քաշող իմ եարն էր:
Չաղցի դոնէր կանաչ էր,
Աղջիկ լաճուն ճանաչ էր,
Չաղցի դոներ սարին⁶⁾ էր,
Աղջիկ լաճուն բարին⁷⁾ էր:

ԺԲ.

Որ մեր սար մանտրիկ սարն էր,
Մայրիկ ջան սարով արի,
Կաղզուան⁸⁾ ձորու մէջն էր,
Քոյրիկ ջան սարով արի:

Պաղ ախպիւր խորու⁹⁾ մէջն էր,
Մայրիկ ջան սարով արի,
Փալզրուան¹⁰⁾ բանձրիկ տեղ էր,
Քոյրիկ ջան սարով արի:

Ուր ջուր հիւրնդի դեղ էր,
Մայրիկ ջան սարով արի,
Էտ ինչ անօրա¹¹⁾ գեղ էր,
Քոյրիկ ջան սարով արի:

1) Պղպեղ: 2) Համ առնել, Թրք. բառ է: 3) Գրիչ, և կամ շատ նուրբ ուրբ, Թրք. բառ է: 4) Վրան: 5) Քաշուած էր: 6) Չով, հով: 7) Տարիքին կամ հասակին հաւասար. բառը պարսկ. է: 8) Կաղզուան՝ 75 վերստ դէպ հարաւ արևմ. հեռու է Վարսէն. Երասխաձոր գաւառին մէջ այժմ զիւղաքաղաք մըն է: 9) Զրհոր: 10) Փալզրուան անունով լեռը կը գտնուի Մանազկերտի և Այնթապի միջև, կը կոչուի նաև Կըլըլ-Կէտուկ:
11) Անօրէն, անգութ:

ԺԳ.

Ջան ջանէ ջանէ, ջան ջանէ ջանէ ֆինջանէ¹⁾,
 Աղջիկ քո անուն Մահիլ,
 Ջան ջանէ ջանէ կայն, (կրկնել ամէն տողի վերջը)
 Ճակատդ բոլոր շահի²⁾:
 Աղջիկ քո անուն Շուշան,
 Արե էրթանք սըբ³⁾ Նիշան,
 Տաս ոսկի կուտամ նշան:
 — Ես ի՞նչ անեմ տաս ոսկին,
 Ծառի տակին էլ⁴⁾ ունեմ,
 Ըռանդ⁵⁾ ըռանդ թել ունեմ,
 Ես անտէր եմ տէր չունեմ,
 Սիրէլու շատ սէր ունեմ,
 Սև սար եմ սարի նման,
 Շաքար եմ կանդի⁶⁾ նման,
 Ջան ջանէ ջանէ, ջան ջանէ ջանէ ֆինջանէ:

ԺԴ.

Ձիւն եմ կուզամ սարերուն,
 Ջանօյ, ջանօյ, ջանօյ ջան⁷⁾, (կրկնել ամէն տողի
 վերջը)
 Հալիմ լցուիմ քարերուն,
 Լցուիմ ոսկի կժներուն⁸⁾,
 Փռուիմ եարոջ թևերուն,
 Լցուիմ շամամ⁹⁾ ծրծերուն,
 Իրուիմ եարոջ ծրծերուն,
 Շամամ թափաւ ծրծերուն,
 Համբարձման էրկուշաբթին:

1) Այս տողը միջարկութիւն է: 2) Պարսկական դրամ. 1 կո-
 պէկ: 3) Սուրբ: 4) Ուրիշ օտար մարդ, եարի իմաստով: 5) Գոյն-
 զգոյն. թրք. բառ է: 6) Շաքարի գլուխ. 7) Այս տողը միջար-
 կութիւն է: 8) Կուժ: 9) Շամամը սեխի մէկ անուշահոտ ու
 քաղցրահամ տեսակն է, խնձորի քաղցրութեամբ:

Առայ փոցին¹⁾ ու գերնդին,
 Ինկայ ծով ծովի ափին,
 Ծորիցին²⁾, ծոր թըփիցին,
 Մանար մանար խոռմեցին³⁾,
 Ապրշումով կապիցին,
 Բարդոց⁴⁾, բարդոց արիցին,
 Ախպէրափայ⁵⁾ արիցին,
 Ջանօյ, ջանօյ, ջանօյ ջան:

ԺԵ.

Ծոփի գիյնին գեամին⁶⁾ կթղա⁷⁾, լաւօ ջան
 Լից տուր խմեմ Աստուած կուտայ լաւօ ջան:
 Ծոփն ի էլեր բարակնոցն⁸⁾ առեր լաւօ ջան,
 Ասմար⁹⁾ աղջիկ սիրտս ի վառեր լաւօ ջան:
 Կուզեմ գնեմ աղաւնու¹⁰⁾ թաս¹¹⁾ լաւօ ջան,
 Կուզեմ էլնեմ ոէսի¹²⁾ խարս¹³⁾ լաւօ ջան:
 Էսա մատնիկ իմ մատնով չէր լաւօ ջան,
 Էսա սիրած իմ սրտով չէր լաւօ ջան:
 Կուժըն առի էլայ սարեր լաւօ ջան,
 Ձը գնտայ ֆիղա¹⁴⁾ եարեր լաւօ ջան:
 Ձիկ տուէք ֆիղա եարեր լաւօ ջան,
 Որ չը քեաշեմ ախ ու դարեր¹⁵⁾ լաւօ ջան:
 Տաս ոսկանոց շալիդ¹⁶⁾ մեռնեմ լաւօ ջան,
 Ձէ դիւ կասէր ես քե կ'առնեմ լաւօ ջան:

1) Տափան: 2) Այսինքն՝ ձորերու մէջ եղած հունձքերը քաղե-
 ցին: 3) Խուրջ կապիցին: 4) Մէկ բարդը 30 խուրջ է. բարդերով
 շարեցին: 5) Եղբայրներու մէջ բաժնեցին: 6) Նաւ: 7) Գաւաթ:
 8) Վանի ծովու աղի ջուրը գիւղերու մօտ կը հաւաքեն ածուներու
 մէջ. ջուրը կը շոգիանայ կը ֆնայ աղային մասը, որ կը կոչուի
 բորակ կամ բարակ. բարակնոցներ շատ կան Վանի Աւանց գիւ-
 ղին մէջ: 9) Սև, թուխ: 10) Աղաւնի: 11) Թաս. տեսակ մը
 սիրուն բաժակ է: 12) Ռէս. թրք. «բէյիս» բառն է որ կը նշանակէ
 գլուխ. ոէս կը կոչուին՝ գիւղապետները: 13) Հարս: 14) Կտրիճ,
 յեղափոխական: 15) Ախ ու դարդ: 16) Մէջք կապելու շոր:

Քեզ էլ կ'առնեմ սարեր կէջնեմ լաւօ ջան,
Իհեարբաբըր¹⁾ փէօշուղ²⁾ մեռնեմ լաւօ ջան:

ԺԳ.

Նինըմ, նինըմ, նինարէ, նինարէ, նինարէ³⁾ (կրկնել ամէն տողի վերջը)

Էսօր նոր⁴⁾ ըմ նորեր⁵⁾ է,
Եարոջ փէօշին կորեր է,
Վով որ գնատ թող ետ տայ,
Աստուած ուր մուրազին⁶⁾ տայ:
Թունդիր⁷⁾ վառեմ բալար⁸⁾ բոց,
Աղջիկներու սիւտակ ծոց,
Տղեկներուն զարդ ու խոց:
Ոսպեր քօմի⁹⁾ փոս էկաւ,
Զընդզընգալէն խարս էկաւ:
Յառուէ յառու իմ թներ,
Քեառսուն կաքաւ եմ բոներ.
Խամրիցի մէկ մէկ պակաս էր,
Խամրողի թառն¹⁰⁾ եմ թներ:
Նինըմ, նինըմ, նինարէ, նինարէ, նինարէ:

ԺԵ.

Մե¹¹⁾ խաւ¹²⁾ ըմ կայ կօլօտ¹³⁾ էր,
Դան, դան, դանէ դան¹⁴⁾ (կրկ. ամէն տողի վերջը)
Փուղցէ¹⁵⁾ փուղոց կան կուզէյր,
Ինչ որ գընտնէր կուլ կուտէր:

1) Տիգրանակերտի մէջ գործուած նուրբ կտոր մը՝ փօշի:
2) որ կը փաթթեն բուրգէ զլխարիի (քօլօղ) շուրջը: 3) Այս տողը միջարկութիւն է: 4) Նորածին լուսինը «նոր» կը կոչուի: 5) Լուսնոյ գուրս գալ կամ ծնունդը: 6) Փափաք: 7) Թոնիր: 8) Սաստիկ: 9) Հաւաքեցի: 10) Թառելու տեղ: 11) Մեզ: 12) Հաւ: 13) Կարճահասակ: 14) Այս տողը միջարկութիւն է: 15) Փուղոց, կը գործածուի արտաքնոցի իմաստով. գիւղերու մէջ արտաքնոց չը կայ, կարիք հոգալու համար կըսեն «գնան փուղոց» այսինքն՝ փողոց:

Պուտուկ¹⁾ ըմ փլաւ իփիցի,
Կօլօտ խաւուն կիրցուցի,
Կօլօտ խաւըս ձիւ մ'ածեց,
Զիւն տուիցի դարբնին,
Դարբին զիկ դանակ մ,իտուր²⁾:
Դանակ տուի խօվըտուն,
Խօվիւ զիկ ոչխար մ,իտուր,
Ոչխար տուի Աստծուն,
Աստուած զիկ ախպէր մ,իտուր:
Ախպէր, ախպէր ջան ախպէր,
Դիւ իմ արե ջան ախպէր,
Ախպէր ախպէր ես քե շուն,
Ի՞նչ ես բառցե քեո իշուն,
— Խունկ ու խինէն³⁾ արբշում⁴⁾,
Դան, դան, դանէ դան:

ԺԸ.

Բարդի բօյին⁵⁾ բանձր ա,
Տաշին մարալօյ, մարալօյ, մարալօյ⁶⁾, (կրկնել ամէն տողի վերջը)

Սիրած եարը քաղցր ա,
Դէ գնա մամին խարցրա,
Թէ որ չի տայ փախցրա,
Էն սարին սար չեմ ասե,
Փիս⁷⁾ մարդուն մարդ չեմ ասե:
Ալուչի⁸⁾ ծառ զիլաղ⁹⁾ էր,
Գիշեր անքիւն էրազ էր,

1) Հողաշէն աման: 2) Տուաւ: 3) Խինա կամ հինա, տեսակ մը բոյս է, որու արմատները չորցնելէ և մանրելէ յետոյ կը գործածեն իբրև ներկ: Ասոր գործածութիւնը շատ տարածուած է մանաւանդ պարսիկներու մէջ, որոնք կը կարծեն թէ այդ ներկով եթէ մազեր կամ միրուքը ներկեն, գիմացկուն կըլլան և չեն թափեր: 4) Մետաքս: 5) Հասակ: 6) Այս տողը միջարկութիւն է: 7) Վատ: 8) Սալոր: 9) Կեռաս:

Ամպերա բութա¹⁾ բութա,
 Քու կերած կարմիր թութ ա:
 Կապերես ոսկի քեամար²⁾,
 Աստուած թող տայ քե խազար,
 Էրկնուց ընցան կազեր³⁾,
 Աշըղ չալեց ուր սազեր,
 Չեմ կանա⁴⁾ քեաշե նազեր,
 Սարերն էր իլին լըհանա⁵⁾,
 Էկէք անենք մահանա⁶⁾,
 Բալքի սիրու դուռ բանա,
 Տանենք դնենք կուժանա⁷⁾,
 Տաշին մարալոյ, մարալոյ, մարալոյ:

ԺԹ.

Գիւլա⁸⁾ գիւլա սիրեր եմ սաղա⁹⁾ եարը,
 Անտէր ֆնայ ուռենին տալդա⁹⁾ էր.
 Գիւլա գիւլա քու անիրաւ մէրը,
 Դսեմ սէլին տանեմ Տիրամէրը¹⁰⁾,
 Գիւլա գիւլա աւլի թափի ժեխը¹¹⁾,
 Տօ շան տղա տարար գլխիս խելքը:

1) Սև, խիտ ու մութապատ 2) Մէջք կապելու արծաթեայ կամար: 3) Սազեր: 4) Չեմ կարող: 5) Լեցուն կաղամբ: 6) Պատճառ. թրք. բառ է: 7) Կուժանայ տեսակ մը հաւաքոյթի, քէֆի, ուրախութեան իմաստ ունի: Կըսեն «եկէք ընկերներով նստենք կուժանա»: 8) Ուրախ, զուարթ: 9) Քամիէն աղատ և հանգարտ ու հով տեղ: 10) Տիրամէրը նշանաւոր վանք է Վասպուրականի Դնունեաց (այժմեան Թիմար) գաւառի մէջ, Ճանիկ գիւղէն չորս ժամ հեռու գէպ հիւսիս, ձորի մը մէջ շինուած, ծովահայեաց սքանչելի գիրք-տեսարանով: Ըստ աւանդութեան այդ վանքի տեղ նախ եղած է Շիրաք, Զիրաք և Միրաք կուռքերու մեհեանները, որոնք քանդուած են Քրիստոնէութենէն յետոյ, և անոնց տեղ շինուած է վանք յանուն Տիրամայր ս. Աստուածածնի: Վանքի մօտ կայ համանուն գիւղը, որու բնակիչները անուանի են իրենց անբնասութեամբ և ամէն տեսակ այլանգակ բարքերով: 11) Աւրուցը:

Գիւլա գիւլա մեռնեմ էս օրերուն,
 Եարս էկաւ կապէն¹⁾ ի թևերուն:
 Գիւլա գիւլա ծիծեռնակի բունը,
 Վաղն էլ կ'էրթամ շէկօ²⁾ եարիս տունը:
 Գիւլա գիւլա իմ ոտաց պօպօշը³⁾,
 Էկաւ աշուն տարան իմ եօլդաշը:
 Գիւլա գիւլա թագաւորի մի ծառայեր,
 Թղթիկ գրեմ փախի արե քու տներ:
 Գիւլա գիւլա եօնջայի⁴⁾ օրերը,
 Տօ շան տղա փոխի քու շորերը:
 Գիւլա գիւլա ջահէլ ջիւան եար ունեմ,
 Աստուած պախի ես առնեմ վայելեմ:

Ի.

Մուկաց շուկէն լէն⁵⁾ ու յէրկէն⁶⁾,
 Հալալէ ջան լալէ⁷⁾ (կրկնել ամէն տողի վերջը)
 էրկու ջահէլ կէրթէն⁸⁾ կիգէյն⁹⁾:
 Մէկն էր բիղով¹⁰⁾ մէկն էր անբիղ,
 Էն բիղովն էր իմ եարուչ տիղ:
 Տուն եմ շինե գեաի բէրան,
 Վէրէն թալե էրկու գէյրան:
 Մէկն էր խօխէ¹¹⁾ մէկն էր ծիրան,
 Խօխէն կուարաւ ֆնաց ծիրան,
 Ծիրան փթղէր¹²⁾ եարուչ բէրան:
 Էլա տանիս թափ¹³⁾ քէլիցը¹⁴⁾,
 Կարմիր խնձիւր գլխիւրիցը¹⁵⁾:
 Լեանգով¹⁶⁾ զարկը յերտիւս¹⁷⁾ բացը,

1) Տեսակ մը բրդաշէն հաղուտ, ֆարաջայի նման: 2) Շէկազոյն: 3) Ճամբորդակից. պարս. բառ է: 4) Աւուշտ: 5) Լայն: 6) Երկար: 7) Միջարկութիւն է այս տողը: 8) Կերթային: 9) Կուգային: 10) Բեղով: 11) Տեսակ մը վայրի ծառ: 12) Ճըզմուէր: 13) Արագ: 14) Քալեցի: 15) Գլորեցի: 16) Ոտքի հարուած, քացի: 17) Լուսամուտ:

Կըզուայ¹⁾ վէրէն իրիշկացը²⁾:
 Ծարս սուն չէր նատայ լացը,
 Տղէն ըլաց չ'օրօրիցը:
 Թ'օնէր ընցաւ³⁾ ցան⁴⁾ չը սուր⁵⁾,
 Կաթըն պաղաւ⁶⁾ չը մէրիցը⁷⁾:
 Հալալէ ջան լալէ:

ԻԱ.

Ջինար⁸⁾ ասա կտորըմ ամպ վէր Սիփանայ,
 » » քեաշի գեամին⁹⁾ թող կարճանայ,
 » » Թուսաստան որ մօտանայ:
 » » Արօրիկ¹⁰⁾ կօշար¹¹⁾—մօշալ¹²⁾,
 » » եար կօրօխիկ¹³⁾ կարիբ աշխար:
 » » ես սօնա եմ դիւ ջրու բաղ,
 » » ջրուց էլար քե թալիբ յափ,
 » » մընչ¹⁴⁾ գի մընչ քե՝ դիւ իր բէբախ¹⁵⁾,
 » » ախբիւրն ի չորցի մամուռ բռնե,
 » » խին ես թողե թազէն¹⁶⁾ ես բռնե:
 » » իմ խօր էզին ջաղգի վէրէն,
 » » քո եարն էկաւ շօրօրալէն:
 » » ես քե կասեմ արե գնա,
 » » թող քո անուն վէր դիկ մնա:
 » » ծովու միջու թաք-թաք¹⁷⁾ կամիշ¹⁸⁾,
 » » ես չ'եմ էլնե քե եարամիշ¹⁹⁾:
 » » ես աղջիկ եմ սարի գլոխ,
 » » սարի գլոխ՝ գիկ սագ էլնէր,

1) Ծրուեցայ: 2) Նայեցայ: 3) Մարեցաւ: 4) Աթարէ պատրաստած վառելիք: 5) Տուի: 6) Սաւեցաւ: 7) Կաթը երբ մածուն շինեն՝ կըսեն մէրիւ: 8) Ջինարը՝ աղջկայ անուն է: 9) Նաւ: 10) Արօր կամ Արօրիկ տեսակ մը ծովային թռչուն է, բաղի մեծութեամբ: Միշտ գոյգ կըլլան աղանիներու պէս: 11) Հպարտ, վէս, շօրօրան: 12) Նոյն իմաստով: 13) Կուղարկէ: 14) Մէջ: 15) Դժբաղդ: 16) Նոր: 17) Զատ-զատ, առանձին: 18) Եղէզ. թրք. բառ է: 19) Հարկաւոր, պէտքական. թրք. բառ է:

Ջինար ասա ես օրտաք¹⁾ եմ, գիկ կագ էլնէր:
 » » քէլքնի մաքուն²⁾՝ շօրօր ձկան,
 » » ուզեմ էլնեմ քե բարէկամ,
 » » որբէվէրնաս³⁾ քե տամ իրկան:
 » » թուխ մաքին խեռ խօվըուն,
 » » մտի գեամին՝ տուր վէր ծովուն,
 » » ես քե կը սիրեմ աշնան խովուն:
 » » գեամին էկաւ վանայ ծովէն.
 » » իմ սիրտ վառուաւ քեո կարօտէն:

ԻԲ.

Հօփօղլի⁴⁾ գիւլիկա⁵⁾, քէօփօղլի⁶⁾ գիւլիկա, (կրկնել ամէն տողի վերջը)

Մեր դուռ ձեր դուռ խնկի ծառ,
 Նիշուն բլբլ վէրէն թառ,
 Կէրթէր կուգէյր շօրօրտար⁷⁾,
 Խօրօտ⁸⁾ եարոչ բարով տար,
 Խնձոր թալեմ արե տար:
 Խնձորի կէս կծուկ⁹⁾ էր,
 Կող բուլոր¹⁰⁾ արծթուկ¹¹⁾ էր:
 Հար¹²⁾ երբ ընցնես մեր պատով,
 Մեր պատ պլաւ¹³⁾ ձեր ապով¹⁴⁾,
 Կէրթամ կ'ասեմ իմ ախպօր,
 Գեայ քե զանի խանչալով,
 Արունդ էրթա գետերով,
 Հօփօղլի գիւլիկա, քէօփօղլի գիւլիկա:

1) Սագ. թրք. բառ է: 2) Մաքի՝ ոչխար: 3) Որբեայրի գառնաս: 4) Ճարգիկ, խորամանկ: 5) Քէֆ ընող մարդ (քէֆչի) հաճոյասէր: 6) Ծանորդի. թրք. բառ է: 7) Շօրօրալէն: 8) Գեղեցիկ: 9) Խածուած: 10) Բուլորաթք, շրջապատ: 11) Արծաթ-ուած: 12) Միշտ, ամէն անգամ, թրք. բառ է: 13) Փլէեցաւ: 14) Պատճառ, համար:

ԻԳ.

Կարմիր գիշինն լցի թաս¹⁾,
Լէ գտէ լէ, լէ, լէ գտէ մարունէ²⁾, (կրկնել ամէն
տողի վերջը)

Չուխարմ գրի Ֆինս Փաս⁵⁾,
Չարկի գիշինն թափիցի,
Չահէլ եարիս խաբիցի:

Ես մէկ պատիկ եար ունեմ,
Անտէր գլխիս ճար ունեմ,

Վով⁴⁾ իմ եարինն աչք գնի,
Աստուածն ուր արենն առնի,

Չահէլ աղջիկ եմ՝ եար առի,
Մրկած⁵⁾ սիրուս ճար արի:

Լէ գտէ լէ լէ, լէ գտէ մարունէ:

ԻԴ.

Պաւքուկ⁶⁾ վէր ծովուն՝ անուն էր Արօր,

Արօր աստուոր⁷⁾՝ սրտիկ սևաւոր,

Սրտիկ սևաւոր՝ գլխիկ՝ կարմրուոր⁸⁾,

Նանօր նանանօր, ջանօր ջանանօր⁹⁾:

Միրգէն քու ոչխար մէջ քեռուսուն քեարին,

Ժողվէք թվանքչիք¹⁰⁾ տուէք սև սարին,

Սևով սատկեցէք, եղով տապկեցէք,

Նանօր նանանօր, ջանօր ջանանօր:

Գէօլիկ¹¹⁾ մի խորտէք¹²⁾, թէրմաշ¹³⁾ ջուր չի գար,

1) Բաժակ. 2) Այս տողը միջարկուծիւն է: 3) Ֆէս, թըր-
քական գլխարկ: 4) Ով: 5) Այրուած: 6) Հաւք, փոքրիկ թըր-
չուն: 7) Աշխարհ, երկիր, Աստուծոյ ստեղծած տիեզերքը:
8) Կարմիր: 9) Այս տողը միջարկուծիւն է: 10) Հրացանաւոր-
ներ. «թիֆէնգ» թրք. բառ է կը նշանակէ հրացան. 11) Լճակ. գէօլ
թրք. բառ է կը նշանակէ լիճ: 12) Մի մաքրէք: 13) Անտէր
մնացած, կորսուած, հայերէն թերմաշ (կիսամաշ) բառն է որ Վանի
զաւառաբարբառի մէջ զանազան բացասական առումներով կը գոր-
ծածուի:

Մեր ուսի գեարին խազար ու մազար,
Քօռնէր էմալ աչք որ չ'առնէր նազար¹⁾,
Նանօր նանանօր, ջանօր ջանանօր:

Ջիւեար²⁾ ըմ տարէք սև սևաւորին,
Թող գեայ ու խասնի ուր բրինգարին³⁾,

Ուր աղիգ-մաղիգ նշանու եարին,
Նանօր նանանօր, ջանօր ջանանօր:

Բօտտան⁴⁾ մ, եմ գրե վէր էնա դարին,
Աստուածն աւիրի էս տարուան տարին,

Չէլաւ մէկ շամամ օրօխիկ⁵⁾ եարին,
Նանօր նանանօր, ջանօր ջանանօր:

ԻԵ.

Աղուէս ուղուէս⁶⁾ վէս⁷⁾ վէս ուղուէս,

Դիւ քեռ տիրու խէրն անիծես,

Դիշեր ցերէկ կ'ատատուրես⁸⁾,

Որ դեղի խաւեր լրփրոտես⁹⁾:

Աղուէս էկաւ տափիկ-մափիկ¹⁰⁾,

էկաւ մտաւ մեր կանափիկ¹¹⁾,

Կանափ կոտրեց արաց գօտիկ:

Աղուէս ուղուէս վէս վէս ուղուէս,

Դիւ քեռ տիրու խէրն անիծես:

Աղուէս նստե վէր տախտիկին,

Պոչն օլրե¹²⁾ դեխ¹³⁾ տանտիկին:

Մե խաւըմ կէր մօրէ մէկէր,

Ճետերն իտև տասնըմէկէր,

1) Աչք. պարսկ. բառ է: «նազար առնել» կամ «աչք առնել»
որ սնտախապաշտական երևոյթ մըն է կը նշանակէ չար, նախան-
ձոտ մարդոց աչքերէն, նայուածքներէն քլասուել: 2) Պատաս-
խան: 3) Վիրաւոր. քրդ. բառ է: 4) Մրգաստան. թրք. բառ է:
5) Ուղարկէ: 6) Դարձեալ աղուէս: 7) Հպարտ: 8) Յարմար
ժամանակի կը սպասես: 10) Տափէ-տափ, կծկուած, գաղտնի:
11) Կանափնոց: 12) Ոլորեր է, դարձուցեր է: 13) Դէպի:

Աղուէսն ասաց իմ փոր նեղ ի,
 Խաւու ճետեր փորիս դեղ ի:
 Աղուէս գնաց մտաւ շաղաց,
 Աչքեր տնկեց եղով բաղարջ,
 Թաթուեր վերուց մէկ բէօլ¹⁾ խաղաց,
 Էլաւ որ բաղարջըն առնէր,
 Թաթ լպղտրաց²⁾ ինկեալ³⁾ թօնէր:
 Ջաղացպան լերան-լերան⁴⁾,
 Էկաւ գոցեց թորվան բէրան,
 Դարձաւ շոտ-շոտ, ախալ-թափալ⁵⁾,
 Գնտաւ բիրեց կաղնու⁶⁾ կօպալ⁷⁾,
 Աղուէս ախօր կողմ ու կշտիկ⁸⁾,
 Կակղցուց, խանեց փուռտիկ⁹⁾:
 Աղուէս ուղուէս վէս վէս ուղուէս,
 Դիւ քո տիրու խէրն անիծես:

ԻԶ.

Էսօր մեր տէրտէր զիկ ասաց,
 —Ի՞նչ խօրօտիկ ծամեր մ'ունես:
 Ես էլ մեր տէրտրոջն ասացի,
 —Ծամթել¹⁰⁾ ըմ բեր քէշիմ յինե:
 Էսօր մեր տէրտէր զիկ ասաց,
 —Ի՞նչ խօրօտիկ ճակատ մ'ունես,
 Ես էլ մեր տէրտրոջն ասացի,
 —Մախչէ¹¹⁾ ըմ բեր քէշիմ յինե:
 Էսօր մեր տէրտէր զիկ ասաց,
 —Ի՞նչ խօրօտիկ աչքեր մ'ունես,

1) Շատ. թրք. բառ է: 2) Սահեցաւ: 3) Ընկաւ: 4) Երկար-երկար (հասակով): 5) Աճապարանօք: 6) Կաղնիքի: 7) Մահակ: 8) Կող, կողմ: 9) Փուռտիկ կամ մուռտիկ անուն կը դրուի գիշատիչ կենդանիներու մազերուն: 10) Ծամթելի գործածութիւնը շատ հին է. ծամթելը կը գործեն շատ ընտիր բուրդէ և մազերու ծայրերէն կը կախեն, և ծամթելը կ'երկարի ու կը հասնի մինչև ոտքի կրունկները: 11) Արծաթաշէն տափահաձե զլխանոց դանազան զարդարանքներով:

Ես էլ մեր տէրտէրոջ ասացի,
 —Դեղդիր¹⁾ ըմ բեր քէշիմ²⁾ յինե³⁾:
 Էսօր մեր տէրտէր զիկ ասաց,
 —Ի՞նչ խօրօտիկ թշիկ մ'ունես,
 Ես էլ մեր տէրտրոջն ասացի,
 —Ճտիկ⁴⁾ ըմ բեր քէշիմ յինե:
 Էսօր մեր տէրտէր զիկ ասաց,
 —Ի՞նչ խօրօտիկ բերան մ'ունես,
 Ես էլ մեր տէրտրոջն ասացի.
 —Մեղր ու սեր բեր քէշիմ յինե:
 Էսօր մեր տէրտէր զիկ ասաց,
 —Ի՞նչ խօրօտիկ զլօխ մ'ունես,
 Ես էլ մեր տէրտրոջն ասացի,
 —Լաշիկ ըմ բեր քէշիմ յինե:
 Էսօր մեր տէրտէր զիկ ասաց,
 —Ի՞նչ խօրօտիկ վզիկ մ'ունես,
 Ես էլ մեր տէրտրոջն ասացի,
 —Վզնոց⁵⁾ ըմ բեր քէշիմ յինե:
 Էսօր մեր տէրտէր զիկ ասաց,
 —Ի՞նչ խօրօտիկ ծըծեր մ'ունես,
 Ես էլ մեր տէրտրոջն ասացի,
 —Շապիկ ըմ բեր քէշիմ յինե:
 Էսօր մեր տէրտէր զիկ ասաց,
 —Ի՞նչ բարակիկ մէջք մ'ունես,

1) Դեղդիրը մէկ մատի չափ երկար բարակ գործիք մըն է. արծաթէ, փայտէ կամ ոսկրէ շինուած, որով փոշիանման աչքի զեղերը կը լցնեն աչքի մէջ, զեղդիրը բերնի գոլորշիով խօնաւցնելէ յետոյ: 2) Քաշիմ: 3) Մէջ: 4) Արծաթեայ փոքր զարդ, որ կը հաստասեն աջ երեսի թուշերու վրայ: 5) Մետաքսէ կամ բուրդէ նրբագործ կտորով կարուած սրտի ծածկոց որ կը կոչուի նաև «սրտնոց»: Վզնոց անուն կուտան նաև արծաթեայ փոքրիկ զարդարանքներէ և դրամներէ պատրաստուած և թելի մէջ շարուած վզազարդին:

Ես էլ մեր տէրտրոջն ասացի,
— Քամար ըմ բեր քէշիմ յինե:

Էսօր մեր տէրտէր զիկ ասաց,
— Ի՛նչ խօրօտիկ բլակ¹⁾ մ'ունես,
Ես էլ մեր տէրտրոջն ասացի,
— Բլազիւկ²⁾ ըմ բեր քէշիմ յինե:

Էսօր մեր տէրտէր զիկ ասաց,
— Ի՛նչ խօրօտիկ սոքեր մ'ունես,
Ես էլ մեր տէրտրոջն ասացի,
— Զուխտ³⁾ ըմ սօլ⁴⁾ բեր քէշիմ յինե:

Էսօր մեր տէրտրոջն զիկ ասաց,
— Ի՛նչ խօրօտիկ բաժ-բօյ⁵⁾ մ'ունես,
Ես էլ մեր տէրտրոջն ասացի,
— Զըպուն⁶⁾ ըմ բեր քէշիմ յինե:

ԻԷ.

Մուկաց պստիկ ջուր հալալա⁷⁾
Կուգէյր ձուն ու ջուր հալալա,
Էրթանք խամբիւրինք հալալա,
Թալինք խաչխամբիւր հալալա:

Մուկաց պստիկ ջուր, հալալա
Իրին⁸⁾ էր սև աւազ հալալա,
Տակն էր թուխ մամուռ հալալա,
Քեանի անուշ ջուր հալալա:

1) Բագուկ: 2) Ապարանջան: 3) Զոյգ: 4) Կօշիկ: 5) Հասակ: 6) Երկար վերնազգեստ, կինսերուն յատուկ: 7) Կանչոց է: 8) Երես: 9) Բազուկ: 10) Կոշիկ:

ԻԸ.

Ծալ էրա¹⁾ հայ ծալ էրա,
Ծալ էրա ծալ-մալ էրա,
Դիլբար²⁾ շիլէն³⁾ ծալ էրա,
Խնձիւր թալիմ խամ էրա:
Ծալ էրա հայ ծալ էրա,
Դիլբար շիլէն ծալ էրա,
Թաղիս թալիմ նստի խով էրա:
Ծալ էրա հայ ծալ էրա,
Դիլբար շիլէն ծալ էրա,
Պագիկ ըմ տուր զիկ ժամ էրա:
Ծալ էրա հայ ծալ էրա,
Դիլբար շիլէն ծալ էրա,
Ծալ էրա ծալ-մալ էրա:

ԻԹ.

Մանուշակ նստեր կար կանը,
Ասեղ կուտրեր վուշ կանը,
Էրկու գիւթան արտ կը բանը,
Զուլօ խաթուն ճաշ կը տանը:
Սօլիբ⁴⁾ նիդ⁵⁾ էր վուտ⁶⁾ կը զանը,
Շէկլիկ¹⁾ մագեր գէյտին կալը.
Քեառսուն փարա⁸⁾ վարդապետին,
Զուլօ խաթուն Կարապետին:

Լ.

Մուկաց սարիբ պէտ-պէտ⁹⁾ քեարիբ,
Տըալ¹⁰⁾ չի լիւսցիր արևն առիբ,

1) Ծալէ, ծալ ըրէ: 2) Աղջկայ անուն է: 3) Շիլա տեսակ մը գործուածք է կարմիր գոյնով, մասնաւորապէս կը պատրաստուէր Բիթլիսի մէջ: Դիւզացիները շիլայէն հագուստ կը հագնէին: 4) Կօշիկ: 5) Նեղ: 6) Ոտք: 7) Շիկագոյն, շէկ: 8) Թրք. դրամ. 9) Մեծ-մեծ: 10) Դեռ, տակաւին:

Մաղկուն¹⁾ աւել²⁾ ծակծակ քեարիբ,
 Տըալ չի լիւսցիր արևն առիր:
 Էն Բնչ գեղ ը, էն Բնչ տեղ ը,
 Մուկաց քեաղաք անուշ տեղ ը,
 Կարմիր սօլիբ վուտաց նեղ ը,
 Սևայ³⁾ սարիբ կաքու տեղ ը,
 Բէստայ⁴⁾ սարիբ մաքու⁵⁾ տեղ ը:

ԼԱ.

Էս Բնչ լուս էր խաչի լուս էր,
 Նոր բիւլիւր էր⁶⁾ տանուհինգնէր,
 Իմ եար կայնիբ էր բալաք⁷⁾ բըջին⁸⁾,
 Կը խմէր նոան գիյնին,
 Գինին էր նոան, կթղէն⁹⁾ փրփուան¹⁰⁾,
 Իմ եար տխեր եմ էրէկ ցէրէկին,
 Թօրօտ¹¹⁾ մուկացին:
 Եար մի կուգէյր վանայ խետ¹²⁾,
 Վուանիբ կուտրեր չի գեայ խետ,
 Դառնամ իմ եար բիրիմ խետ,
 Տանիմ թալեմ Մուկաց գետ,
 Մազիբ սանդրիմ մուխրանակ¹³⁾,
 Թալիմ իմ թե քրգանակ¹⁴⁾:

ԼԲ.

Արի որ արի մալուլ¹⁵⁾ մը կէնա,
 Աշխարքի մալ¹⁶⁾ մարդու չը մնա:

1) Մաղկած: 2) Աւել: 3) Սևայ սարերը Մուկսի հարաւա-
 կողմը կը գտնուին, Մամոտանք դաւառին մէջ: 4) Բէստայ սա-
 բերը Մուկսին մօտիկ են, կը գտնուին Մուկսի Արրախամաց թա-
 դամասին քովը: 5) Ոչխար: 6) Լուսին բոլորած էր: 7) Խայտարղէտ,
 սե-սպիտակ: 8) Բերդ: 9) Բաժակ: 10) Փրփուուով լեցուն:
 11) Գեղեցիկ: 12) Հետ, միատեղ: 13) Մոխրիբի նման: 14) Բիւր-
 չի նման: 15) Էխուր, տրտում: 16) Ապրանք, ստացուածք.
 Թրք. բառ է:

Արի որ արի մալուլ մը կէնա,
 Ձեռ տուր խետ ձեռաց,
 Էրթանք սրբ նշան,
 Ոսկու մատնիկ կուտամ քու նշան:
 Արի որ արի խուով մը կէնա,
 Աշխարքի մալ մարդու չը մնա:
 Էլանք վեար¹⁾ թիւին²⁾ շուռ առինք մէյդան³⁾,
 Էրկու պաղ ախպիւր քու տակէն էլան,
 Մէկն էր դեխ⁴⁾ բառին⁵⁾ մէկն էր դեխ գօզան⁶⁾:
 Էն որ դեխ բառին կարիբ խաւքերաց,
 Էն որ գեխ գօզան սրսուռ⁷⁾ մաքերաց⁸⁾,
 Արի որ արի մալուլ մը կէնա,
 Աշխարքի մալ մարդու չը մնա:

ԼԳ.

Այ տղայ, տղայ, միր⁹⁾ մշակ,
 Իմ անուն ք Մանուշակ,
 Արի քեաղենք մանուշակ,
 Բէրենք զարկենք միր գօշակ¹⁰⁾...

ԼԴ.

Ամպիրն ըկան սիլա¹¹⁾ սիլա,
 Կուտրաթ¹²⁾ գնաց՝ ախպէր նստէ կը լեա¹³⁾,
 Գրգօն¹⁴⁾ կուզը էրկու քիլա¹⁵⁾,
 Ախ Մայրամ, Մայրամ, թագա¹⁶⁾ Մայրամ:
 Մայրամ նստեր նըխշ կանը,
 Ասեղ կորսեր վուշ կանը,

1) Վրայ: 2) Բլուրի կամ լիւան մաս կը կոչուի թե: 3) Հրա-
 պարակ. թրք. բառ է: 4) Դէպի: 5) Արևերես կողմ, արևով
 տեղ: 6) Հով-գով տեղերը, լեռանց բարձր լանջերը: 7) Միապա-
 դազ, միատեսակ: 8) Ոչխարը կը կոչուի նաև մաքի: 9) Մեր:
 10) Ներքնակ, անկողին: 11) Շատ շատ, առատ: 12) Աղջկայ
 անուն է: 13) Կուլայ: 14) Գրիգոր: 15) Ցորենի չափ է, մօտա-
 տրապէս 45 փութ մէկ քիլա է: 16) Նոր, թարմ:

Թաւեր կը գէյն¹⁾ քըշ կանը,
 Ա՛խ Մայրամ, Մայրամ, թագա Մայրամ,
 Դէմէնէրու²⁾ շոռ³⁾ աղջիկ Մայրամ:
 Լիւննակն էկաւ լիւս է⁴⁾ լիւս,
 Կանչէք Մայրամ թըղ⁵⁾ գեայ դիւս⁶⁾.
 Աստուած կորցցիր էր զիւր աչքի էրկու լիւս,
 Էս ի՛նչ բէթ⁷⁾ էր էխան⁸⁾ դիւս:
 Մայրամ պպղիր էր վեար պաղին⁹⁾,
 Աւդալ¹⁰⁾ արուց¹¹⁾ էգար¹²⁾ վգնուց¹³⁾ թափից մեանջ¹⁴⁾
 մաղին:

ԼԵ.

Լուսցէր էր խետ բարիլուսուն,
 Բացուիր էր սարսուր¹⁵⁾ աղօթրան¹⁶⁾.
 Ամէն մարդ զիւր լիզուէն կը կանչէր քեաղցրիկ Աս-
 տուած:
 Աշուն էր էրկինք ամպիր էր խոնաւ¹⁷⁾ էր գեալու,
 Մը՛ լեա մօր տուն, մը՛ լեա...:
 Աշնան ամպիրն էն բանձրացած,
 Քիւ խօր ճամիններն էն զատնացած,
 Քիւր մօր դարդերն էն շատնացած:
 Ացկնէն քըզ տ'օրօրեմ, չուր ճիւշանաս¹⁸⁾,
 Ընես էրթաս խետ բանձրիկ սարերաց,
 Քեաղիս անուշ խուս¹⁹⁾ ծաղիկ,
 Բիրիս տաս աղջկներաց:
 Մը՛ լեա մօր տուն, մը՛ լեա...:

1) Կուզային: 2) Դև: 3) Գեղեցիկ: 4) Հետգհետէ լոյս տալով: 5) Թող: 6) Դուրս: 7) Անվայել արարք: 8) Հանեց: 9) Սառոյց: 10) Ձղամարդու անուն է: 11) Աքացի, հարուած: 12) Չարկաւ: 13) Վզի մանակ: 14) Մէջ: 15) Յատակ, վճիտ, մաքուր: 16) Վասպուրականցիք արևելակողմին ընդհանրապէս «աղօթրան» կըսեն, աղօթք ընելու կողմը: 17) Անձրև, ամպամած եղանակ: 18) Մեծանաս: 19) Անուշանոտ:

ՃԱՄԻՐԱՄ ԹԱԳՈՒՅԻ ԱՈՍԱՊԵԼՆԵՐԸՆ

Ա.

Մ Ա Մ Ք Ա Ր *

Վան քաղաքէն ելլնելով կ'ուզողոհնք գէպ հարաւ-
 արեմտ. և 3 ժամ դաշտավայրերու մէջէն կամ ծովու ա-
 փերէն քալելով կը հասնինք Արտամետ գիւղը, որը իր մե-
 ծութեամբն ու բնական, ծովանայեաց սքանչելի տեսա-
 րաններովը, իր անցեալ փառքերովն ու յիշատակարան-
 ներովը մեծ համբաւ ունի Վասպուրականի մէջ:

Ազգային պատմութեանը մէջ Արտամետը երբեմն կը
 յիշուի իբր արքայական ամառանոց: Արծրունեաց պատ-
 մազիր Թովմա Արծրունին գրաւիչ նկարագրութիւն մը
 կը նուիրէ Արտամետին, երբ սա Հայոց Արտաշէս Բ. ար-
 քայի ամառանոցն էր, ուր նա զբօսնելու բերած էր Ալա-
 նանց արքայազուստը և Հայոց թագուհի Սաթենիկը:

*) Ծամբարի առասպելը և կարգ մ'ուրիշ ճանօթութիւն-
 ները լոյս տեսան (իմ գրածները) «Վան-Տոսպ» շաբաթաթերթին
 մէջ (1917, № 28): Այդ նոյն առասպելը աւելի մանրամասն եւ
 կը գետեղեմ այստեղ, ցուցնելու համար նաև Ծամբար և Ծամթիւ
 առասպելներու անմիջական կապակցութիւնը:

Այս առասպելները եւ գրի առած իմ Արտամետ գիւղի մէջ
 (Վան-Վասպուրական) 1913-ի ամռան, լուսնակ ու խաղաղ գի-
 շեր մը: Պատմողն էր Միքայէլ Կեամչեան անունով 70 ամեայ առոյգ
 ու կորովի ձերուհի մը, որ վերջին (1915) դէպքերուն սպանուե-
 ցաւ: Ծիրունին հաճոյքով ու պարծանքով կը պատմէր առաս-
 պելները, աւելցնելով որ անոնք պատահեր կն իրենց գիւղի մէջ,
 թէ իրենց գիւղը ի հնումն շատ անուանի մայրաքաղաք եղած է
 և այժմ միակ գիւղն է Վասպուրական մէջ և այլն:

Արտաշէս արքան «չինէ զքարաբլուրն ապարանս արքայանիստ աշնանայինս, պայծառայարդարս, գեղեցկայարմար, պարսպաւորս, ընդդէմ ծիծաղելով ծովուն ի հիւսիսի նայեցուածքով, արեգակնային ի վերայ խողալով ճառագայթածիզ ճեմականացն»^{*}): Ապարաններու առջև կը տարածուէր «զկապուտակ ծիրանեփայլ դաշտաձև ծոփն» որու եզերքին անկուած էին բազմաթիւ այգիներ «անտառախիտ ծառովք և գինեբեր որթովք և զանազան պտղովք»: Ապարաններու և ամրոցներու բոլորտիքը կային «անկախիտս բուրաստանս ծաղկաւէտս և անուշահոտս ի զանազան ծաղկանց»: Արտաշէս արքան Արտամետը այսպէս բնական գեղեցկութիւններով զարդարելէ յետոյ կը շինէ, բերդ, ամրոց, պարիսպներ, որպէսզի իւր ամառանոցը դառնար «անկասկածելի, անմատչելի ձեռաց պատերազմողաց»:

«Իսկ ի մէջ երեքարմատեան գոգաձև հովտին փոքուոր յերկից բլրոցն խոնարհի շինէ աշտարակ բարձրաբերձ փորուածոյ միջոցաւ և ի վերայ նորա կանգնէ զԱստղկան պատկերն, և ի մօտ նորա դառն զանձու պաշտպանութեան կոոցն, կարգէ և յօրինէ ի նմա փողոցս փաճառաց ամենալիցս և բաւականս»^{**}):

Այս բնութիւնն յետոյ Արտաշէսը «ածեալ գտիկին Սաթենիկ զբօսնուլ յաշնանային յեղանակս յամարաստուն գեղեցկաշէն ապարանս զարդարեալ բերդին: Իսկ զանուն քաղաքին կոչեցին Արտամատ, որ թարգմանեալ ստուգաբանի Արտաշէսի ձեռակերտ, կամ թէ Արտաշէսի եկք, զի ըստ պարսիկ ձայնի մաս՝ եկք թարգմանի»^{***}):

Այսպէս էր ահա Արտամետը երբ Արտաշէսի ամառանոցն էր, որ դարերու ընթացքին պահեց իր սքանչելի բնական գեղեցկութիւնները, որոնց մէջ ծառախիտ այգեստանները մինչև այժմ ալ անուանի են: Ո՞վ չը գիտէ

^{*}) Թովմա Արծրունի. «Պատմութիւն Տանն Արծրունեաց»: (Կ. Պօլիս. 1852. տպ. Արապեան). էջ 57:

^{**}) Նոյնը:

^{***}) Նոյնը:

Արտամետի համբաւաւոր կարմրաթուշ, բարակամորթ, քաղցրահամ, կարմիր-սպիտակ խնձորի մասին:

Ի՞նչ կը ներկայացնէր Արտամետը նախ քան Արտաշէս արքայի ամառանոց լինելը (ըստ Թովմա Արծրունույ): Այս մասին մեր պատմագիրները կը լռեն թէև, բայց Արտամետի աւանդապահ հայ ժողովուրդը շատ հետաքրքիր կերպով կը նկարագրէ Արտամետը, երբ սա հռչակաւոր Շամիրամ թագունիի ամառանոցն էր: Հայ ժողովուրդը հետաքրքիր շարահիւսուածքով մը Շամիրամի անունն ու գործունէութիւնը կը կապէ Արտամետի հետ, այսպէս:

Շամիրամ թագունին սիրահարուեր էր Հայոց Արայ Գեղեցիկ արքայի վրայ, բայց սա յամառ կերպով կը մերժէր թագունու սէրը: Շամիրամը ուզեց բռնութեամբ տէր դառնալ Գեղեցիկ արքային:

Տեղի ունեցաւ ահաւոր պատերազմ մը Շամիրամի և Արայի զօրքերու միջև: Կռուի սաստիկ ժամանակ Արայ Գեղեցիկը սպանուեցաւ: Շամիրամը սղբաց անոր մահը, զտնել տուաւ դիակը և տարաւ իր կռատունը, որ կը գտնուէր Վանայ ծովու արևելեան ափին, Վան քաղաքին մօտը, բարձր ապառաժի մը վրայ: Արայի դիակը Շամիրամը դրաւ իր կուռքերու առջև որպէս զի ասոնք լիզելով կենդանացնէին Արան: Կուռքերը կոչուեցան Արալէգֆ (Արան լիզողները) իսկ կռատունը Լէգֆ (որ տեղը այժմ կայ հայաբնակ Լէզք կամ Լէսի գիւղը): Զուր անցան Շամիրամի յոյսերը. Արան չը կենդանացաւ. տխուր ու մեղամաղձոտ թագունին թողուց Վանը, իւր ամրոցները, քարափոր սենեակները և յառաջացաւ Վանի հարաւ արևմուտքը:

Իր արքունականներով և հարստութիւններով Շամիրամը տեղաւորուեցաւ ծովային գեղեցիկ գիրք ու տեսարանով օժտուած ծովափի մը վրայ, այնտեղ՝ ուր դարեր յետոյ պիտի Արտաշէսը կառուցանէր իր բերդերը, ապարանքները, զղեակները, տնկէր այգիները ու բուրաստանները, քաղաքի կերպարանք տար, արքայական ամառանոց ընէր, ու կոչէր Արտամետ: Այստեղ ահա Շամիրամ թա-

գուհին—ըստ աւանդութեան—կառուցանել տուաւ իր ապարանքները, պալատները, տնկել տուաւ ծառախիտ այգեհատանները, որոնց շուրն ալ ինքը մատակարարեց շինել տալով մեծ ջրուղի մը—Շամիրամի առուն*) — որու մասին մեր պատմահայր Մ. Խորենացին հետեւեալը կ'աւանդէ. «Հրաման տայ (Շամիրամ) բիւրոց և երկու հազար արանց անարուեստից գործաւորաց յասորեստանեայց և այլոց իշխեցելոց»: Հսկայական ուժ կը գործադրուի առուն շինելու համար: «Եւ հրամայէ (Շամիրամ) նախ զամբարտակ գետոյն ապառաժիւք և մեծամեծ վիմօք շինել, կրով և աւազով մածուցեալս. անբաւ լայնութեամբ և բարձրութեամբ, որ կայ հաստատուն, որպէս ասեն, մինչև ցայսօր ժամանակի»**):

Ամառանոցի բարձր զիւրքի մը վրայ—որու առջև կը տարածուէր Վանի կապուտակ ու հմայիչ ծովը—Շամիրամը շինել տուաւ իր ապարանքը, որ զարդարեց գեղեցիկ զբօսարաններով, ծառաստաններով, ծաղկանոցներով և այլն:

Թագուհին իր սեփհական առանձնարան—ապարանքի բակին մէջ, ունէր մարմարաշէն աւազան մը, որու բոլորաթիւր տնկուած էին վարդենիներ և գոյնզգոյն ծաղիկներ, որոնք կ'ոռոգուէին բակի աղբիւրի ջրով: Շատրուանը կը ցայտէր աւազանին մէջտեղէն և կը լեցուէր աւազանը, որու մէջ ամէն արշալոյսին Թագուհին լողանալու կուգար, ճիշտ այն պահուն, երբ արևը ձիւնոտ լեռանց բարձրագագաթ-

*) Եւրոպացի նշանաւոր գիտնականները երբ Շամիրամի առուն ուսումնասիրեցին, անոր ակերը ամրացնող քարերու վրայ գտան բևեռագիր արձանագրութիւնները, որոնք եկան հաստատելու թէ այդ առուն—ջրուղին շինել տուողն է Ուրարտայի Մենուաս Ա. Թագաւորը իր մայր Տարիրիասի (համեմատել Շամիրամի հետ) օժանդակութեամբ: Այդ արձանագրութիւններէն մէկուն մէջ կը յիշուի. «Խալդիոյ հզօր որդւոց Մենուաս Իսպուհինի որդին այս պիլիմ (ջրմուղը) շինեց»: (Տես. «Հանդէս Ամսօրեայ» 1893, էջ. 50):

***) Մ. Խորենացի «Պատմութիւն Հայոց» Ա. ԺԶ:

ներէն իր սակեշողիկ ճառագայթները կը փայլեցունէր Վանի ծփուն ծովու՝ խշշան շուրերու վրայ:

Նաժիշտները ապարանքի լուսամուտներէն գաղտագողի կը դիտէին Շամիրամի փառաշուք լողանքը շուրին մէջ և արևուն տակ՝ գարնան կամ ամառն հրաշագեղ արշալոյսներուն:

Արայի սպանումէն յետոյ Թագուհին միշտ մոայլ էր. մենակութիւնը (առանց ամուսնոյ) կը տանջէր զինք: Թագուհին ունէր հմայիչ թալիսմաններ, յուռութք—յուլունքներ, որոնցմով կը հմայէր Արտամեստի միամիտ ու տաքարիւն երիտասարդները, իր հաճոյասիրական զգացումներուն յագուրդ տալու համար: Թագուհիի այս կործանարար հմայութիւններէն իրենց երիտասարդ որդիները ազատելու համար, ամառնային խաղաղ գիշեր մը Արտամեստի ծերունիները ծառաշատ այգիի մը մէջ, խնձորենիի մը տակ հաւաքում մը ըրին, խորհելու համար թէ ինչ միջոցի զիմեն իրենց երիտասարդները վաւաշտ Թագուհու կիրքերուն անձնատուր ըլլալէ ազատելու համար: Ծերունիներէն մէկը, Աունակ անունով, կը յայտնէ որ ինքը յանձն կ'առնէ Շամիրամի յուլունք—յուռութքները փախցնել և այսպիսով ալ վերջ տալ Թագուհու կիրքերուն:

Այս որոշումէն յետոյ Աունակը ըստ իւր ծերունի ընկերներուն:

— «Էսա¹⁾ գիշեր տուն չ'եմ էրթա, խացի տեղ՝ խնձոր կուտեմ. խետ²⁾ որ լուսնակը մտաւ մէջ մութ ամպին, ես ուշիկ—ուշիկ³⁾ կ'առաջանամ կ'էրթամ գետն Շամիրամայ սարէն⁴⁾. պառիկոն⁵⁾ կը շուջեմ⁶⁾ կ'էջնեմ մէջ բակին, կ'էրթամ կը մտնեմ մէջ վարդի թփերաց: Մէջ մութ մէջ լուս, բարի լուսին, Շամիրամ կուգայ կը լօխկնայ⁷⁾ մէջ աւուզին⁸⁾: Խալաւ⁹⁾ որ տեղ խանի¹⁰⁾, ուր վզի յուլիկներն

1) Այս: 2) Անմիջապէս, կը նշ. նաև միասին. նայած գործածութեան: 3) Կամաց—կամաց: 4) Պալատ, ապարանք: 5) Ցած պատ: 6) Կ'անցնեմ միւս կողմը: 7) Կը լողանայ: 8) Աւազան թրք. բառ է: 9) Հագուստ, զգեստ, գաւառարան է:

ու թալիսամանները կը դնի վէր խալւներաց: Էն որ կը կայնի շատրուանի տակ կը լօխկնայ, ես վարդի թփերաց մէջէն ուշիկ ըմ կը մօտանամ ինոր թալիսամանները կ'առնեմ կը փախնեմ դեխ¹⁾ ծով: Դնւք էլ պիտի իմ ընցած ճամխներաց վէրէն²⁾ կայնէք, որ իմ դէմ առնող եա³⁾ իմ խուէն լարող⁴⁾ չ'էլնի»:

Ծերունիները հաւնեցան Առնակի ըսածներուն: Այն գիշեր տուն չը գնացին և բոլորն ալ «խացի տեղ՝ ինձոր կէրան» ու պառկեցան կանաչ խոտի վրայ, ծովափնեայ այգիի մը մէջ ու քնացան: Լուսնակն անուշ կը փէլքկտար կապոյտ երկնակամարին վրայ, ծովը հանդարտիկ կը ծրփար, ալեակները անուշ ճղփիւններով կը ծեծկոտէին Արտամետի այգիագարգ ծովափերը: Ծերունիները խաղաղ ու անխռով կը մրափէին: Կէս գիշերը անցաւ. «լուսնակը մտաւ մէջ մութ ամպին». ծերունի Առնակ արթնցաւ, և արթնցուց իւր ընկերները, որոնք գացին որոշուած ճամբաներու վրայ կայնելու՝ Առնակի փախուստի գիծը ապահովելու համար: Իսկ ինքը, Առնակը ուղևորուեցաւ «դեխ Շամիրամայ սարէն» մօտեցաւ կամացուկ մը բարձրացաւ «պառիկոն»ի վրայ և մտաւ Շամիրամի ապարանքի այն բակը, որու մէջն էր աւազան-լողարանը:

Առնակը մտաւ վարդի խիտաշատ թուփերու մէջ և բոլորովին աննկատելի կերպով պահուրտեցաւ:

Լոյսը կամաց կամաց կը ճողճողուէր, աղօթարանը կը բացուէր: Թագուհիի նաժիշաները բոլորը արթնցեր էին և իրենց տիրուհու լողանքի պատրաստութիւնը կը տեսնէին: Ազբիւրի սառ ու վճիտ ջուրը ցողեցին աւազանի բոլորտիքի վարդաթուփերու և ծաղիկներու վրայ:

Բակի քարայտակները արդէն լուացեր և մաքրեր էին և անուշահոտ իւզերը սրսկեր էին աւազանի ջուրին մէջ:

Շամիրամը արթնցէր էր և պալատի պատշգամբէն

1) Դէպի, դէպ այն կողմ: 2) Վրայ: 3) Կամ, կամ թէ. թրք. բառ է: 4) Լարել, վանի գաւառաբարբառի մէջ կը զօրծածուի, հարածելու և ետեւէն իյնալու կամ վաղելու իմաստով:

դէպ արևելքը կը նայէր, որու հեռաւոր հարիզոնը կը շիկնէր. արևը պիտի ծագէր: Թագուհին շրջապատուած նաժիշաներով, անցաւ պալատի անցքերէն և մտաւ բակը, ուր աւազանը լեցուած էր ջուրով և շատրուանը կը ցայտէր ներդաշնակ ջրածայներ յառաջացնելով:

Թագուհին մերկացաւ... մտաւ աւազան և կայնեցաւ շատրուանին տակ, նաժիշտները հեռացան...

Արևը ծագեցաւ ոսկիշողիկները ընկան թագուհու բաց կուրծքի և աւազանի ջինջ ջուրերու վրայ: Ծանր շարժումներով Շամիրամը կը սուզուէր ջրի տակ, կ'ելլէր ջրի երեսը, կը շփէր մարմինը: Թագուհիի փառաշուք լողանքները որ տեղի կուենանար:

Վարդի թուփերու մէջ կէս գիշերէն ի վեր պահուրտած ծերունի Առնակի գործի անցնելու ժամանակն էր: Նա կամացուկ սողաց թուփերու մէջէն և հասաւ այնտեղ, ուր թագուհին դրած էր իւր զգեստներն և յուլունք-յուլունքները: Ճիշտ այն պահուն երբ Շամիրամը մեղկ շարժումով մը ջրին տակը սուզեցաւ, Առնակը վերցուց թագուհիի հմայեկները և արագութեամբ սկսաւ վազել, պալատի այն ճանապարհէն, որը կը տանէր դէպի ծովը:

Թագուհիի լողանքը զիտող նաժիշտները տեսան այս համարձակ զողութիւնը և ազմուկ բարձրացնելով սկսան ծերունիի ետեւէն վազել: Շամիրամը անակընկալի եկած այլայլեցաւ, տեսնելով որ իր յուլունք-յուլունքները, հրմայեկները, ծամթելները և այլն փախցուցին: Խիստ գայրացած դուրս եկաւ աւազանէն և ինքն ալ մերկ վիճակով սկսաւ ծերունիի ետեւէն վազել իր թալիսամանները ետ առնելու յոյսով:

Թագուհին երկար վազելէ յետոյ շնչասպառ եղաւ և ալ չի կրցաւ յառաջանալ՝ կատաղութենէն և գայրոյթէն: Փոսի մէջ ընկած հսկայ քար մը գետնէն վերցուց, իր ջրոտ գլխամագերուն պարսաատիկի ձև տուաւ և քարը մէջը դնելով ծերունի Առնակի ետեւէն ձգեց, գայն սպաննելու նպատակով: Քարը նպատակին չը հասաւ և ընկաւ փոսի մը մէջ, ուր կը մնայ մինչև այժմ:

Ծերունիի ընկերները Առնակի ետեէն վազելով աղա-
ղակեցին միաձայն.

— «Ուլունք Շամիրամայ թալ ծով, ուլունք Շամիրա-
մայ թալ ծով...»:

Առնակը ծովափը հասաւ և «ուլունք Շամիրամայ
թալեց Վանայ ծովը»:

Շամիրամի յուլունքներու ծով ձգուելու մասին հե-
տեալ կարճ յիշատակութիւնն ալ Մ. Խորենացին կընէ.
«Ուլունք Շամիրամայ ի ծով» (Տես. Մ. Խորենացի «Պատմ.
Հայոց» Գլ. ԺԸ): Ժողովուրդի և Խորենացու այս խօսքերը
շատ նման են իրարու: Բայց ափսոս որ մեր մեծանուն
պատմահայրը Շամիրամի յուլունքներու մասին միայն
երեք բառ կը յիշատակէ:

(Բանահիւսութեան կենդանի ազբիւրը միմիայն ժո-
ղովուրդն է, որը իրեն անանդուածը ու պատմուածը դա-
բերու ընթացքին բերնէ բերան պահելէ յետոյ, այսօր
կ'աւանդէ մեզ հարազատ ու անկեղծ կերպով):

Յուզուեցաւ փրփրեցաւ Շամիրամը բայց գնւր...:

Շամիրամի ուլունքներն ու գլխազարդերը ծով ձգելէ
յետոյ ծերունի Առնակը իր ընկերներու հետ կ'անյայ-
տանան Արտամետի այգեստաններու մէջ, իսկ Շամիրամը
ախուր արտում ծովափը կը նստէ և կը դիտէ ծովու կա-
պոյտ ու փրփուրոտ ջուրերու վրայ տարուբերուող իր
յուլունքները, յուսութքները, հմայելիները, թալիսմաննե-
րը, գլխազարդերը, ծամթելերը և այլն:

* *

Այսօր երբ ուզեոք մը Վանի կողմէն Արտամետը
մտնէ, գիւղի սկզբնամասին մօտիկ, ճամբու եզերքին,
փոսի մը մէջ տեղաւորուած մօտ 10 կանգուն բարձրու-
թեամբ և 20 կանգուն շրջագծով հսկայ քարի մը կը հան-
դիպի: Ծառքաւ է այդ քարը, որը Շամիրամ թագուհին
իւր գլխու ծամերու մէջը դրաւ և ձգեց Առնակի ետեէն,
զայն սպաննելու նպատակով: Արտամետցին, այդ քարի
մասին շատ հաճոյքով կը պատմէ յիշեալ առասպելը: Այդ

քարի կողերուն վրայ քանի մը շարք խիստ նուրբ և մա-
զանման փորուածքներ կան: Աւանդապաշտ ու միամիտ
ժողովուրդը կը հաւատայ, որ այդ նուրբ փոսերը, հետ-
քեր կամ տեղերն են Շամիրամի մազերուն (ծամերուն)
որոնք իրենց հմայիչ գորութեամբը փոսեր բացեր էին
քարի վրայ:

Գեղեցիկ է Ծամքարը, որու շուրջ հիւսուած այս ա-
ռասպելը շատ խոր հաւատք դրած է Արտամետի հայ աղ-
ջիկներու սրտին մէջ: Ասոնք կը հաւատան որ Ծամքարը
օժտուած է Շամիրամի մազերու հմայիչ գորութեանն, որ
այժմ աներևոյթ կերպով կը մնայ իրը մէջ: Կարճ մազեր
ունեցող աղջիկները ջերմ հաւատքով Ծամքարին կը մօ-
տենան և իրենց մազերը կը փռեն անոր վրայ որպէս զի
եղկաւի, և կամ Շամիրամի առուէն (որը Ծամքարի մօ-
տէն կ'անցնի) կուժ մը ջուր կը բերեն ու մազերը քարին
վրայ փռելով կը լուանան, որ երկարին, նուրբ ու դիմաց-
կուն ըլլան, Շամիրամի պէս շնորք ունենան...:

Արտամետի ծամազուրկ աղջիկներու յոյսը Ծամքարն
է, իսկ ծամաշատ աղջիկները ուխտի կուզան Ծամքարին,
որ իրենց ծամերը աւելի երկարին ու դիմացկուն, գեղե-
ցիկ ըլլան, Շամիրամի ծամերու հմայքը ունենան:

Ծամքարը հին, շատ հին աւանդական ու առասպե-
լական յուշ-յիշատակները կ'արթնցնէ ականատեսի սրտին
մէջ, իսկ երեւակայութեան առջև կը պատկերանայ հին
Արտամետը իր փառաշուք ապարաններով, բերդ ամրոց-
ներով, արքայական գրօսարաններով և այլն: Կը թուի թէ
Շամիրամը հոլանի և կատաղած կը վազէ առջևէդ կը հա-
լածէ Առնակը բայց գնւր, քաջ ծերունին այլունք Շա-
միրամայ թալեց Վանայ ծովը...»:

Բ.

Ծ Ա Մ Թ Ե Լ *)

Շամիրամ թագուհին երբ ծերունի Առնակը հայածե-
լով հասաւ ծովափը, տեսաւ, որ իր յուռութեամբ-
ները և հմայեկները բոլոր ջրասուզուեր էին: Ջրի երեսի
վրայ մնացեր էր միայն Շամիրամի Ծամթելը, որ պեղե-
ներու վէտվէտումներով կը տարուբերուէր հոս ու հոն,
թագուհիի սիրտն ու հոգին այրելով: Շամիրամը քանիցս
փորձեց ծովը մտնել և լող տալով երթալ բերել Ծամթե-
լը, բայց չը յաջողեցաւ: Այս պահուն այգիներու մէջէն
երկարահասակ, գեղեցկազէմ երիտասարդ մը հպարտ քայ-
լուածքով ծովափը իջաւ (Շամիրամի կայնած տեղէն քիչ
մը հեռու) և հագուստները հանելով արշալոյսի շողին ու
շողին և արևու գաղջութեանը տակ մտաւ ծովը լողանա-
լու: Երիտասարդը ձուկի պէս լողալով, կը զբօնէր ծովուն
մէջ: Շամիրամը այս տեսնելով ծովափնեայ բոյսեր քա-
ղեց, ծածկեց իր կանացի մերկութիւնը... և յառաջացաւ
այնտեղ՝ ուր կը լողանար երիտասարդը, որ տեսնելով մերկ
թագուհին հիացաւ անոր չնաշխարհիկ գեղեցկութեանը
վրայ...: Գլուխը ձեռներու մէջն առած՝ դառնազին կ'ար-
տասուէր Շամիրամը, տեսնելով իւր թալիսմանները, որոնք
ծովու ջուրերուն քմահաճոյքի առարկայ դարձեր էին:

*) Վասպուրականի գաւառներու մէջ հայ գեղջկուհիներու
մօտ գործածական է Ծամթելը, որ ընտիր թելէ գործուած և նուրբ
ու սիրուն է, մօտ մէկ կանգուն երկարութեամբ և երկու մաս
լայնութեամբ: Գլխու մազերու կամ ծամերու հետ կը հիւսեն
Ծամթելը, որ կը հասնի մինչև ոտները և քայլու ժամանակ չորս,
վեց կամ ութ հատ երբ կը շարժին, գեղջկուհու բնատոնիկ տա-
րազին գեղեցկութիւն մը կուտան: Վանի մէջ Ծամթելին մէկ տե-
սակն է «պոչիկ», որը ընտիր կտորէ կը շինեն և կը հիւսեն մազերու
ծայրին (կանայք): Ժողովուրդը կ'աւանդէ թէ Ծամթելը Շամի-
րամ թագուհին հնարած է, թէ անոր ծամթելները հմայելու զօ-
րութիւն ունէին և այլն: Ինչպէս յիշեցի Ծամթելի առասպելը
անմիջապէս կապ ունի Ծամքարի առասպելին հետ:

Շամիրամը պրպգեցաւ ծովափին և ձայն տուաւ ե-
րիտասարդին:

— «Է՛յ ծովու մարդ, ծովու ջուրերաց վէրէն թրվա-
ցող իմ Ծամթելը կը բերես կուտաս զիկ...»:

Երիտասարդը պատասխանեց.

— «Փառաւոր մնաս թագուհի, որ ես քո Ծամթելը
խանեմ ծովուց բերեմ հիւսեմ վէր ծամերացդ, դու ի՞նչ
կուտաս զիկ»:

Այս խօսքերուն վրայ Շամիրամը ուրախացաւ և ծառի
մը ետև նստելով ծովու մէջ լողացող երիտասարդին ուղ-
ղեց իր հայեացքը և բարձր ձայնով երգեց.

— Իմ գլխու ֆաթէն¹⁾ կուտամ

Դէ խանա Ծամթելն ի ծովէն*):

== Լողւորի մէկն էլ ես եմ,

Չեմ խանա Ծամթելն ի ծովէն:

— Քեզ կուտամ սրմա²⁾ ծամերս

Դէ խանա Ծամթելն ի ծովէն:

== Լողւորի մէկն էլ ես եմ և այլն:

— Իմ գլխու կօտիկ³⁾ կուտամ

Դէ խանա Ծամթելն ի ծովէն:

== Լողւորի մէկն էլ ես եմ և այլն:

— Քեզ կուտամ չարդախ⁴⁾ ճակատս

Դէ խանա Ծամթելն ի ծովէն:

== Լողւորի մէկն էլ ես եմ և այլն:

*) Ըստ աւանդութեան, Շամիրամի երգած այս երգը, դա-
րերու ընթացքին պահեր է իր գոյութիւնը մինչև այժմ և կ'երգուի
առաւելապէս Վասպուրականի գաւառներու մէջ: Ծամթելին հո-
մանիչ բառ է Մոկոսի բարբառով՝ Ծամկալը: Ժողովրդական աւան-
դութեան մէջ յիշուած «Ուլունք Շամիրամայ ի ծով», Մ. Առ-
րկնացիի յիշատակած «Ուլունք Շամիրամայ ի ծով» և այս պար-
երգի մէջ «Ծամթելն ի ծով» խօսքերը, ինչպէս կը տեսնենք, շատ
նման են իրարու:

1) Գլխազարդ: 2) Ոսկէ թելի նմանող: 3) «Կօտիկ» զիւղացի
կիներուն յատուկ գլխարկ մըն է, որու վրայ կը ձգեն սպիտակ
լաշակը: 4) Ընդարձակ, լայն:

—Քեզ կուտամ կթղա¹⁾ աչքերս
 Դէ խանա Մամթեհն ի ծովէն:
 = Լողւորի մէկն էլ ես եմ և այլն:
 —Քեզ կուտամ կարմիր թուշերս
 Դէ խանա Մամթեհն ի ծովէն:
 = Լողւորի մէկն էլ ես եմ և այլն:
 —Քեզ կուտամ քեազցիկ բերանս
 Դէ խանա Մամթեհն ի ծովէն:
 = Լողւորի մէկն էլ ես եմ և այլն:
 —Քեզ կուտամ բլբուլ լէզուս
 Դէ խանա Մամթեհն ի ծովէն:
 = Լողւորի մէկն էլ ես եմ և այլն:
 —Իմ վզի վզնոց²⁾ կուտամ
 Դէ խանա Մամթեհն ի ծովէն:
 = Լողւորի մէկն էլ ես եմ և այլն:
 —Իմ սրտի սրտկալ³⁾ կուտամ
 Դէ խանա Մամթեհն ի ծովէն:
 = Լողւորի մէկն էլ ես եմ և այլն:
 —Քեզ կուտամ իմ սրտակ դօշ⁴⁾
 Դէ խանա Մամթեհն ի ծովէն:
 = Լողւորի մէկն էլ ես եմ և այլն:
 —Իմ կալամ⁵⁾ ընքուեր կուտամ
 Դէ խանա Մամթեհն ի ծովէն:
 = Լողւորի մէկն էլ ես եմ և այլն:
 —Իմ թշի ճտիկ⁶⁾ կուտամ
 Դէ խանա Մամթեհն ի ծովէն:
 = Լողւորի մէկն էլ ես եմ և այլն:

1) Բաժակի պէս լայն. կթղա կը նշանակէ բաժակ: 2) Վրդ-նոցը կամ վզկապ, ընտիր կտորէ շինուած հագուստ է. վզնոց կը նշանակէ նաև վզի զարդարանք: 3) «Սրտկալ», դարձեալ հագուստի տեսակ է, որ կը զարդարէ կանանց սիրտերը: 4) Կուրծք. թրք. բառ է: 5) Կալամ կը նշանակէ զրիչ. թրք. բառ է. այստեղ վրձինով քաշուած յօնքերու իմաստ ունի: 6) Ճտիկ արձաթաշէն փոքրիկ զարդ է, որ կանայք կ'ամրացնեն քթի կամ երեսի վրայ, զէմքին գրաւչութիւն տալու համար:

—Իմ ոսկի քեամար¹⁾ կուտամ
 Դէ խանա Մամթեհն ի ծովէն:
 = Լողւորի մէկն էլ ես եմ և այլն:
 —Իմ բազկի բլազուկ²⁾ կուտամ
 Դէ խանա Մամթեհն ի ծովէն:
 = Լողւորի մէկն էլ ես եմ և այլն:
 —Իմ դալար ձեռներ կուտամ
 Դէ խանա Մամթեհն ի ծովէն:
 = Լողւորի մէկն էլ ես եմ և այլն:
 —Քեզ կուտամ չինարի բաժըս³⁾,
 Դէ խանա Մամթեհն ի ծովէն:
 = Լողւորի մէկն էլ ես եմ և այլն:
 —Քեզ կուտամ մրկած⁴⁾ սրտիկս
 Դէ խանա Մամթեհն ի ծովէն:
 = Լողւորի մէկն էլ ես եմ
 Աչքիս վէրէն. էրթամ լող տամ,
 Խանեմ քեռ Մամթեհն ի ծովէն,
 Բիրեմ հիւսեմ ծամիդ վէրէն...

Երիտասարդը Շամիրամի Մամթեհները ծովէն դուրս բերաւ մօտեցաւ թագուհուն և սկսաւ Մամթելը հիւսել (պոչկել) անոր «ծամերու վէրէն» երբ հեռուէն յանկարծ ազաղակներ լսուեցան և ծառուղիներու մէջէն խումբ մը ծերունիները վազեցին այնտեղ՝ ուր Շամիրամը դարձեալ հմայութիւններ կընէր, գրաւելով լողւոր երիտասարդի սիրտը: Ասոնք երբ տեսան ծերունիներու աղմուկից յարձակումը, երկուքն ալ վախցան, Շամիրամը Մամթելը գլխուն՝ փախաւ դէպ իւր ապարանքները, իսկ լողւոր երիտասարդը մտաւ ծով և խորասուզուեցաւ կապոյտ շուրերուն մէջ...:

Ծերունիները հալածեցին Շամիրամը որ հազիւ հազ շնչասպաւ հասաւ իւր ապարանքները:

Արևը հետզհետէ դէպ արևմուտքը կ'երթար. վերջապէս էր, Վանի ծովը հանդարդ ու մեղմիկ կը ծրփար...:

1) Մէջքի կապ, կամար որ առհասարակ արձաթաշէն կըլլայ: 2) Ապարանջան: 3) Հասակ: 4) Այրուած:

Մոկացիքն ալ ունին Մամթելի պարերգը, որուն իբր նմուշ կը մէջ բերեմ հետեւեալ տողերը:

Զինչ ու զինչ տամ լողորչուն,

Զօմա զօմա էր,

Զիմ շապիկ տամ լողորչուն

Քօմա քօմա էր:

Ոչ էառ, ոչ խաւնեցաւ,

Զօմա զօմա էր,

Ոչ էխան Մամկալ ծովէն,

Քօմա քօմա էր:

Զինչ ու զինչ տամ լողորչուն

Զօմա զօմա էր

Լիւնակ գիշեր պագ բմ տուի

Քօմա քօմա էր:

Խետ առեց, խետ խաւնեցաւ

Զօմա զօմա էր

Խետ էխան Մամկալ ծովէն

Քօմա քօմա էր:

Բայց մոկացոց վարիանդը շատ կարճ և թոյլ է. գեղեցկութիւնը մինակ բարբառի և պարերգի հիւսուածքի մէջն է: Ասոր հակառակ Վանի բարբառով երգուած վարիանդը թէ երկար է և թէ գեղեցիկ հիւսուածք ունի:

Շամիրամը իր «սրմա մագեր»էն սկսելով, մինչև թանգազին հագուստները, աչքերը, թուշերը, բերանը, «սիւտակ գօշը» «շամամ ծիծերը» «բլազիւկները» և այլն, բոլորը կուտայ լողոր երիտասարդին, մինակ թէ սա ծովէն զուրս հանէ Շամիրամի հմայիչ Մամթելը: Երիտասարդը կը գրաւուի թագուհու գեղեցկութենէն, կը հմայուի և ծովու մէջէն կ'ունկընդդէ անոր երգը և իր թները կամաց կամաց թափահարելով, լող տալով կը մօտենայ Մամթելին, բայց կ'ուզէ որ Շամիրամը ըսէ թէ «կը սիրեմ քեզ», «իմ սիրտը կուտամ քեզ»՝ այն ատեն միայն Մամթելը պիտի ծովէն զուրս հանէ: Եւ արդէն այնպէս ալ կըլլայ:

ՆԱՆԷ ԳԻՑՈՒՅԻՆ

Ա.

«Եւ որք զիմեալ հասեալ՝ զգաստացեալ զօրօքն՝ սուրբ Գրիգոր թագաւորան հանդերձ, փօրէին զօսկի պատկերն անանտակաւնաց դիցն. և ամենին զտեղին քանդեալ վառնէին, և զօսկին և զարծաթն աւար առեալ, և անտի ընդ գետն Գայլ, յանկոյս անցանէին, Բանդիկն զՆանեական մեհեանն դստերն Արամազդայ ի թիլն յաւանի»:

Ազգարանգեղոս*)

Մեր հեթանոս ու դիցապաշտ նախնեաց բազմաթիւ աստուածներէն մէկն ալ Նանէ դիցուհին էր, որը ինչպէս կ'աւանդէ հայագրի պատմագիր Ազաթանգեղոսը, Յունաց Արամազդ աստուծոյ երրորդ զուստըն էր:

Հայոց Տիգրան Բ. աշխարհակալ թագաւորը յունական աստուածներու—դիցերու արձանները տեղաւորեց Հայաստանի մէջ: Բարձր Հայքի Դարանեաղեաց դաւառի, Թիլ աւանին մէջ Տիգրանը հաստատել տուաւ Յունաց իմաստութեան աստուածուհու, Աթենասի արձանը: Նոյն Թիլ աւանին մէջ էր նաև հայոց Նանէ դիցուհու մեհեանը, որը քրիստոնէութեան ի Հայաստան մուտքով, կործանուեցաւ Գրիգոր Լուսաւորչի և Տրդատ արքայի ձեռքով:

«Քաղզէական Որէզ քաղաքի աստուածուհին էր Նանէ, զոր Գրիստոսէ 23 դար առաջ Պարսիկը (յաւուրս Խուսուր—Նախուհուհուհէի) Յելլիս (Պարսկաստան) տարին... Ասորես-

*) «Ազաթանգեղայ Պատմութիւն» (Թիֆլիս. Յ. Մարտիրոսեանցի տպարան 1883). էջ 457:

տանեայք Նանա և Ասորիք Նանի կ'անուանեն զայն»*) .

Նանէ զիցուհին իմաստութեան և հնարագիտութեան աստուածուհին էր (Յունաց Աթենասի պէս) :

«Մեզ այնպէս է երևում, որ Նանէ զիցուհին Հայ կնոջ նշանակութիւնը պիտի ներկայացնէր մեր հեթանոս նախնեաց աչքին և մանաւանդ պիտի համարուէր ճշմարիտ արտայայտութիւն այն հայացքներէ, որ ունեցած է Հայ ժողովուրդը կնոջ նշանակութեան վերայ. կինն այսօրուայ Հայի աչքումն էլ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ գերդաստանի սիւնը»**):

Վերոյիշեալ մէջբերումները ըրի ցուցնելու համար թէ ուրիշ ծագում առած է Նանէ զիցուհին և սա ի՞նչ նշանակութիւն ունէր իբր պաշտամունքի առարկայ :

Իմ նպատակը չէ այստեղ մանրամասն կանգ առնել Նանէ զիցուհու պատմա-հնագիտական արժէքի վրայ, այլ ես կ'ուզէի ցուցնել, թէ յունական Աթենասին համապատասխանող իմաստութեան այս հայկական զիցուհին ի՞նչ նշմարներ ու կոչումներ թողած է մասնաւորապէս Վասպուրականի հայ ժողովրդական բնահիւստութեանը մէջ : Վերոգրեալները միայն ընդհանուր ծանօթութիւններ էին այդ զիցուհու մասին :

Վասպուրական նահանգի հին ու պատմական մէկ գաւառն է Մոկաց լեռնազարդ ու ջրաշատ աշխարհը, որուն հարաւարեւմուտքը, գեղեցիկ զիրք ու տեսարանով ձորի մը մէջէն խշշալով հոսող գետակի մը ափին շինուած է Նանենց գիւղը, համանուն ձորին մէջ : Գիւղը շրջապատուած է առատ ու բերրի արօտավայրերով և ընդարձակ ծառաստաններով : Վերջին գէպքերէն առաջ (1915) գիւղը ունէր 20 տուն (173 անձ) զուտ հայ բնակչութիւն :

Նանենցի քովն է եղած (մօտ երեք դար առաջ) ս. Վարդան անուանով վանքը որ ունեցեր է միաբանական ճոխ

*) Տօք. Ն. Տաղաւարեան. «Հայոց հին կրօնները» (Կ. Պօլիս. 1909. տպ. Մատթէոսեան) էջ 80.

**) Կ. Կոստանեան «Հայոց հեթանոսական կրօնը» (Վաղարշապատ. 1879) էջ 24.

ուխտ մը : Նանենցը Առնօս լեռան ստորոտներու վրայ խաղաղ ու կոյս բնութեանը մէջ ապրող հայկական փոքրիկ ու սիրուն գիւղակ մընէ, որու գոյութիւնը ըստ աւանդութեան շատ հին է և կը հասնի մինչև հայոց հեթանոսական դարաշրջանները :

Մոկացի ժողովուրդը կ'աւանդէ, որ քրիստոնէութենէն դարեր առաջ, Առնօսի սարալանջերուն վրայ, (Նանենց գիւղին մօտերը) բլուրի մը գագաթին կառուցուած է եղեր հայ հեթանոսական մեհեանը, որու սիւներուն տակ ու տաճարին մէջ հեթանոս մոկացիք պաշտամունք կրնձայէին զիցուհու մը, որ Նանէ կը կոչուէր : Իրենց աստուածուհուն ի պատիւ, մոկացիք տարուան մէջ, այն օրը—երբ Նաւասարդի տօները և աստուածներու պաշտամունքները կը կատարուէին—մեծ ցնձութիւններով, ուրախութիւններով և զոհերով կը մեծարէին : Հին հայոց հեթանոսական այդ տօներու յիշատակն է (քրիստոնէութենէն յետոյ) Վարդավառի տօնը :

Մոկաց լեռնաշխարհի հեթանոս հայ ժողովուրդը, երբ դեռ կանգուն էր Նանէ զիցուհու մեհեանը*), ամէն արշալոյսին՝ արևածագէն առաջ, դուրս կուգար գիւղերուն մօտիկ, բաց տեղերը և աչքերը կ'ուղղէր այն կողմը, ուր կառուցուած էր Նանէական մեհեանը : Երբ սուկեջող արևը կը շիկնէր արևելքի ծիւնածածկ լեռանց բարձրունքներէն և իր օրհնեալ ու կենսատու ճառագայթներով կը լուսաւորէր և կը ջերմացնէր արար աշխարհը, հեթանոս ժողովուրդը մէկ մարդու պէս ծունկի կուգար և իր ազօթքն ու պաշտամունքը կրնձայաբերէր արևուն : Այս ընդհանրական պաշտամունք էր այդ լեռնաշխարհի բնակչութեանը համար : Իսկ այնտեղ ուր կառուցուած էր Նանէ զիցուհու մեհեանը, որը շրջապատուած էր մեհեանական պաշտօնէից (քուրմեր) բնակարաններով, այնտեղ աւելի հանդիսաւոր

*) Ինչպէս տեսանք Նանէ զիցուհու մեհեանը, ըստ Ագաթանգեղոսի, կը գտնուէր Բարձր Հայքի Դարանաղեաց գաւառի թիւ աւանին մէջ, իսկ Մոկաց երկրի մեհեանը երևի երկրորդն էր :

էր պաշտամունքը արևուն, որը իր լոյսն ու իմաստութիւնը տուած էր հայկական աստուածունն՝ Նանէին:

Անցան դարեր. եկաւ քրիստոնէութիւնը, որ առաջին առթիւ իսկ մուտ գտաւ ի Հայաստանը, որու հովուապետը, Լուսաւորիչն ս. Գրիգորը, ճրգատ արքային հետ, սկսան իրենց քարոզութիւնները յօգուտ նոր կրօնին:

Հայրապետն ու թագաւորը ձեռնարկեցին հալածանքի ենթարկել հեթանոս հայերը, կործանել և քանդել ասոնց մեհեանները, կրակատունները, կռատունները, բազինները և այլն: «Սուրբ Գրիգոր թագաւորան հանդերձ, փշրէին զոսկի պատկերն անահտականաց զիցն»: Քանդեցին և կործանեցին «գնանէական մեհեանն»՝ («ի Թիլ յաւանի»):

Գրիգոր Լուսաւորչի հեթանոսական կրօնի ու պաշտամունքի յիշատակարաններու այս անխնայ քանդումներն ու կործանումները, տարածուեցան մինչև Վասպուրականը որ, հարուստ էր հեթանոսական յիշատակարաններով:

Վանին մօտիկ, Վարազայ լեռնահովիտին մէջ կայ կողպանց գիւղը, որուն մօտ ի հսուսն, ինչպէս կ'աւանդէ Թովմա Արծրունին, եղած է մեհեան. «Քանզի էր ի տեղին այն յառաջագոյն տեղի մեհենից Վահեափահանի*»): Լուսաւորիչը կործանեց այդ մեհեանը և անոր տեղ շինեց վանք մը, որ մինչև այժմ կայ և իր անունով կը կոչուի ս. Գրիգոր:

Այսպիսի մեհեաններէն մէկն ալ անա Մոկաց աշխարհի Նանէ գիցուհուն նուիրուած մեհեանն էր, որ Քրիստոնէութեան ի Հայս մուտքով կործանուեցաւ:

Իարձեալ ըստ ժողովրդական աւանդութեան, Նանէ գիցուհու մեհեանի կործանումէն յետոյ, քուրմերը հեռացան մեհենատեղիէն և ձորի մը մէջ առանձնանալով բնակութիւն հաստատեցին գետակի մը կանաչազեղ ափին վրայ: Բայց հեթանոսութեան այդ մոլեռանդ խնկարկու-

* Թովմա Արծրունի «Պատմութիւն Տանն Արծրունեաց» (Կ. Պոլիս. 1852) էջ 241:

ները չը մոռցան, աւելի ճիշտ չ'ուզեցին մոռնալ անուն ու յիշատակը իրենց աստուածունն՝ Նանէ գիցուհուն, որու անունով ալ իրենց բնակավայր—գիւղը կոչեցին Նանեց, որը դարերու ընթացքին պահեց իր հեթանոսական կոչումը մինչև այսօր: Նանէի մեհենատեղին ևս իր յարգանքն ու պաշտամունքը երկար դարերէ ի վեր պահեց, այնպէս որ մինչև վերջին տարիներս Նանեց գիւղի հայերը և ասոր շրջակայքի թափառական ու նստակեաց քիւրդերը, ամէն տարի Վարդավառի տօնին, առաւօտ արշալոյսին, արևածագէն առաջ, կ'երթային Առնօսի սարալանջին վրայ գտնուած բերդի նմանոց աւերակներու (որոնք ըստ աւանդութեան Նանէ գիցուհու մեհեանի աւերակներն են) վրայ արևուն պաշտամունք մատուցանելու համար:

Երբ արևը կը սկսէր շիկնել հորիզոնին վրայ, գիցապաշտ ուխտաւորները աչքերնին արևուն ուղղելով ծունկի կուգային և իրենց պաշտամունքը կը նուիրէին արևուն և ապա իրենց հետը բերած ոչխարները կը զոհէին:

Այս երևոյթը ապացոյց է հին հայոց հեթանոսական յիշատակներուն: Երբ Նանեցի հայերը և մօտակայ քիւրդերը յատկապէս, աւանդաբար մեհեան համարուած այդ աւերակներուն վրայ կը կատարեն իրենց պաշտամունքն ու զոհաբերութիւնը, սա ալ ապացոյց է, որ դեռ Նանէ գիցուհու պաշտամունքի յիշատակները մինչև այժմ կան մեր մէջ: Այլպէս եթէ պաշտամունքը միայն արևու համար ըլլար, հարկ չը կար, որ երթային յիշեալ աւերակներու վրայ, որոնք դարձեալ պաշտամունքի առարկայ են:

Այս աւերակներուն մօտիկ կայ աղբիւր մը, որու մասին հետևեալ աւանդութիւնը կը պատմուի:

Նանեց գիւղի շրջակայքի գիւղերէն մէկուն հովիւը, ամառնային շոգ օր մը իր ոչխարներով կուգայ հանգստանալու յիշեալ աւերակներուն մօտը: Թէ ինքը հովիւ, և թէ ոչխարները շատ ծարաւ էին, Հովիւը աւերակներու սուրբէն (որը Նանէ գիցուհին կրնար ըլլալ վասն զի անոր մեհեանի աւերակներն էին, որոնց մէջ կ'ապրէր անտե-

սանելի կերպով ինքը՝ Նանէն) կը խնդրէ, որ աղբիւր մը ցայտեցունէ որու շուրով թէ ինքը և թէ իր ոչխարները յագեցնան, խոստանալով «անծին շիշակ» մը (ոչխար) զոն ընել սուրբին: Սա կատարեց հովուի խնդրանքը, աղբիւրը բղխեցաւ, հովուն ու իր ոչխարները յագեցուցին իրենց ծարաւը:

Բայց հովիւը չը կատարեց իր խոստումը, «անծին շիշակ»ը չը զոհեց ըսելով.

— «Մատաղը՝ մատաղ ը¹⁾, ոչխարի տեղ ոճիլ տը կտրեմ²⁾»:

Եւ հովիւը ոճիլը զոհեց ոչխարի տեղ: Բարկացաւ սուրբը հովուի այս արարքին վրայ, անիծեց զայն, որ իր ոչխարներով քար դարձաւ:

Հովուի քոյրը լսեց այս աղէտը և ողբով եղբրեբր գեց.

«Առնօսն էր³⁾ բանձրիկ⁴⁾ սարին

Առնեմ կուծն ու կթղէն⁵⁾

էրթամ թամաշէն⁶⁾:

Չըմ գիտի⁷⁾ բըշին⁸⁾ անեմ⁹⁾

Թը բըշի ուսթին¹⁰⁾:

Ախպէրս խովիւ էր,

Ոչխարը բէօլ¹¹⁾ էր,

Դուղէն¹²⁾ Աստծուց արաւ,

Դուղէն կատարուաւ,

Կաթնիկ¹³⁾ ախրիւր էլաւ:

Ախպէրս անգէյտ էր,

Անծին շիշակ մատաղ չ'արաւ՝

Ոճիլ մատաւ արաւ:

1) է: 2) Պիտի մորթեմ, զոհեմ: 3) Առնօսը Մոկաց աչխարի բարձր ու ձիւնածածկ մէկ լեռն է: 4) Բարձր: 5) Գաւաթ: 6) Երթամ գիտեմ, տեսնեմ: 7) Չըգիտեմ: 8) Բուրջին բառը կը նշանակէ բերդ. կը համապատասխանէ բուրդ բառին: 9) Անեմ, այստեղ տեսնելու իմաստ ունի, մտիկ անեմ: 10) Վարպետ: 11) Շատ, առատ: 12) Աղօթք: 13) Կաթնով աղբիւր, որու շուրը կաթի պէս սպիտակ ու մաքուր է, հէքեաթային իմաստով:

Ախպէրս ուր տեղով,

Աստուած քեար արաւ»:

Այժմ անցնենք Նանէ անուանահնչման նշմարներուն:

Բ.

«Որչափ որ դժուարին է մի նոր կրօն, նոր սկզբունք թագաւորեցնել մի հին ժողովրդի մէջ, նորանից ևս առաւել դժուար է արմատական անել մի հին ժողովրդի միջից այն նուիրական տարրերը, որ նրա հոգու հետ անբաժան մակարդուած են*»:

Կոստանեանի այս խօսքերը շատ իրաւացի են: Հազարաւոր դարեր անցեր են հայոց հեթանոսական դարաշրջաններու վրայէն, բայց այդ մոլեռանդ կրօնի, զիցաբանական այդ խելայեղ պաշտօններու հետքերն ու յիշատակները, անջնջելի մնացին հայ ժողովուրդի հոգւոյ մէջ: Հին կրօնի և պաշտամունքի տարրերը, նոր կրօնի ի Հայս մուտ գտնելէ յետոյ բնաւ չանհետացան և կամ մոռացութեան չը արուեցան, ընդհակառակն այդ «նուիրական տարրերը» հայ ժողովուրդի «հոգու հետ անբաժան մակարդուած են»:

Հայոց հին կրօնի «նուիրական տարրեր»էն են ահա Նանէ զիցուհու անուանահնչման նշմարներն ու հետքերը, Վասպուրականի հայ ժողովրդ, բանահիւսութեանը մէջ:

Ինչպէս Անահիտ և Աստղիկ զիցուհիներու անունները մինչև այսօր կը պահեն իրենց թարմութիւնը և շատ ընդհանրացած են իբրև իզական անուններ, այսպէս ալ Նանէ անունը:

Վանի և շրջակայ գաւառներու մէջ տարածուած անուն մըն է Նանէ, որը ունի նաև տարբեր հնչիւններ, այսպէս, Նանա, Անանա, Նաներ: Անանա կամ Նաներ խաթուն, Նաներ մօրքոյր: Ես գիտեմ կիներ, որոնք ունէին

*) Կ. Կոստանեան. «Հայոց Հեթանոսական կրօնը», էջ 12:

սեփհական անունները, բայց այնուամենայնիւ Նանա կոչում ալ ունէին:

Ես իմ հանգուցեալ մօրս և մօրաքրոջս Նանա կը կանչէի, երբ կը հարցնէի թէ ինչու իրենք Նանա կը կոչուին կը պատասխանէին.

— Նանա, տանտիրուհի, մեծ, տան սիւն կը նշանակէ:

Սա շատ ճիշտ բացատրութիւն է, որ կայ նաև արևելահայոց մէջ: Ասոնց մեծ մօր կամ տատին տրուած Նանի կոչումը կը համապատասխանէ մեր Նանային: Նոյն է քիւրդերու մէջ, որոնք դարձեալ տան տիրուհիներուն կամ հասակաւոր կանանց Նանէ կը կանչեն, իսկ աղջիկներուն կամ հարսներուն կեանէ (որը Վանի գաւառաբարբառով կըրճա կը կոչուի): Երբ գեղջիւղները Վան կուգային ե առիթ կ'ունենային վանուհիներու հետ խօսելու, անոնք վերջիններու «աղջիկ նանա» կամ «խաթուն նանա» կոչումներ կուտային, որոնք դարձեալ տանտիրուհու նշանակութիւնն ունին:

Նանէ, Նանա, Նանի, կոչումները, տանտիրուհի, տան սիւն նշանակութիւնները ունենալէ զտտ, աննդատուի, ստնտուի իմաստ ալ ունին:

Պարսկերէն՝ հացը կը կոչուի Նան (ինչ որ գործածական է նաև քիւրդերու մէջ) անուցանողի իմաստով: Գեղջիւղները երբ կով կամ էգ գոմէշը կ'իթեն, փաղաքշանքով մը կըսեն. «Օհօ նանօ» կամ «Օհօ նանէ»:

Ռեհան բանջարաբոյսին նմանող բոյս մը կայ, որ Նանա կը կոչուի, անուշահամ և հոտաւետ է կը գործածուի կերակուրներուն իբր համեմ:

Վերոյիշեալ բոլոր հնչիւնները, կուգան Նանէ կոչումէն և անպայման ու է կերպով կապուած են հեթանոս հայերու այդ զիցուհու անուանը հետ: Նանէ անուան այդ բազմաթիւ վարիանդները ապացոյց են այն բանին, որ ժողովուրդը շատ դժուարաւ կը մոռնայ իր պաշտած կրօնը ինչպէս նաև դժուարաւ ալ կը իւրացնէ նոր կրօն մը: Հին կրօնի տարրերէն է և Նանէ զիցուհու անուանը, որ ժողո-

վուրդը անջնջելի կերպով պահեց իր մէջ, միշտ մեծի կամ լաւի իմաստով և կամ պարզապէս չուզեց այդ անունը մոռացուիլեան տալ: Այսպէս կրնանք ըսել նաև հայկական միւս աստուածուհիներու վերաբերմամբ, օր. Անահիտ, Աստղիկ, և այլն: Ոսկիամայր Անահիտ զիցուհու (որու մեհեան Եկեղեցի Երէզ աւանին մէջն էր) անունը մեր իզական սիրուած անուններէն մէկն է, նոյն և Աստղիկին:

Նկատելի պարագայ մըն է նաև որ Նանէ կամ Նանա անունը առհասարակ տարածուած է ժողովուրդի հասարակ դասակարգի և մանաւանդ զիւղականներու մէջ:

Այժմ խօսինք այն մասին, թէ Նանէ, Նանա, անունը ինչ տեղ ունի ժողովրդական բանահիւսութեանը մէջ:

Ժողովուրդը Նանէ զիցուհու անունը, որքան որ միշտ յիշելի կերպով պահեց առօրեայ կեանքի մէջ, նոյնքան ալ այդ անունը նա անմոռաց կերպով կապեց իր ուրախութեանց կամ երգերու հետ, ուզելով որ իւր զիցուհին կեանքի ամէն երևոյթի մէջ իրեն հետը ըլլայ:

Թէ Նանէ, Նանա անունը ո՞ր դարերէն մտէր է ժողովրդական երգերու մէջ, անյայտ է, բայց որ այսօր այդ անունը որոշապէս պահուած է ժողովրդական երգերու մէջ՝ այդ փաստ է, ինչ որ պիտի ցուցնեմ քանի մը օրինակներով, նախապէս յայտնելով որ կրնան այդ կոչումները, ուրիշ կերպով ալ մտած ըլլալ երգերու մէջ:

Այսպէս է նաև Հայկ անուանը համար: Ժողովուրդը կ'աւանդէ որ երբ մեր զիցուհին նախահայրը մեռաւ, իր հոգին թաւ երկինք և եղաւ Հայկ համաստեղութիւնը (Orion-Օրիօն), իսկ մարմինը մնաց հողի վրայ որուն նման արձան մը (կուռք) շինեցին հայերը, որոնք կապրէին Ծրուանդունիք (այժմու Հայոց Չոր) գաւառին մէջ:

Հայկը պաշտող հայերը գնացին յիշեալ գաւառի մէկ գիւղէն «խառնակունք» (գոյնզգոյն ակներ, թանգազինք քարեր)բերին, արձանը զեղազարդելու համար: Այն գիւղէն, ուրկէ «խառնակունք» բերին կոչուեցաւ Խառնականց (հայցական հորովով) գիւղ, որը այժմ ալ գոյութիւն ունի

Հայոց Չորի մէջ և հայաբնակ մեծ գիւղ մըն է: Վառ-
նակունքը՝ տարան ուրիշ գիւղ մը, ուր աստուածներ կը
չինէին. Հայկի արձանն ալ այնտեղ շինեցին, այդ գիւղն
ալ կոչուեցաւ Ասուածաւէն, (այն գիւղը ուր աստուած-
ներ շինեցին): Աստուածաշէն գիւղէն ժողովուրդը առօք
փառօք վերցուց Հայկ աստուծոյ արձանը և եկաւ ուրիշ
գիւղ մը: Արձանը այնտեղ հաստատեցին, այդ գիւղն ալ
կոչեցին Հայկ, որ ազաւազուելով եղաւ Խէֆ*), որը այժմ
կայ և Հայոց-Չորի մեծ ու հայաբնակ գիւղերէն մէկն է:

Հայ ժողովուրդը իր գիւցագն աստուծոյ անունը
անմոռաց պահեց և յիշեց իր երգերուն մէջ.

Հա՛յ(4) հա՛յ(4) հա՛յ(4) հա՛յ(4),
Հօ՛յ հօ՛յ հօ՛յ հօ՛յ:

Ասոնք զուտ բացականչութիւններ են թէև, բայց ժո-
ղովուրդը կաւանդէ որ այդ բացականչութեանց տակ
ծածկուած է Հայկ անունը:

Աւելի որոշ ու համոզեցուցիչ է Նանէ, Նանա անուան
երևումը երգերու մէջ, որոնց բազմաթիւ օրինակներէն
ես կը բերեմ միայն քանիները.

Աղջիկ քեռ անուն Ֆինջան,
Նանօ, Նանա, Նանէ ջան:

Լուսնակն անուշ բոլորած
Տանըմ նանա ըմ նանա,
Մէջ մութ ամպին մոլորած
Տանըմ նանա ըմ նանա:

*) Վանի գաւառաբարբառին մէջ, ինչպէս յիշեցի «հ» գիրը
«խ»ի կը փոխուի օր. հայ=խայ, հով=խով. հաւատ=խաւատ
և այլն: Իսկ գաւառաբարբառներու մէջ առհասարակ «այ»ով միա-
վանկ բառերու «այ»ը կը փոխուի «է»ի. օր. հայր=խէր, մայր=
մէր, այծ=էծ, փայտ=փէտ և այլն:

Այս օրէնքով ալ ահա Հայկ կոչումը հղած է Խէֆ, իսկ հայր՝
Իէն. «Իէն ու տաճիկ»: (Տես էջ 17):

Կամ թէ մոկացիներու այս քառեակը.

Լիւսնակ գիյշեր տիւս էլա
Պանէ նանէ նանա ջան,
Ի՞նչ մուրմուր ձիւն էր իկեր
Պանէ նանէ նանա ջան:

Մայրերը փոքրիկ երախաները խաղցնելու ժամանակ
կ'երգեն.

Նա պտի նանա պտի,
Նա թոփ նանա թոփ:

Եւ կամ՝

Օ՛ նինա, տօտիկ նինա:

Էսօր նորըմ նորերէ նինարէ նինարէ
Յարոջ փէօշին կորերէ նինարէ նինարէ:

Ունքերդ կալամկաշ ախշիկ,
Իմ սիրուն սէր ջան ախշիկ,
Նանա նանա նինի նա
Նանա նանա նինի նա:

Պաւքուկ վէր ծովուն անուն էր Աբօր,
Աբօր աստըւոր սրտիկ սեաւոր,
Նանօր նանանօր, ջանօր ջանանօր:

Մեռնիմ քըզի սուրբ Յովանէս,
Մատաղ կանեմ կարուլ էնես,
Կիտու թրթուս քէօքէն խանես,
Ես քե մեռնեմ սուրբ Յովանէս:
Նանընա նանա նանա քեթուս,
Չանընա նանա նանա կանաշ թրթուս:

Էկին էկին Մոկաց խարաներ
Կրախանօր նանանօր,

Բաժն էր բարակ յէրկէն վիզ
Խանիկ նանիկ ջան նանիկ,
Քու Աստուած սիրես գրկես զիս
Խանիկ նանիկ ջան նանիկ:

Դեռ բազմաթիւ են նման օրինակները, մանաւանդ պարերգներու մէջ, եթէ դարձեալ ժողովրդական աւանդութեանը պահ մը հաւատք ընծայենք, պիտի գտնենք, որ Նանէ զիցուհին առաւել ևս կը գովաբանուի կամ կը յիշուի պարերգներու կամ ուրախ երգերու մէջ: Շատ սովորական երևոյթ է օրինակ, երբ ուրախութիւն ընդունելը այլևս երգելու նիւթ չ'ունենան յարմար եղանակով մը կը ձայնեն.

Նանա, նանա, նանա նա
Նինա, նինա նինա նա:

Եւ կամ՝

Տանանա նանա նանա նանա,
Տինինի նինի նինի նինա:

Եթէ այս բոլոր օրինակներու մէջ յիշուած Նանա, Նանէ, Նինօ, Նինա, Նինի, Նինէ և այլն, իսկապէս կը ընդորոշեն Նանէ զիցուհու անունը, անոնք մեր հին ու հեթանոս նախնիքներէն մեզի մնացած բանահիւսական շատ թանգագին գանձեր են:

ՆԱՀԱՊԵՏ ՔՈՒՉԱԿ

Գրքիս սկիզբը, «Երկու Պօք»-ին մէջ ևս յիշեցի, որ «շատ ընտիր նիւթեր ունիմ հաւաքած միջնադարեան անուանի սիրերգու Նահապետ Քուչակի մասին»: Այս բոլորը եթէ հրատարակուին շատ նորութիւններ կը պարզուին Քուչակի աւանդական կեանքի մասին, այլ և նոր հայերէն ու թուրքերէն երգերու (սիրային, խրատական, պանտուխտի) լոյս ընծայումով հայ բանասիրութեանը համար նորանոր ուսումնասիրութեան նիւթ կը դառնան պապ Նահապետ և թո՛ւ Քուչակներու գրական ստեղծագործութիւնները:

Նահապետ Քուչակին վերագրուած երգերէն (իմ հաւաքածը) ևս առաջին առթիւ լոյս կ'ընծայեմ յետագայ հայերէն սիրային վեց քառեակները, ինչպէս նաև թուրքերէն «Դէրդլի բիւբիւլ» (դարտոտ բլբուլ) և «Բէնդի Մահու» երգերը, իմ հայերէնի արձակ թարգմանութեամբ միասին:

Հայերէն քառեակները ևս գրի առած եմ 1914-ի ապրիլին, Արճէշի Մատգավանք գիւղին մէջ, կոյր աշուղ Յակոբէն, որը այդ քառեակները մեզմ ու հաճելի եղանակով մը իր շունգուռին վրայ նուազելէ յետոյ, երբ հարցուցի թէ «ո՞ր տեղէն սորված ես» պատասխանեց.

— Աստուած խոզին լուսաւորի Աշուղ Տալիպին, իմ ուսթէն (վարպետ) էր, լոսխոզին կ'ասէր որ էսա «եարի» երգերն ասողը խառակոնխոցի «Աշուղ Չիչակ»ն ի (աշուղ Քուչակ):

Այսպէս անա, ըստ աշուղ Յակոբին, քառեակները Քուչակին կը վերագրուին, երբ մանաւանդ նկատենք, որ անոնց մէջ ի յայտ կուգան սիրային այնպիսի զգացումները, արտայայտութիւնները և ապա քառեակներու կազմութիւնը, տաղաչափութիւնը, ոճն ու դարձուածքները կը տեսնենք որ բոլորն ալ «քուչակաձև» են: Տաղաչափութիւնը որ տեղ տեղ խանգարուած է, պէտք է վերագրել այն բանին, որ կամ երգող աշուղը չէ կրցած լրիւ մտաբերել բառերը և կամ այդ քառեակները դարէ դար կոյր աշուղներու բերնին մէջ յաճախ նահատակուած և նման տաղաչափութեան ենթարկուած են: Հաւանաբար նման քառեակները տակաւին կան պահուած մեր կոյր աշուղներուն մէջ, մանաւանդ ի Վասպուրական:

Ա.

Բանձր ու կանաչ սարի պնդ աղբրիկ, հով գուլն ջրիկ,
Ատ քու մարգարտե ու զողզողուն¹⁾ յական մտիկ,
Առնեմ նստեմ գիմ շինարի եւր խօրօտիկ²⁾,
Գլխիկս գիւր ծըծին ղնեմ ու պագնեմ գիւր կարմրիկ թշիկ:

Բ.

Երկրածին քու սուրաթովդ³⁾ յիս խօշնուտ⁴⁾ կու ըրես,
Ծով աշերդ ի ծով լուսնկայ հետ խնդ անես,
Գիշեր երեզկամ⁵⁾ յերեսդ կու նմանես պտրի⁶⁾ լուսին,
Տերեկ կու նմանես արեւ՝ որ շողն տայ գիմ երեսին:

Գ.

Մեր սարի կարմիր կաքաւուն պէս կու քալես,
Որ մէկ սաւտագետար⁷⁾ տղայ մի տեսնես,
Առ ու փախ⁸⁾ անես երթաս ի ձուն պահուրտես,
Ա՛մ, թըֆալ⁹⁾ ես կարմիր երես, ի ձուն ղողաս ու մրես:

1) Գլգան, վճիտ: 2) Գեղեցիկ: 3) Տեք, պատկեր. թրք. բառ է: 4) Հաճոյք, ուրախութիւն. թրք. բառ է: 5) Նայեմ, դիտեմ: 6) Լուսնոյ ամբողջական վիճակը, լրացած լուսին: 7) Թեկացրիւ, տաքարիւն, պարսկ. բառ է: 8) Աճապարիւ, առնել փախնել: 9) Թոյլ, տկար, թրք. բառ է:

Դ.

Գիշեր ցերեկ հազար ղեր¹⁾ ի քու մարն²⁾ եմ պաղատեր,
Որ ղէսթուր³⁾ տայ յիս գամ ձեր շէն տներ,
Չէնիկս տամ սագի ձէնին քեզ գովք ասեմ.
Եղնկ, քու ջարի⁴⁾ մարն է անջիգար⁵⁾ ես ինչ անեմ:

Ե.

Խնձորի ծառն ի վերայ նստեր ես ինձոր կ'ուտես,
Յերեսդ կարմիր ինձորին կու նմանես,
Ա՛մ, զիզալ⁶⁾ աղջիկ յիս քանի տի⁷⁾ մտիկ անես,
Ծառէն ի յիս կու նայես՝ սիրովդ գիմ հոգին կու ղաղես⁸⁾:

Զ.

Երէկ գիշեր ի երագ տեսայ գիմ եարն անուշիկ,
Որ եկեր կրծքիս ընկեր⁹⁾, պագնէր գիմ թուխ երեսիկ.
Գլխիկս վերցի ի քարձէն որ պագնեմ գիւր կաթ թշիկ,
Եղնկ, գիմ լալա¹⁰⁾ եար հաւրու¹¹⁾ նման թուա ի յերդիկ¹²⁾:

Քուչակին վերագրուած բազմաթիւ թուրքերէն երգերէն «Դարլի Բիւլբիւլ» և «Բէնդի Մահու» երգերը ես գրի առած եմ 1917-ի մարտին, Աշտարակի մէջ, խառակոնիսցի Ուսթա Ղազարէն (վարպետ, հիւս), որ ցաւոտ աչքերով 60 տարեկան յաղթանդամ մարդ մըն է: Քուչակին վերագրուած թուրքերէն երգերը Ուսթա Ղազարը սորված է ասկէ 30 տարի առաջ, իրենց գիւղացի աշուղ Կուլիջանէն, որը աշակերտածէր Պօլսոյ նշանաւոր աշուղ Լիսանին: Քուչակի թուրքերէն երգերը գիտէր նաև խառակոնիսցի Գէորգ Կարապետեանը, 55 տարեկան կարճահասակ առոյգ ծերունի մը: Այս երկուքը, ինչպէս նաև դարձեալ խառակոնիսցի Ալէքսանը, վերջին տարիներս

1) Անգամ: 2) Մայր: 3) Արտօնութիւն, թոյլտուութիւն. ոչարսի. բառ է: 4) Բաւթառ, զառամած, պառաւ: 5) Անսիրտ, անգութ: 6) Գեղեցիկ, սիրուն, թրք. բառ է: 7) Պիտի: 8) Կայրես, կը խորովես: 9) Ընկած է: 10) Գեղեցիկ ծաղիկ մըն է: 11) Թուշուն: 12) Գիւղական տուներու տանիքներու վրայի լուսամուտը երդիկ կամ էրախ կը կոչուի:

իրենց գիւղի աշուղներն էին և ամէն խնջոյքին ու հարսանիքին կը մասնակցէին:

Ա.

ԴԱՐՏԼԻ ԲԻՒԼԲԻՒԼ

Ալազտօզլի դարաղի թիւթիւ,
Սէն աղլամն, քէն աղլարըմ,
Իքի գէօզըն եաշլի կալարն,
Սէն աղլամն քէն աղլարըմ:

Բիւլթիւլըն կանաղի սարի,
Բէն աղլարըմ զարի զարի,
Իրիթմիշ ըմ նազու եարի,
Սէն աղլամն, քէն աղլարըմ:

Բիւլթիւլըն կանաղի եէշի,
Գէյթի եազի գէլուի կըշի,
Աղլամնք քաննա եաքըշըր,
Սէն աղլամն, քէն աղլարըմ:

Բիւլթիւլըն կանաղի աղի,
Գէօյնիւմի չէքաիլար դաղի,
Վանլի Չիչակ*) նէհյնէր ըաղի,
Սէն աղլամն, քէն աղլարըմ:

Աշուղը իր խօսքը «գարդոս բլբուլին» կ'ուղղէ.

«Աչագեղ, դարառոտ բլբուլ, դու ինչն և կուլաս, թող որ քո տեղ ես լամ. քո գոյգ աչքերը թող արցունքոտ, թող թաց միան, բայց դու մի լար, թող որ քո տեղ ես լամ: Բլբուլ քո թևերը դեղնագոյն են, գեղեցիկ, իսկ ես տխուր եմ, նստեր եմ կուլամ աղիողորմ, վասնզի կորսնցուցած եմ իմ ճնազու եարը», որուն համար ալ բլբուլ ես կուլամ, դու

*) Ինչպէս յայտնի է Քուչակ անունը ունի քանի մը վարիանդներ, որոնցմէ մէկն ալ «Չիչակ»ն է որ կը նշանակէ «ծագիկ» իմաստուն, խելացի, ծաղկամիտ, իմաստագէտ:

մի լար: Բլբուլ ամառն անցաւ եկաւ, ձմեռը, թևերդ կանաչ գոյն ստացան, որուն համար ալ դուն կուլաս դուր տեղ: Արտասուելը ինձ կը յարմարի, բլբուլ դուն մի լար թող որ ես լամ: Բլբուլ մինչ քու թևերդ սպիտակեցան, իմ ալ սիրտս քաշեցին տարան լեռներու վրայ, ալ Վանեցի Չիչակը ինչ պիտի ընէ այգի, բուրաստան, բլբուլ դուն մի լար, թող որ ես լամ...»:

Բ.

ԲԷՆ ԳԻ-ՄԱՀՈՒ

Բէնդի-Մահու՝ քէնդ իւթիւնէ,
Աղըրբէջան եօլ իւթիւնէ,
Բիւլթիւ կօմմուշ գիւլ իւթիւնէ,
Սանա Բէնդի-Մահու դիեօրլար:

Սաղ եանընդան սուլար սքար,
Սօլ եանընդան Արշիշ ըաքար,
Գիւլ քէնէվշէ սէրին կօքար,
Սանա Բէնդի-Մահու դիեօրլար:

Դէրէդէքի մէշա, սազլար,
Կարշընդարի կուրէ կազլար,
Սէհրէ չօքքա հիւրի կօզլար,
Սանա Բէնդի-Մահու տիեօրլար:

Գէօրիւնդի քէեազ քէղանի
Տիւնէրըն Հինդու-եամանի
Աւրդ Չիչակըն վաթանի
Շիւքըր գէօրդիւմ, գիւզէլ վանի:

«Աշըղ Չիչակ»ը կը հմայուի իւր հայրենի առատաշուր և կանաչագեղ ափերով զարդարուն Բէնդի-Մահու (Քուլմը-Չիչակ) գետով և անոր գովքը կը հիւսէ:

«Բէնդի-Մահու, շատ թոււրեր կան քու շուրերուդ գէմ, դու կը գտնուիս «Աղըրբէջան»ի (Ատրպատական) ճամ-

բու վրայ: Առատահոս ջուրերուդ գետափերը գեղազար-
դուած են վարդի թուփերով, որոնց վրայ եկեր թառեր է
սիրահար բլբուլը: Գետ, որ այս գեղեցկութիւններով օժ-
տուած ես, քեզի Բէնդի-Մահու անուն կուտան: Աջ կո-
ղերէդ կը հոսեն վճիտ ջուրերը, իսկ ձախ կողմէն քեզ կը
դիտէ ու քեզմով կը հիանայ Արճէշը*):

Գոյնզգոյն վարդերը անուշ բոյրեր կ'արձակեն քու
ափերուն վրայ, գետ, դու՛ որ Բէնդի-Մահու կը կոչուիս:

Ձորերուդ մէջ անտառներ և փերուդ վրայ եղէգ-
նուտներ կը տարածուին, դիմացդ՝ բու ջուրերուդ մէջ կը
լողնան սագեր, իսկ փերուդ գեղեցկութիւնը դիտելու և
շրջագայելու ելած են «հիւրի»**) աղջիկները՝ եւ այս
բոլորը միայն քու փերուդ վրայ գետ, որ ունիս Բէնդի-
Մահու անունը: Կամուրջդ կը նմանի սպիտակ պարսպի,
իսկ քու շուրջն ու մօտակայքը կարծես «Հընդի-Ծաման»ը
ըլլայ, որ «Աշըղ Չիչակ»ի հայրենիքին, Վանին կը նմանի,
(որուն ի տես Աշուղը կը բացականչէ) փառք Աստուծոյ
տեսայ իմ հայրենիքը—գեղեցիկ Վանը***):

*) Վանի հիւսիսակողմը, Բերկրի աւանին մօտ, այնտեղ
ուր Բէնդի-Մահուն կը թափի Վանի ծովը, (Փշի-Գուսթէթ գիւ-
ղին մօտ) այնտեղ կամուրջ մը կայ յիշեալ գետին վրայ, որուն
վրայէն անցելով կը յառաջանան դէպ արևմուտքը, Բէնդի Մահուի
ձախ փի ուղղութեամբ և կը մտնեն Արճէշ գաւառի սահմանները:

**) Բանահիւսութեանց մէջ յաճախ կը յիշուի «հիւրի աղ-
ջիկներ» կամ «հիւրի փէրիներ» և այն որոնք ծովու կամ գետի
հէքեաթային էակներ և յաւերժահարսներ են: Առասպելական, հէ-
քեաթային «Հընդի-դիւնեա», «Հընդի եաման» (Հնդկաստան) աշ-
խարհներու մէջ ևս կապրէին «հիւրի աղջիկներ» կամ «հիւրի փէ-
րիներ»:

***) Աշուղ Գուշակը ինքնզինք Վանի Խառակոնիս գիւղացի
կամ պարզապէս վանեցի կը համարէ, որուն համար շատ բնորո-
շիչ են հետեւեալ տողերը.

«Ես Գուշակս եմ Վանեցի,
«Ե՛ գեղէն Խառակոնիսայ,
«Ացեր եմ հարիւր տարին,
«Ե՛լ չի՛ գար մտքիկս ի վերայ»:

ԱՍՏՂԿԱՆ ԲԵՐԴ*)

(Աւանդութիւն)

Հայ հեթանոսական պաշտամունքին
մէջ գեղեցկութեան և բեղմնաւորութեան
աստուածուհին էր Աստղիկը: Ամէն ազ-
գերը ի հնումն ունեցած են գեղեցկու-
թեան դիցուհիները այսպէս, Բաբելացիք՝
Իշտար, Ասորեստանցիք՝ Նանէ, Փիւնի-
կեցիք՝ Աստարտէ, Յոյներ՝ Աֆրոդիտէ,
Հատիններ՝ Վէնիւս, և Հայք՝ Աստղիկ:

Աւանդութիւն կըսէ, որ Աստղիկը Նոյ
նահապետի աղջիկն էր և հետեւաբար նա
ազգային, հայկական հարազատ դիցուհի
մըն էր, իսկ Գերմանացի պատմագէտ-գիտնական Հօֆմանը
կը կարծէ, որ Աստղիկը ասորոց Քօփարթա դիցուհին է, որ
կը նշանակէ փոքր աստղ—աստղիկ—լուսաբեր մոլորակ:

*) Վանի արևելակողմը, Վարազայ լեռնահովտին մէջ, Գա-
լիւա լեռնագագաթին մօտիկ կը գտնուի Աստղիկան բերդ կոչուած
բարձունքը, որ շրջապատուած է բնական հրաշաղեղ տեսարան-
ներով: Բերդի կամ աւերակներու հետքեր չը կան այդ քարաբար-
ձունքին վրայ, իսկ ժողովուրդը կ'աւանդէ, որ շատ հին ժամա-
նակներ առաջ հայոց Աստղիկ դիցուհու մեհեաններէն մէկն ալ
կառուցուած էր այդ բարձունքի վրայ, ուր տեղի կուենային
հայկական գեղեցկութեան աստուածուհու ամէնօրեայ պաշտա-
մունքները, ամէն առաւօտ՝ արևածագին:

Աստղիկը Հայաստանի ամենագեղեցիկ ու սիրուն աղ-
ջիկն էր, որ միայն գիշերներ կ'երևէր իսկ ցերեկները կը
պահուըտէր, որ զինք փնտռող տաքարիւն երիտասարդ-
ներու ձեռքը չ'իյնար, չը նայած որ ինքը դիւթելու, հմա-
յելու շնորհք ալ ունէր:

Մշոյ դաշտին մէջ Գուռգուռայ (այժմեան Գրգուռ
լեռան ստորոտները) կոչուած ջրաշատ տեղը կուգար
Աստղիկը գիշերանց և լոգանք կը կատարէր: Սիրահար ե-
րիտասարդները մօտակայ բլուրներու վրայ խարոյկ կը
վառէին որպէսզի ասոր լոյսը իյնար Աստղիկի կանացի
քնքուշ մարմնոյ վրայ և իրենք տեսնէին ու հրապուր-
ուէին...:

Սակայն Աստղիկը շուտով իմացաւ այս բանը և եր-
կընքի թանձր մշուշով պատեց այդ երկիրը, որ մշուշա-
պատ մնաց մինչև այսօր և կոչուեցաւ Մուշ = մ(շ)ուշ, որու
համար ժողովուրդը երգեց.

- «Մշու աշխարհ մշուշ է,
- «Մարն ու ձորը անուշ է,
- «Հիւսիս քամին քշէ զիս,
- «Ուր ծոցին մէջ թաղէ զիս»:

Ինչպէս Անահիտ զիցուհուն ձօնուած էին Ոսկիամայր,
Ոսկիածին, Ոսկեհատ տիտղոսներ, այնպէս ալ Աստղիկը
ունէր Ոսկեծղին եւ Վարդամաս կոչումները: Աստղիկին
ծաղիկներ և վարդեր կընծայաբերէին իր տօնին, որ տեղի
կունենար Յաւելեաց տօներուն, Արամազդի և Անահիտի
տօներուն հետ: Աստղիկին վարդ նուիրելէն է մնացած
թերևս Վարդավառ կոչումը, որ տօնական օրն էր նաև
Աստղիկին, որուն ի պատիւ վարդ կընծայաբերէին և ա-
ղանի կը թոցնէին, ինչպէս Անահիտի տօնին (գարձեալ
Վարդավառին) շուր կը սրսկէին: Կը կարծուի նաև որ
Վարդավառ բառը սանսկրիտերէն կը նշանակէ ջրացանու-
թիւն:

* * *

Վարագայ բանձրիկ սարերու ջրաշատ, ծաղկագարդ
ու կանաչագեղ հովտին հիւսիսակողմը, կապտաքար լեռան
գագաթաշարքերուն մէջէն, ամպերու հետ համբոյր ու ող-
ջոյն փոխանակող Գալիլեա բարձրունքին զիմացն է հե-
թանոս հայերու գեղեցկութեան աստուածուհի, չնաշխար-
հիկն Աստղիկի աւանդական մեհենատեղին՝ Ասղկան բերդը:
Կաթնով աղբիւրները կը գլգլան հաւատքի ու պաշտա-
մունքի այս սուրբ վայրին, սուրբ մեհեանին ամէն կող-
մերը: Բազմերանգ ծիլ-ծաղիկները կը գունագեղեն ու կը
գեղազարդեն գեղեցկութեան զիցուհու մեհեանին բոլոր-
տիքը: Բնութիւնը իւր գարգարանքը չէ խնայած այս
հիասքանչ վայրերուն: Զուլալ ու սառնորակ աղբիւրներով
ոռոգուած, ուռճացած կանաչութեան և մարգավայրերուն
մէջէն իրենց խատուտիկ, գեղին, կարմիր, ձերմակ կամ
կապուտիկ գլուխները անուշ ու մեղմ քամիով կը տարու-
բերեն հազար ու մի անուաւոր ու անանուն ծաղկունք՝
գեղատես ու անուշաբոյր:

Զմեռը ձիւնը կուգայ վէր սարերուն, սպիտակ վա-
րագոյրը կիջնէ վէր արար աշխարհին: Աստղկան բերդը
ամբիժ ու սուրբ քօղով կը ծածկուի:

Բնակիչները չը կան զիցուհու մեհեանին շուրջն ու
մօտակայքը, հեթանոս ժողովուրդը ունի իւր աղօթարար-
ները, Աստղիկի փառքը փառաբանողներ և տաճարը խըն-
կարկող քուրմերը, մեհեաններու մնայուն պահապան-
ները:

Գեղեցկութեան զիցուհու մեհեանը բնակչութենէն
հեռու կառուցին, որպէսզի աստուածուհու արձանի գե-
ղեցկութեան չը մօտենային սրբապիղծները...:

Ամէն բարիլուսին՝ հանդարդ ու խաղաղ պատրաս-
տութիւններ կը տեսնէին մեհեանի պահապանները, զի-
ցուհուն հանդիսաւոր պաշտամունք մատուցանելու համար:
Մեհեանին ներսը կը խնկարկէին, անուշաբոյր իւղեր կը
սրսկէին Աստղիկի արձանին վրայ, իսկ ասոր առջև ու
բոլորտիքը կը շարէին հազար ու մի փունջ ծաղկունք,
քաղցրաբոյր ու գոյնզգոյն: Քուրմերը սաղաւարտները կը

դնէին գլուխնին, սպիտակ երկար շապիկները կը հագնէին և պատրաստ կը կայնէին մեհեանին մէջ, արձանին առջև՝ սպասելով արևու ծագման, իսկ հեթանոս ժողովուրդն ալ իր բնակավայրին մէջ կը պատրաստուէր պաշտամունքը մատուցանելու արևուն՝ որ իւր գեղեցկութիւնն ու շնորքը տուած էր Աստղիկ դիցուհուն:

Մշուշը կը փարատուէր ձիւնոտ սարերու բարձունքներէն, հորիզոնը արևելքէն հեագհետէ կը կարմրէր, կը շիկնէր և ապա յանկարծ կը բոցավառէր: Արևը կը ծագէր տաքուկ շողիկներով կը ջերմացնէր աշխարհը: Բնութեանը մէջ շաղն ու շողը իրար կը խառնուէին, մինչ մեհեանին մէջ քուրմերը խնկարկելով դիցուհու արձանին առջև խրոխտածայն կ'երգէին.

«Այգ բարև, այգ բարև,
«Այգն արևուն տանք բարև,
«Մեր Աստղիկան*» տանք բարև,
«Որ մեզի տայ շատ արև...»:

Արևը ծագելուն պէս այս միւլնոյն մաղթանք—փառաբանութիւնը կ'օրհներգէին նաև բոլոր հեթանոս հայերը:

Այսպէս անցան երկւոր դարեր մինչև որ քրիստոնէութիւնը մուտ գտաւ Հայաստանի մէջ: Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը շրջեցաւ Հայ աշխարհի ամէն կողմերը, կործանեց ու քանդեց հեթանոսական կամ կռապաշտական բոլոր

*) Այս օրհներգի մէկ վարիանդն է վանեցոյ հարսանեկան երգի մը այս տողերը.

«Էգ (այգ) բարև, էգ բարև
»Թագաւորին (փնտային) շատ արև»:

Քրիստոնէութենէն առաջ այս քառեակը ինչպէս տեսանք եղած է Աստղիկին ձօնուած օրհներգը, իսկ քրիստոնէութենէն յետոյ այդ օրհներգը ձօնուեցաւ Լուսաւորչին, և ապա ընդհանրացաւ: Այս օրհներգի մէջ կը նկատուի նաև արտայայտութիւնը՝ մեր կրակապաշտ կամ արևապաշտ նախնեաց, այսպէս. «Ողջոյն արշալոյսին, ողջոյն առաւօտին, ողջոյն տանք արևածագին, ողջոյն տանք մեր Աստղիկին (կամ Լուսաւորչին, Թագաւորին) որ մեզի տայ շատ արև—երկար ու երջանիկ կեանք»:

նուիրական վայրերը և անոնց մոխիրներուն ու աւերակներուն վրայ հիմ դրաւ քրիստոնէական տաճարներու և մեհաստաններու: Լուսաւորիչը նոր կրօնի իւր առաքելութիւններով ու քարոզութիւններով հասաւ Մշոյ աշխարհը, յԱշաիշատ, ուր կար Աստղիկի անուան մեհեան մը, որ քանդուեցաւ ու կործանուեցաւ:

Լուսաւորիչը անցաւ Վասպուրական, ուր դարձեալ գտաւ մեհեանները, որոնք բոլորն ալ կործանուեցան:

Աստղիկի անուան Վասպուրականի մէջ կային երեք մեհեաններ, այսպէս, 1) Անձևացեաց Պաղատոյ լեռան վրայ, Արամազդայ մեհեանին կից (Խորենացի) 2) Արտաշէս Բ. Արտամետի մէջ «շինէ աշտարակ բարձրաբերձ փորուածոյ միջոցաւ և ի վերայ նորա կանգնէ զԱստղիկան պատկերն» (Թովմա Արծրունի), իսկ 3) Վարազայ լեռնահովտին մէջն էր:

Լուսաւորիչը, ըստ ժողովրդական աւանդութեան, երբ մտաւ այս հովտին մէջ՝ կործանեց մեհեանները և հիմնեց վանքերը, որոցմէ մէկն է այժմու ս. Գրիգոր վանքը, կողպանց գիւղին մօտիկ, ուր քրիստոնէութենէն առաջ էր «տեղի մեհենից Վահեավահանի» (Թովմա Արծրունի):

Երբ նոր կրօնը, քրիստոնէութիւնը այսպէս կը քարոզուէր ու կը տարածուէր, հեթանոս հայերը քիչ քիչ մոռցան հին, հեթանոսական յիշատակները, որոնցմէ սակայն շատ նշմարներ ալ մնացին մինչև մեր օրերը: Աստղիկի արշալոյսային օրհներգը ժողովուրդը նուիրեց Լուսաւորչին.

«Այգ բարև, այգ բարև,
«Այգն արևուն տանք բարև,
«Լուսաւորչուն տանք բարև,
«Որ մեզի տայ շատ արև»:

Վարազայ լեռնահովտի Աստղիկի կործանուած մեհեանի տեղ վանք կամ տաճար չը շինուեցաւ, զի անմատչելի էր հաւատացեալներու հոծ բազմութեան համար այդպիսի բարձունքներու վրայ աղօթատեղի ունենալը:

Անցան դարձեալ երկար դարեր, մոռցուեցաւ Վարագայ սարի մէն-մենաւոր կործանուած մեհեանը, բնութեան արհաւիրքները կորսնցուցին անոր հետքերը, քարերը փշրուեցան, հողերը քամին տարաւ, մնաց միայն մեհեանի բերդանման բնական լեռնաբարձունքը, որուն ժողովուրդը բերդ անուն տուաւ և իր նախկին դիցուհու, հայկական գեղեցկութեան աստուածուհու յիշատակը անթառամ ու անմոռաց պահելու համար այդ բարձունքը կոչեց Աստղկան բերդ:

ՀԱՆԵԼՈՒԿՆԵՐ

Անտաշել փէտ,	Կով ըմ կայ անի-մանի,
Անմաղել ալիւր,	Պտկներ սպահանի,
Անբանցուցել առլաս:	Կաթ կուտայ տուն չի գայ:
(Փսառ)	(Խաղող)
Զին մէջ ձորին թամբիցին,	Զորս խրիշտակ,
Յդի քուռակ փորէն խանիցին:	Մէկ փլի տակ:
(Ծիրան)	(Կովի պտուկներ)
Խաւք ըմ ընցաւ էրկնուց	Ութ ութէն էրկու թաթէն
Ոսկի լագեանն էր կտուց:	Գլօխ ծակի ուր բարկութիւն:
(Սրել)	(Զուռնա)
Ամպ էրէրաց, քարւան ճէրէրաց,	Կարմիր կով փաղեախ ծնաւ,
Ամպ, դիւ գն կաց, քարւան	Սև որթիկ տանիս կը վազի:
դիւ դարձի:	
(Իագաղ եւ մեռել)	(Բոց եւ մուխ)
էսաիւց չուր Վան,	Սև ի քանձ սաթ,
Վանայ չուր Նարեկ,	Սիւտակ ի քանձ կաթ,
Թիզ ըմ ճարեկ	Պոչն ի իտև
Մէջն իլին կորեկ:	Քանձ խառձէկաթ:
(Տառեխ ձուկ)	(Անձեղ)

ՏԱՂ ՎԱՐԱԳԱՅ*)

Արի արի ո՛վ սիրելի,	Բարձր լեռներ յոյժ գովելի,
Երթամք ի լեռներն հրաշալի,	Առաւօտեան շաղն իջանի,
Վերէն ի վար ջուր հոսելով,	Ծաղկանց գլուխ պալասանի:
Բաղ աղբիւրներ բոլոր ծաղկով:	Հոտն անուշ կուկէր
Հոտն անուշ կուգայ Վարագայ սարէն,	Վարագայ սարէն,
Ծաղկաւէտ քարէն:	Ծաղկաւէտ քարէն:
Գնամք ի լեռն ի՛նչ պատուական,	Դու ի լեռն ծաղկածաւար,
Ախբերակունք յորդորական,	Մեծ Գալիլիա անուն օրհնեալ,
Ծաղկունք բացվիւր անապական,	Զորք և պլուրք գովարանեալ:
Հոտն անուշ և այլն:	Հոտն անուշ և այլն:
Երթամք ի լեռն ուրախանամք,	Զարմանալի բազում լեռներ,
Դաղեմք ծաղկունք և զուարճանամք,	Ինչ գեղեցիկ կանաչ
Գարուն եղև ի սար գնամք, այն ծաղկունք . . . միքսար
Հոտն անուշ և այլն:

*) Մանուկ հասակէն կը յիշեմ, երբ օր մը մեր հնաշէն տան անկիւնին մէջ փոքրածաւալ հին ձեռագիր տաղարան մը գտայ, որը կը պահեմ մինչև այժմ: Տաղարանը ունի 56 թուղթ (112 էջ) և կը պարունակէ մօտ 20 կտոր տաղերը, մեծ մաս կրօնական: Տաղերու մեծ մասի սկզբնատուերը, որոնք ծաղկազարդ եղած են, կտրուած են, իսկ տաղարանի սկզբէն ու վերջէն թուղթեր թափուած կան: Տաղերու ոմանց խորագիրներուն կը միանան նաև հեղինակներու անունները, այսպէս «Ահարօն վրդպէ ասացեալ» կամ «Պաղտասարէ ասացեալ»: Տաղերէն հետաքրքիր են մանաւանդ սուրբ Կարապետի վանքի հայատառ թուրքերէն գովքը, «տաղ Անապատայ իշխանին», էջմիածնի և Վարագայ տաղերը և այլն: Իբրև ժողովրդական անանուն հեղինակի գրուածքը ես առաջին առթիւ լոյս ընծայեցի «Տաղ Վարագայ» պահելով ուղղագրութիւնը նոյնութեամբ: Այս տաղի եղանակը աշուղական տխուր և զգայուն ելևէջներով գունագեղուած և ազդեցիկ է:

ԿԱՐԵՒՈՐ ՅԱԻԵԼՈՒՄՆԵՐ

Էջ 13. Ծափանց գիւղի ծանօթութեանը աւելցնել նաև հետևեալը: Ծափանց գիւղը Մոկսէն շատ հեռու է, կը գտնուի Ոգմ գաւառին մօտակայ հովտին մէջ: Պօէման երգող Աբրիկ Յովօեանին երբ հարցուցի թէ՞—Չէ՞ որ Մոկսը (քաղաք) շատ հեռու է Ծափանցէն, ինչպէս եղաւ որ Մէլիք Միրզան որսի համար մինչև այդ տեղերը հասած էր, յիշեալը պատասխանեց:

—Մոկաց աշխրբի որ գեղական, որ Մոկաց Միրզի կրտէն (պատմութիւն) անը, էն ուր գեղի մօտ կը բերը զՄոկաց Միրզէն:

Էջ 29. Վերէն հաշուելով 11-րդ տողէն յետոյ աւելցնել «Դիշեր լեռս կուտամ ձեր տաճարին»:

Էջ 35. Ա. երգի 6-րդ տողէն յետոյ, վերէն աւելցնել. «Էրտիս բանանք դէմ աստղիբուն»:

Էջ 41. «Կըռնկուց» բառի բացատրութեանը միացնել. «Կը նշանակէ նաև կծկուած, թափթփուած»:

Վ ր ի պ ա կ ն ե Ր

Սխալ	Ուղիղ
ըլա էջ 24	վերէն առաջին տող ըլայ
որյ, » 24	» » » , որ
թաղէն » 41	» » » թաւէն
Դարլի» » 93	վարէն 14-րդ տող «Դէրալի»

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

	Էջ.
1. Ձօն	3
2. Երկու խօսք	5
3. Մոկաց Միրզա	9
4. Կարօս խաչ	23
5. Սիրային երգեր	35
6. Պարերգներ	42
7. Շամիրամ թագուհիի առասպելներէն	65
8. Նանէ գիցուհին	79
9. Նահապետ Քուչակ	91
10. Աստղիան բերդ	97
11. Հանելուկներ	102
12. Տաղ վարազայ	103
13. Կարևոր յանկրումները. Отдел	104

240

2004

« Ազգային գրադարան

NL0245136

56. 859